

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

Sinds 1856

De Vrijdenker

IN DIT NUMMER ONDER MEER

Animisme en astrologie
Rationale en irrationale getallen
Vrouwenemancipatie

VRIJDENKERSBORREL

Een Vrijdenkersborrel (of Verlichtingsborrel of Tafel van de Rede) is een maandelijks feestje over helder denken, de moraal en het goede leven. Voor vrijdenkers, atheïsten, humanisten, skeptici en andere belangstellenden op zoek naar de rede. Er worden een aantal van deze evenementen in Nederland georganiseerd. Zou u er zelf eentje willen organiseren? Neem dan contact met ons op via info@devrijgedachte.nl.

!!! LET OP: Tijd en plaats van de hieronder vermelde borrels kunnen veranderen.
■■■ Kijk dus altijd op onze website voor de actuele informatie.

Amsterdam – Vrijdenkersborrel

Locatie: Café Heffer, Oudebrugsteeg 7, Amsterdam
Wanneer: elke derde woensdag van de maand (zie agenda)
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Contact: amsterdam@devrijgedachte.nl

Deventer – Vrijdenkersborrel

Locatie: De Fermerie, Muggeplein 9, Deventer
Wanneer: elke eerste donderdag van de maand (zie agenda)
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Contact: deventer@devrijgedachte.nl

Den Haag – Haagse Verlichtingsborrel

Locatie: Stadsbrasserie De Ooievaer, Turfmarkt 2, Den Haag
Wanneer: elke tweede maandag van de maand (zie agenda)
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: €3,00, drankjes voor eigen rekening
Contact: redactie@verlichtingsborrel.org

Nijmegen – Vrijdenkersborrel

Locatie: Café We Gaan Beginnen, De Ruyterstraat 26, Nijmegen
Wanneer: elke laatste maandag van de maand (zie agenda)
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Contact: nijmegen@devrijgedachte.nl

Utrecht – Vrijdenkersborrel

Locatie: Café Willem Slok, Korte Koestraat 2, Utrecht
Wanneer: elke eerste maandag van de maand (zie agenda)
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Contact: utrecht@devrijgedachte.nl

Bezoek onze website
devrijgedachte.nl
en onze Facebook-
pagina

COVER.

Voorop: Kaart van Utopia / Schlaraffenland (Luilekkerland), Johann Homann, 1694

Achterop: boven: Thomas More en Jan van Leiden, dagboekpagina's van Leo Polak uit 1939; **onder:** foto's (van René van Elst) van de Anton Constandse Lezing 2016

De Vrijdenker • jaargang 47 • nummer 09 • november 2016

Themanummer Utopie - Dystopie

INHOUD

Titel	Auteur(s)	Pag.
* Colofon De Vrijdenker / Informatie De Vrije Gedachte	<i>Redactie / Bestuur</i>	2
* Plato's Politeia, een totalitair Utopia	<i>Anton van Hooff</i>	3
* Van de redactie / Oproep	<i>Redactie</i>	4
* Voor een betere mondiale samenleving	<i>Thomas Spickmann</i>	5
* De wereld volgens het animisme en volgens de astrologie	<i>Paul Hopster</i>	7
* De droom van het paradijs (poëzie)	<i>Sander Brouwer</i>	8
* Vrijdenker van het Jaar en Anton Constandse Lezing	<i>Dik Kruithof</i>	9
* Boeksignalement	<i>Dik Kruithof</i>	9
* Was de heilige Thomas More ook een vrijdenker?	<i>René van Elst</i>	10
* De begrensde onbegrensdeheid	<i>Joseph F.M. Koenraadt</i>	13
* Uitnodiging voor boekpresentatie	<i>Bert Gasenbeek</i>	14
* De christelijke terreurstaat van Jantje van Leiden	<i>Ewout Klei</i>	15
* Gelovigen zijn misosofen	<i>Ben Warner</i>	18
* Het glas heffen op de baron	<i>René van Elst</i>	19
* Van dystopie naar utopie: De IJzeren Hiel	<i>René van Elst</i>	20
* De malaise in de liberale utopie	<i>Fons Tel</i>	22
* Nieuw licht op Leo Polak	<i>René van Elst</i>	24
* Spartacus, een radicale utopie	<i>Anton van Hooff</i>	25
* Rationale en irrationale getallen	<i>Jan van der Werff</i>	27
* Vrouwenemancipatie - iets historisch	<i>Hans Klein</i>	29
* Vrijheid van meningsuiting in... Den Haag	<i>René van Elst</i>	30
* Afscheid Paul Hopster	<i>Redactie</i>	31
* Reactie op Peter de Valença	<i>Rik Min</i>	32
* Reactie op Enno Nuy	<i>Peter de Valença</i>	34
* Van onze website - over Zwarte Piet	<i>Anton Mullink</i>	34
* Op naar een ééntalige wereld	<i>Leon Korteweg</i>	35
* De dierenconferentie, een fabel	<i>Sander Brouwer</i>	38
* Dominee, pastoor of rabbi (5)	<i>(J.G. ten Bokkel)</i>	39

COLOFON

De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de **vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte**, waarover meer in nevenstaand kader.

Redactie:

Jan Bontje
René van Elst, hoofd-, eind- en opmaakredacteur
Els Geuzebroek
Anton van Hooff
Thomas Spickmann

Adres:

Postadres: Postbus 398, 3500 AJ Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: redactie@devrijegedachte.nl
Website: devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

(Leden- en) abonnementenadministratie:
ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Kosten:

- Lidmaatschap met abonnement € 56,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 24,— „
- Abonnement € 35,— „
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar)
met abonnement € 24,— „
- Prijs losse nummers € 3,50

(Ingaande 1/1/2017 kost een lidmaatschap € 28,-, een student-lidmaatschap met ab. eveneens € 28,- en een lidmaatschap met ab. € 60,-, alles p.j..)

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld.
A.u.b. digitaal aanleveren.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

INFORMATIE

De Vrije Gedachte

De **vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte** is opgericht in 1856 onder de naam De Dageraad.

Bestuur:

Richard Duijnste
Gerhard Elferink, ledenadministrateur
Jacques Honkoop, penningmeester / vice-voorzitter
Leon Korteweg
Dik Kruithof, secretaris
Fabian van Langevelde, voorzitter
Saskia Spigt

Adres:

Postadres: Postbus 398, 3500 AJ Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: info@devrijegedachte.nl
Website: devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementenadministratie:
ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Lidmaatschap / abonnement van tijdschrift De Vrijdenker:

zie het nevenstaand Colofon van dit blad

Internet:

- Website:
devrijegedachte.nl
- YouTube-kanaal:
www.youtube.com/channel/UCGBnWeBAI4MF2n9OnyQqzLw
- Facebook-pagina:
<https://www.facebook.com/DeVrijeGedachte/>

Plato's Politeia, een totalitair Utopia

Anton van Hooff

The Spell of Plato, deze ondertitel gaf Karl Popper mee aan het eerste deel van zijn *The Open Society and Its Enemies*. Toen ik het boek als eerstejaars klassieken las, bezorgde het mij een geweldige opluchting. Ik mocht de pest aan Plato hebben: hij was iemand die betoverde en dus niet overtuigde! Op het gymnasium had ik twee jaar lang enkele uren per week Plato gelezen. Technisch vertalen kon ik de *Dialogen* en *Sokrates' Apologie* wel, maar de inhoud raakte me niet, al verklaarde de docent nog zo hard dat volgens Whitehead de hele Europese filosofie niet meer was dan voetnoten bij Plato.¹

Popper maakte mij duidelijk dat Plato en zijn spreekbuis Sokrates² verstokte antidemocraten waren. Telkens weer betoogt Plato's Sokrates dat, net zoals in andere kundes, het politieke vak alleen door deskundigen mag worden uitgeoefend. Het is van het Humanistisch Verbond dus niet zo'n goede greep een jaarlijkse *Socrates*lezing te houden. En te hopen is dat zij die een 'Socratisch gesprek' voeren, juist niet de techniek van de naamgever toepassen; die laat zijn gesprekspartner in de fuiken van zijn drogredenen lopen.

Ook de Dialoog *Staat* (*Politeia*), die de eerste utopie³ bevat, is in feite een monoloog van Sokrates. Op de retorische vragen die zijn betoog onderbreken, mag de gesprekspartner alleen 'zeker', 'inderdaad', 'zo is het' en dergelijke betuigingen van bijval op de stippeltjes invullen.

Het begin van het gesprek is veelbelovend. Daar stelt Thrasymachos, door Plato gehaat als een amorele sofist, dat recht niet meer is dan de macht van de sterkste. Daartegen ontvouwt Sokrates dan breedvoerig zijn idee van rechtvaardigheid. Deze is alleen volledig te verwezenlijken in een ideale staat, vandaar de naam van deze *dialogos*.

¹ Naar de uitspraak van Alfred North Whitehead, (1861 – 1947): 'The safest general characterization of the European philosophical tradition is that it consists of a series of footnotes to Plato.' Niet verwonderlijk dat deze Britse denker, die in het begin van zijn loopbaan met Bertrand Russell samenwerkte, steeds meer religie en filosofie in elkaar schoof.

² Net als Jezus kennen we Sokrates alleen als de goeroe die zijn leerlingen van hem maakten. Ze legden hun verlosser van alles in de mond. Daarom is het zoeken naar de echte Jezus of Sokrates even uitzichtloos als de speurtocht naar de heilige graal: iedereen schept een Sokrates of Jezus naar zijn ideaalbeeld.

³ *Utopia* is de Grieksachtige naam die Thomas More aan zijn ideale samenleving gaf. Het woord is een samenstelling van *ou*, niet, en *topia*, plaats(heid) Het woord betekent dus zoiets als Nergenshuizen.

Onderaan in die fictieve samenleving staan de boeren, ambachtslieden, handelaars en loonwerkers. Daarboven staat de klasse van de wachters. Zij zijn vrijgesteld voor de militaire taak – hier wijst Plato het burgerleger van de democratie af. Onder hen heerst gemeenschap van goederen, vrouwen en

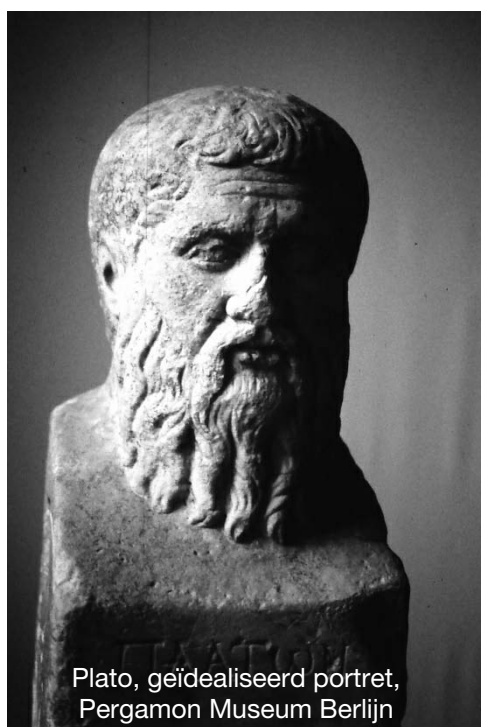
Anton van Hooff (1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte.

kinderen. Ook vrouwen kunnen naar hun mentale en lichamelijke vermogens deel uitmaken van de militaire stand. In dit communisme wordt natuurlijk veel aandacht besteed aan de opvoeding. Kinderen mogen niet worden opgezaald met sprookjes, gedichten en weke muziek. Zelfs Homeros is taboe. Alleen hymnen op de goden en voorbeeldige mensen zijn toegestaan. *De leiding* is in handen van de hoogste stand, de filosofen. Die moeten zich maar verwaardigen die zware taak op zich te nemen.

De gerechtvaardigdheid van deze drie klassen verbindt Plato met de drie fundamentele drijfveren van de mens: lust, moed en de rede. De laagste stand is alleen uit op bevrediging van de lage lusten van buik en genitaliën, de wachters worden beheerst door moed, die in de borst zetelt. En niet ten onrechte zijn de filosofen het hoofd van Plato's utopische samenleving. Want in het lichaamsdeel van die naam heeft de rede haar plaats.

Alleen die wijzen zijn namelijk opgewassen tegen de waarheid. Die overtuiging illustreert Plato met de fameuze vergelijking van de grot. In diepe duisternis zitten mensen zo vastgeketend dat ze alleen recht vooruit kunnen kijken. Op de wand voor zich zien ze alleen de schaduwen van voorwerpen die achter hen worden voorbijgedragen; een vuur daarachter zorgt voor de projectie. Natuurlijk houden ze de schaduwen voor werkelijkheid. Als een van hen zou worden losgemaakt en mocht zien wat voor de illusies zorgt, zou hij het niet geloven. Nog erger zou het zijn als zo iemand buiten de grot wordt gebracht in het verblindende zonnelicht van de waarheid. Als hij langzamerhand gewend aan de werkelijkheid zou afdalen naar de gevangenen om te zeggen hoe het echt zit, zou hij vast worden uitgelachen en misschien wel gedood.

Sokrates keert vervolgens terug naar de wereld van zijn tijd. Hij haakt in op de lopende discussie over het beste staatsbestel. Dat debat, een van de primeurs van de Griekse beschaving, heeft ons een compleet Grieks politiek vocabu-

Plato, geïdealiseerd portret, Pergamon Museum Berlijn

laire bezorgd: monarchie, tirannie, aristocratie, oligarchie, democratie en het woord 'politiek' zelf. Zijn afkeer van de democratie koppelt hij aan het menstype dat als een 'dar' zwelgt in onnodige genoegens en begeerten. De 'democratische mens' (*dēmokratikos aner*) heeft geen ontzag voor leraren en ouderen en ook niet voor de wet. Zo ontstaat de chaos waarin een tiran de macht grijpt. Die stelt zich eerst op als pampelaar en beschermer van de volksmassa, die hem blindelings gehoorzaamt. Mogelijke concurrenten ruimt hij uit de weg en hij laat zichzelf een lijfwacht toekennen.

De tirannie is nog een graadje erger dan de democratie; het gelukkigst is een gemeenschap waarin een echte koning regeert, dat wil zeggen iemand van het filosofische menstype, dat de rechtvaardigheid in pacht heeft.

Zo komt Sokrates op het einde van het lange en ook zlangdradige geschrift terug op het thema van het begin, de rechtvaardigheid. Wat levert die deugd op? Bij de mensen wellicht late erkenning, maar de goden verlenen in elk geval aan rechtvaardige mensen een paradijselijk bestaan, terwijl de onverlaten in een hel worden gestraft. De ontwikkeling van het dualisme ziel-lichaam en het daarmee gepaard gaande onderscheid tussen een hemel en een hel, heb ik beschreven in mijn jongste boek, *Sterven in stijl. Leven met de dood in de klassieke oudheid*. Daarin is ook de beschrijving te vinden van wat een gesneuvelde, maar weer opgestane soldaat wist te melden over zijn bezoek aan het hierna-maals. Met dat visioen eindigt *Politeia*.

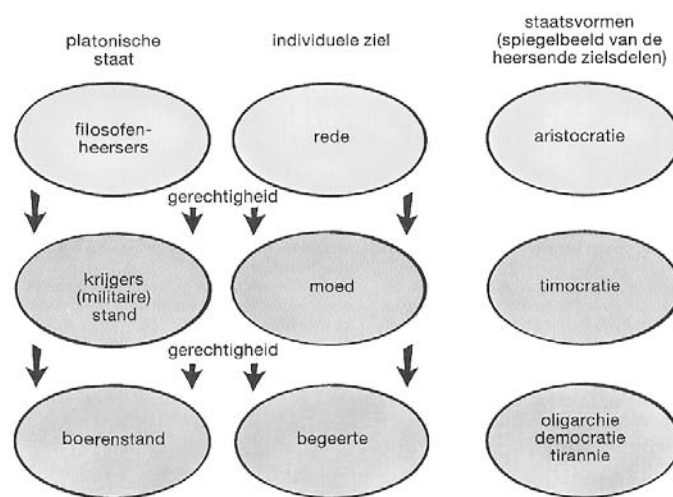
Ten behoeve van deze schets heb ik het werk herlezen, ik moet zeggen: met stijgende weerzin; al mijn aversie tegen Plato's metafysica en zijn verguizing van de democratie laaide weer op. Geen wonder dat gelovigen en troebele denkers als antroposoof Rudolf Steiner zich goed hebben kunnen vinden in Plato: ze vonden daarin bevestiging van hun irrationaliteit.

Friedrich Nietzsche heeft van het christendom gezegd dat het Platonisme voor de massa is. Het Platonisme nu is religie voor intellectuelen zoals voor die Whitehead van de eerste voetnoot. Het zijn mensen die beter kunnen weten, maar terugschrikken voor doordenken.

zon		Idee van het Goede
natuurlijke dingen		Ideeën
schaduw van de natuurlijke dingen		wiskundige objecten $a^2+b^2=c^2$
vuur		zon
kunstmatige voorwerpen		levende wezens en voorwerpen
schaduw van de kunstmatige voorwerpen		beelden
werkelijkheidsniveau		vergelijking van de zon en de lijn

De grotvergelijking

De drie standen, de drie drijfveren en de drie staatsvormen

VAN DE REDACTIE / OPROEP

Onze hartelijke dank aan de auteurs die hun gedachten op papier hebben gezet over het thema van dit nummer, Utopie en Dystopie. Wij willen de behandeling van dit onderwerp een vervolg geven, door u uit te nodigen om uw ideeën in te sturen voor een betere of zelfs ideale samenleving. Een alinea per idee is voldoende; langer mag ook. Wij wensen u veel inspiratie!

Voor een betere mondiale samenleving...

Thomas Spickmann

In het kader van het themanummer 'utopieën en dystopieën' wil ik graag opnieuw de visie van het evolutionaire humanisme onder de aandacht brengen waarvoor de Giordano Bruno Stichting staat, die in 2004 opgericht werd. De opbouw van dit artikel is voor een deel aan de Duitstalige YouTube-film *Hoffnung Mensch* ontleend die sinds anderhalf jaar op internet staat. De boodschap is dat de wereldbevolking op den duur tot verbetering van de levensomstandigheden en algemene vooruitgang in staat is. De video begint als volgt:

Het is niet gemakkelijk om mens te zijn. Wij worden met allerlei fysiek en psychisch leed geconfronteerd, en wij weten bovendien dat wij ons er niet aan kunnen onttrekken, ook al doen wij ons best. Al gauw na onze dood zal er niets meer van ons over zijn. Dit maakt religies tot aan de dag van vandaag zo aantrekkelijk, ter verdooving van de pijn van het alledaagse leven en als protest tegen de wereld zoals deze niet zou moeten zijn. Er wordt een goed einde met een eeuwig leven in een hiernamaals beloofd.

Daar staat tegenover dat godsdiensten de sociale ellende juist vergroten. 2000 jaar geleden maakte het opkomende monotheïstische en dogmatische christendom aan de Romeinse cultuur, filosofie, wetenschap en beschaving geleidelijk een einde. Het was het begin van de middeleeuwen. Pas 1000 jaar later konden zich de humanisten in de tijd van de renaissance

stapsgewijs van religieuze beperkingen bevrijden door op de antieke erfenis een beroep te doen.

200 jaar geleden had de Duitser ◀Wilhelm von Humboldt de visie dat door het bestuderen van de oudheid de mensheid vooruitgeholpen zou worden. Het leidde tot een grote hervorming van het onderwijs waardoor op grote schaal humanistische gymna-

sia gesticht werden. Scholieren moesten voortaan vooral Latijnse en Griekse woorden uit het hoofd leren. Met de principes der humaniteit had dit echter nogal weinig te maken.

Karl Marx en Friedrich Engels achtten de arbeidersklasse geschikt om de macht over te nemen en aan alle soorten van uitbuiting een einde te maken die in de 19^e eeuw voor het tijdperk van industrialisatie kenmerkend waren. De voorspelling was dat na een overgangsperiode, het socialisme, een aards paradijs zou ontstaan waar niemand meer in armoede hoeft te leven en iedereen zich in de uiteindelijke communis-

tische samenleving kan ontplooiën. Maar ook deze utopie ging niet in vervulling.

Na de zuiveringen van 80 jaar geleden onder Sovjetleider Stalin en de misdaden van de nationaal-socialisten, van wie velen een humanistische opleiding genoten hadden, was aan bijna iedereen duidelijk dat de principes der menselijkheid noch op deze klassieke, noch op de socialistische wijze te realiseren zijn.

Julian Huxley ▶, mede-oprichter van de UNESCO en de eerste president van deze organisatie, ontwikkelde in de tweede helft van de 20^e eeuw het idee van het 'evolutionaire' humanisme. Na zijn aftreden, toen hij op hoge leeftijd was, ontstonden in diverse landen discussiekringen waarin over deze levensbeschouwing gepraat werd. Toen Huxley dood was bleek het daarmee echter helemaal voorbij te zijn.

Later pakte de Duitse filosoof Michael Schmidt-Salomon samen met medestrijders de draad weer op. De Giordano Bruno Stichting, een evolutionair-humanistische denktank bestaande uit wetenschappers, historici, politici en kunstenaars, werd opgericht. Schmidt-Salomon is sindsdien de hoofdwoordvoerder.

Evolutionaire humanisten zetten zich vanzelfsprekend voor vrijheden en grondrechten van individuen in. Zij voeren actie onvoorwaardelijk in overeenstemming met de huidige stand der wetenschap. Maar in tegenstelling tot klassieke humanisten beschouwen zij de mens niet meer als kroon der schepping, maar als een afstammeling die uit andere soorten van dieren voortgekomen is en die zich verder zal ontwikkelen.

De intentie is dat schoolkinderen met de evolutietheorie geconfronteerd worden in plaats van met religieuze scheppingsmythes. De boodschap moet zijn dat de verschillen tussen mens en dier minder groot zijn dan gedacht. De hoop is dat dit op den duur tot een ander omgaan met wezens leidt die niet tot onze soort behoren, bijvoorbeeld dat aan de huidige intensieve veehouderij een einde komt.

Om pragmatische redenen wordt daarom in Duitsland het 'Great Ape Project' bevorderd, dat ooit door Peter Singer en

Thomas Spickmann (1973) is constructeur en redacteur van De Vrijdenker

Paola Cavalieri geïnitieerd werd, waarvoor zij in 2010 de ethiekprijs van de Giordano Bruno Stichting ontvingen. Het doel is dat mensapen, aan wie wij nauw verwant zijn, bepaalde rechten toegekend krijgen, bijvoorbeeld op vrijheid, wat onder andere betekent dat het verboden wordt om ze in dierenparken gevangen te houden. De strijd tegen dergelijke instellingen is het begin van een campagne die op den duur ook aan alle andere dieren ten goede moet komen die elders te lijden hebben.

Ook op het gebied van milieubescherming wordt een interessant project gepromoot. Het doel is de reductie van afvalbergen. Bedrijven moeten hun producten zo ontwerpen dat de materialen te hergebruiken zijn. Het principe heet 'cradle to cradle'.

Daarnaast speelden in de afgelopen jaren het verzet tegen besnijdenis van kleine jongens en de inzet voor het recht op euthanasie een belangrijke rol. Voorlopig is er op beide gebieden geen doorbraak. Het Duitse parlement heeft wetten aangenomen waarmee aan de eisen van religieuze groeperingen en van de farmaceutische industrie toegegeven wordt.

Gezien dergelijke acties die niet in het belang van kerken, moslimgemeenschappen of joodse organisaties zijn, wordt de Giordano Bruno Stichting vooral als beweging gezien die tegen godsdienst strijdt, terwijl dit maar één van meerdere onderdelen is. De maatschappelijke basis moet een ethiek zijn, waarmee schade aan mensen en dieren vermeden of tenminste beperkt en het nut vergroot wordt, in plaats van een moraal waardoor de wereld (vaak op religieuze wijze) in goed en kwaad ingedeeld wordt met onoverbrugbare kloven en einde-loze conflicten tot gevolg.

Evolutionaire humanisten hebben wel een imagoprobleem. Zij richten zich naar de nieuwste stand van de wetenschap,

die echter vaak trieste resultaten als inhoud heeft. Daarom hebben zij meer moeite om aanhangers te werven dan priesters, imams of rabbijnen met al hun heilsbeloftes. Des te meer moet men in de toekomst laten zien dat er ook buiten de wereld van godsdiensten hoop bestaat.

Bijvoorbeeld door te herinneren aan de vooruitgang die de mensheid op natuurwetenschappelijk en maatschappelijk gebied in de afgelopen 100 jaar geboekt heeft: er was een ongekennde groei van de welvaart. Begin 19^e eeuw bestonden nauwelijks democratieën en waar dit wel het geval was, hadden vrouwen geen stemrecht. Kinderen werden op grote schaal fysiek gestraft. Discriminatie van gekleurde mensen was vanzelfsprekend.

De eerste wereldoorlog werd net als een groot sportevenement verwelkomd. Men had geen weet van zwarte gaten in het heelal. De stand van de geneeskunde was in die tijd nog zo, dat zelfs de kleinste snijwondjes tot de dood konden leiden.

Daarom worden mensen geschikt geacht om ook in de toekomst grote positieve veranderingen tot stand te brengen, ook al kost het veel tijd en geduld. Het gaat ook niet zonder tegenvallers. Er bestaat niet alleen de bovengenoemde film *Hoffnung Mensch*, maar ook het door ▲Michael Schmidt-Salomon geschreven gelijknamige Duitstalige boek. Dit artikel is een korte en gedeeltelijke samenvatting.

Kaart van Utopia door
Abraham Ortelius

De wereld volgens het animisme en volgens de astrologie

Paul Hopster

Het animisme (van animus, geest) is de leer, of het geloof, dat ook niet-menselijke dingen zoals planten, stenen, bomen, dieren, het weer, vuur, werktuigen, etc. een ziel of geest hebben. Het geloof in goden en geesten die zich met de natuur en de landbouw maar ook met de gezondheid bezighouden. Deze goden `vragen` veel offers voor een goed verloop van het leven.

Astrologie is de leer, of het geloof, dat de posities van de zon, maan, sterren, en de kosmos als zodanig, een invloed hebben op de menselijke karakters en gebeurtenissen.

Wat hebben deze beide opvattingen gemeen, en waarin verschillen zij? Zowel bij het animisme als in de astrologie spelen de elementen een belangrijke rol: aarde, water, lucht, vuur.

De elementen in de astrologie.

- Het element aarde is terug te vinden in de sterrenbeelden: stier, maagd, steenbok. Dit past, aldus de astrologen, bij het karakterbeeld : daadkracht, koppigheid, genieten.
- Het element water is terug te vinden in de sterrenbeelden: vissen, kreeft, schorpioen. Dit past bij het karakterbeeld: gevoel, verlangen, emotie.
- Het element lucht is terug te vinden in de sterrenbeelden: waterman, tweeling, weegschaal. Dit past bij het karakterbeeld: intellect, plannen, ideeën.
- Het element vuur is terug te vinden in de sterrenbeelden: ram, leeuw, boogschutter. Dit past bij het karakterbeeld: hartstocht, liefde, begeren.

De elementen volgens het animisme.

Het animisme baseert zich niet specifiek op de vier elementen, maar in de praktijk zijn de vereerde geesten daar wel uit afgeleid.

- Het element aarde past bij: oogst, zwangerschap, vruchtbaarheid, voortplanting.
- Het element water past bij: dorst, (ver)drinken, regenen, (over)stromen, bevriezen, uitdrogen, verdorren, verhongeren.
- Het element lucht past bij: ademen, zuigen, blazen, slikken, spugen, stikken, dampen, waaien, stormen.
- Het element vuur past bij: (ver)branden, verwarmen, verteeren, bliksemen, koken, smelten, uitbarsten (lava), zonnestrallen.

Het grootste verschil tussen animisme en astrologie is gelegen in de manier waarop de elementen de mens kunnen beïnvloeden.

De astrologie gaat ervan uit dat de kosmos (planeten, sterren etc.) en met name hun stand, het karakter en de levensloop van de mens kan beïnvloeden. Zo hechten de astrologen veel betekenis aan de stand van de sterren bij het moment van iemands geboorte. De animist op zijn beurt kent een geest, of ziel, toe niet alleen aan aardse verschijnselen, maar ook aan voorouders. Daarmee is een soort contact mogelijk; via bepaalde rituelen worden de geesten vereerd, gunstig gestemd of aangeroepen.

Kenmerk van de astrologie is het geloof in de beschrijvende en/of de voorspellende waarde van horoscopen.

Paul Hopster (1940), gepensioneerd psycholoog; 1974-1989 bestuurslid van DVG en hoofdredacteur van "De Vrije Gedachte", later geheten "De Vrijdenker"; 1999-2009 hoofdredacteur en vervolgens tot 2016 redacteur van "De Vrijdenker".

Kenmerk van het animisme is het geloof in de invloed en het sturend vermogen van de natuur en van de voorouders.

Zowel de astroloog als de animist kennen de elementen, maar daarnaast kent de animist de invloed van voorouders en de astroloog de invloed van de sterren.

Astrologie is wijd verspreid over de hele wereld en er wordt door veel mensen geloof aan gehecht, zowel in onderontwikkelde als in ontwikkelde maatschappijen. De horoscoop staat nog dagelijks in kranten en tijdschriften!

Het animisme is vooral te vinden in sommige ontwikkelingslanden. Het wordt beoefend door Afrikaanse stammen (denk aan de medicijnmannen die met dansen geesten oproepen). Maar ook in Zuid-Afrika speelt het animisme nog een belangrijke rol in het dagelijks leven, alle technologische veranderingen ten spijt. Ook (Westerse) kinderen denken vaak animistisch (voorwerpen of knuffels waar leven aan wordt toegekend, angst voor een bepaald schilderij of voor een tafel).

STERREN

De astroloog gelooft dat de stand van de sterren, de positie van hemellichamen, invloed kunnen uitoefenen op aarde, op gebeurtenissen op de planeet aarde. Door de sterren te raadplegen kan de astroloog voorspellen waar en wat er binnenkort kan gebeuren, waar men extra op moet letten. Maar ook verduidelijken hoe men in elkaar zit, hoe je karakter is en vooral of een stil verlangen zal worden gerealiseerd en

of men een romantische affaire mee zal maken. De horoscoop is het vademecum van de astroloog. Komt de voorspelling niet uit, dan ligt dat niet aan het sterrenbeeld, maar aan een onjuiste interpretatie van de astroloog. Mensen, ook astrologen, kunnen geen invloed uitoefenen op de 12 sterrenbeelden van de dierenriem, maar omgekeerd kunnen sterren van de dierenriem op de een of andere manier wel invloed uitoefenen op mensen en op aardse processen. De astroloog kan kenmerken van de persoonlijkheid destilleren uit de sterrenconstellatie en

ling en uitlokken tot extra voorzichtig koken. Door je horoscoop te raadplegen kun je je gaan gedragen naar het geschetste beeld of extra oppassen bij voorspellingen. Vaak zijn de karakterbeschrijvingen en de voorspellingen zo vaag of polyinterpretabel dat ze altijd wel kloppen. De invloed van sterrenbeelden op aardse mensen verloopt via de astroloog. Die astroloog doet voorspellingen en karakterbeschrijvingen, de geraadpleegde sterren doen niets. Er is geen geest werkzaam tussen ster en astroloog, wel is er fantasie werkzaam bij de astroloog.

waarin hij leeft, maar meer nog aan heiligverklaring van de voorouders van de stam waarin hij leeft. Bij de Toraja's worden overleden personen niet begraven of gecremeerd maar zoveel mogelijk geconserveerd door mummificatie. Zij blijven meedoen met de praktijken van de stamleden, zij "slapen" naast de familieleden, zij "eten" met hen van klaargezet voedsel dat regelmatig wordt verversd. Er wordt een datum gepland voor een groot afscheidsfeest om zoveel mogelijk stamleden te bereiken. Het kan lang duren, soms wel vier jaar, voordat zoveel mogelijk stamleden zijn bereikt en zoveel mogelijk geld is gespaard voor het slachten van de aangeboden varkens en waterbuffels. De hoeveelheid hangt af van de kaste van de overledene. De hoogste kaste moet wel 20 waterbuffels aanbieden, de laagste kaste kan desnoods volstaan met een haan. Voor het afscheidsfeest worden meisjes van de familie zeer fraai opge maakt. De familie is in het wit gekleed. Er wordt gedanst. De kostbare plechtigheid is een bijzonder soort rouwdienst. Het afscheid van de dode is een feest omdat het lichaam van de dode nu kan worden bijgezet in een rotsgraf en kan worden opgenomen in de natuur. Aan de overledene wordt herinnerd door een min of meer gelijkende, levensgrote pop, een tau tau, te maken en uit te stallen tegen een rotswand. De dode is geest geworden en kan als geest worden opgeroepen en vereerd.

daarmee indirect invloed uitoefenen op aarde. Als jouw horoscoop je beschrijft als zachtaardig en vriendelijk kun je je gaan gedragen naar het geschetste beeld. Een tweede vermogen vanuit de dierenriem is: voorspellen. Dat je voorzichtig moet zijn bij het koken van een vreemd gerecht kan dan worden opgevat als een voorspel-

VOOROUDERS

Animisten geloven in geesten die rondwaren in de natuur, die zich regelmatig openbaren, maar soms ook verborgen blijven. Zo zal de animist een vulkaanuitbarsting of de bliksem wijten aan een vuurgeest, vruchtbare akkers aan goedgunstige geesten uit de aarde.

Indonesië kent drie grote bevolkingsgroepen die een animistisch geloof praktiseren: de Bataks in noord Sumatra, de Dajaks in Kalimantan en de Toraja's in Sulawesi. Hoewel zij volgens de Burgerlijke Stand katholiek, protestant of islamiet zijn, geven zij zelf volmondig aan animist te zijn. Het kenmerkende van hun animisme is voorouderverering. De belangrijkste geest bevindt zich voor hen niet in de omringende natuur, maar in de voorvaderen van stamleden. De voorouders moeten worden geëerd en aanbeden. De voorouders zijn heilig. De animist doet aan heiligverklaring van de natuur

De droom van het paradijs

Sander Brouwer (foto zie pag. 38)

De droom van het paradijs in jezelf of op aarde en in de hemel zoeken. FLAUWEKUL

Het paradijs in je zelf vinden is flauwekul
Het paradijs op aarde vinden is flauwekul
Het paradijs in de hemel vinden is een nog groter placebo!

Het geluk in je zelf zoeken, kan, maar je zult het niet vinden.
Het geluk van de mensheid zoeken is zeer verdienstelijk,
Maar een naald in de hooiberg der voortplanting.
Het geluk in het niets (of de roes) is de hemel op aarde.

Leven is geen afsterven, dan moet je boeddhist worden, niets willen, wel kunnen, maar het doodgevoelen laten.

De zin van het leven is de onzin ervan;
wat de evolutie ons heeft gegeven,
deugt voor een veel te lang leven, iedereen is niets!
Verbeeld je maar IETS!

P.S. Ben ik als atheïst nog steeds de calvinist, die geluk en vreugde als de kiespijn heftig mist en mist.
Die in de echte (?) poëzie als één der subculturen, iets ziet om eeuwig lang je leven te verzuren??

Met dank aan de "De toekomst van de religie", Simon Vestdijk

Vrijdenker van het Jaar en Anton Constandse Lezing *Dik Kruithof,* *secretaris DVG*

Zaterdag 8 oktober in De Balie in Amsterdam: Voorzitter Fabian van Langevelde kondigt **Voor Galg En Rad** (foto p. 13) aan, twee vrouwen die ons verrassen met een pittig nummer over het leven van een lerares op een basisschool die eruit stapt om in een restaurant aan een kindermenu te werken. Hierna vertelde Fabian hoe moeilijk het dit jaar was geweest om een Vrijdenker van het Jaar te kiezen en dat toen de keuze eenmaal bepaald was, bleek dat de gelukkige er vandaag niet bij kon zijn. **Arjen Lubach** is het geworden en we kregen een stuk van het zomergastinterview te zien dat vooral over zijn jeugd jaren ging plus het schitterende stuk uit Zondag met Lubach over artikel 23. De zaal klapte zelfs voor de vertoning van de video's. Op video stond ook zijn dankwoord voor het eerbetoon. Was hij ontroerd of stak hij ons de gek aan? Waarschijnlijk van allebei wat.

Tot de pauze trad Voor Galg En Rad weer op met hun hele programma, waar niet zo veel bij zat wat direct met ons te maken had. Best leuk overigens en heel knap uitgevoerd. Na de pauze vertelde Fabian dat hij, toen hij dertien was, een ster zag tussen de wolken door en dat dat hem ertoe gebracht had om alles te willen weten over sterren: eerst door er alles over te gaan lezen en later om sterrenkunde te gaan studeren. Daarom was hij blij dat de bekendste sterrenkundige van Nederland, **Prof. Vincent Icke** (foto p. 14), bereid was om de Anton Constandselezing uit te spreken.

Icke was ongeveer een uur aan het woord [aan een verkorte versie van zijn verhaal wordt gewerkt voor het volgende nummer van dit blad] en kon voor mij als leek de oneindigheid van het al goed duidelijk maken. Hij maakte ook mooie zijstapjes naar de waarschijnlijkheid van buitenaards leven (waarom hier wel en nergens anders?) en de onwaarschijnlijkheid van een ingreep van een schepper alleen al door de ongelooflijke aantallen waar het over gaat. Wat ik ook onthouden heb is dat Christiaan Huygens zijn tijd al heel ver vooruit was met zijn Cosmotheoros. En dat hij eigenlijk de eerste science-fiction-schrijver was.

De nazit in een eigen ruimte was prettig en gezellig.

Boeksignalement *Dik Kruithof*

Simon Tyssot de Patot, Reizen en avonturen van Jacques Massé (ca 1714).

Vertaald uit het Frans, met een inleiding van Peter Altena en een woord vooraf van Jonathan Israel.

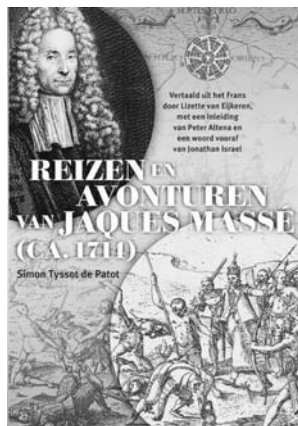
Uitgeverij Verloren, Hilversum, 2016-10-14

In zijn woord vooraf geeft Jonathan Israel een mooie plaatsbepaling: "De auteur van wat de bekendste van alle radicale filosofische romans van de Vroege Verlichting werd, was gedurende vrijwel zijn hele leven bij niemand bekend. Tyssot, zoon van een hugenotenfamilie uit Normandië, leefde het grootste deel

van zijn jeugd en zijn gehele volwassen leven in de Nederlanden. Hij groeide op in Delft en bracht zevenenzeventig jaar door in Deventer, eerst als onderwijzer voor de Waalse gemeente en vanaf 1699 als professor in de wiskunde aan het Athenaeum Illustre. Zijn reputatie als

docent en als professor in de wiskunde was niet uitzonderlijk, maar zijn ambitie om brede bekendheid te genieten als schrijver en leraar, leidde tot een persoonlijke ramp. Wie in zijn tijd openlijk afstand

nam van het heersende geloof en ideeën uitdroeg die de heersende moraal en de godsdienstige regels ondermijnden, was genoodzaakt deze gedachten goed te verbergen, indien hij vervolging wilde voorkomen. Wanneer het ging om een seculiere, universele moraal was dit zeker het geval, zelfs in Nederland."

brievenboek waarin hij omstreden personen als Spinoza onder eigen naam verdedigde. Het leidde tot zijn ontslag en verbanning uit de stad Deventer.

In de inleiding van Peter Altena wordt het hele verhaal van de anonieme roman en de ontdekking van de auteur als in een detective uit de doeken gedaan. Het reisboek zelf telt 174 bladzijden. Na 22 bladzijden leidt hij schipbreuk op een onbekende kust en dan wordt in 90 bladzijden een beschrijving gegeven van "een prachtig land" waarin nagenoeg alles aan de orde komt: taal, religie, staatsvorm, rechtspraak etc. Voor de Vrijdenker citeer ik de tekst op de omslag: "Toen zij op hun beurt uitleg gaven over het christendom, merkten ze dat dat volkomen absurd werd bevonden. Ook andere ontmoetingen tijdens hun verdere omzwervingen, onder andere met een dominicaan en met een tot de islam bekeerde Gascogner, boden stof tot filosofische en maatschappijkritische bespiegelingen".

Het boek leest prettig hoewel het duidelijk geen strak vormgegeven verhaal is.

Dik Kruithof (Markelo 1947) is secretaris van De Vrije Gedachte.

Was de heilige Thomas More ook een vrijdenker?

René van Elst

De keuze van de Redactie voor het hoofdthema van dit nummer suggereert dat er een connectie is tussen denken over utopieën/dystopieën enerzijds en vrijdenken anderzijds. Daarom heb ik nagegaan of in het werk van de 'vader' van de utopie, Thomas More (1478–1535), zo'n connectie te vinden is.

More, de Engelse schrijver van het spraakmakende boek *Utopia* (uit 1516, 500 jaar geleden dus), was een bijzonder mens, dat maakt zijn levensbeschrijving – waar ik nu aan voorbijga – wel duidelijk. Kunnen wij echter deze humanist, jurist, filosoof en staatsman, die door de katholieke kerk als heilige en martelaar wordt geëerd om zijn onwankelbare trouw aan de moederkerk, ook als vrijdenker gedenken, al was het maar alleen op grond van het genoemde boek?

Ideaalbeeld of satire?

More's boek gaat over een land 'Utopia'; die naam betekent zoiets als 'Nergensland'. Dat More schreef over een fictief land, kan geen reden zijn om hem een vrijdenker te noemen, ook al is in dat land bijna alles anders georganiseerd dan de 16^e-eeuwers gewend waren en al wordt daar over allerlei zaken heel anders gedacht. Als het wel een reden was, zouden wij ook veel schrijvers van sprookjes, *fantasy*, *science fiction* en zelfs van gewone fictie, als vrijdenkers moeten beschouwen.

Voorts kunnen wij More geen vrijdenker noemen omdat hij zelf niet openlijk een standpunt inneemt ten aanzien van wat goed- en afkeurenswaardig is in zijn eigen samenleving en in die van het gefantaseerde (ei)land Utopia. Alle uitspraken daarover worden door hem in de mond gelegd van een fictieve figuur Raphael Hythlodæus (≈ 'onzinverkoper'), die gereisd heeft met Amerigo Vespucci en diverse fictieve landen en streken ver weg op het zuidelijk halfrond heeft bezocht. Vijf jaar was hij, met een aantal metgezellen, in

Utopia en hij geeft hoog op van hoe de Utopiërs hun zaakjes geregeld hebben. Utopia is een communistische samenleving waarin geld en bezit (en privacy) niet bestaan. More schrijft dat hij zelf in het beschreven land zowel goede als slechte als absurde dingen ziet, maar hij spreekt zich er niet over uit welke dat zijn. Gezien hoe de gevoeligheden in More's tijd lagen, lijkt het verstandig dat hij deze voor-

Thomas More, geschilderd door Hans Holbein de jonge, olieverf op eikenhout, 1527; te zien in de National Portrait Gallery, Londen. De letter S werd al sinds de 14e eeuw gebruikt in amtsketens en stond volgens de overlevering voor 'soeverein'.

zichtige aanpak heeft gekozen. Maar als vrijdenker scoort hij aldus niet hoog.

De kritiek van Hythlodæus op de Europese samenlevingen kàn iets zeggen over het gedachtegoed van More zelf, maar kan ook diens weergave zijn van geluiden die hij in de samenleving opving. Wij zijn enigszins geneigd om zo iemand uit het verleden die een bepaalde gedachte heeft opgeschreven, als de eerste of enige te zien die die gedachte heeft gehad. Ik

René van Elst (Amsterdam, 1950) is gepensioneerd Human Resources medewerker, opgeleid als socioloog en (deels) jurist, hoofdredacteur en opmaker van De Vrijdenker en donateur van Skepsis.

denk bijvoorbeeld aan Copernicus met zijn theorie betreffende de beweging van de Aarde om zijn as en om de

Zon. Ongetwijfeld was dat eerder al een punt van discussie tussen astronomen die wat verder keken dan hun neus lang was. Zo lijkt het me ook realistisch om ervan uit te gaan dat kritiek op zaken als bijvoorbeeld de positie van de adel, al bestond en al lāng bestond, zij het min of meer ondergronds. More kwam voort uit de burgerij en wist natuurlijk wat er leefde onder het volk. Hij zal niet als eerste bedacht hebben dat de adel uit nietsnuten bestaat. (Vermeldenswaard is in dit verband dat hij 5 jaar na het uitkomen van *Utopia* zelf in de adelstand werd verheven.) Het eenzijdige en ietwat overdreven karakter van de kritiek doet echter denken dat het allemaal wel eens satirisch bedoeld zou kunnen zijn. We krijgen er al met al niet echt hoogte van, wat More zelf dacht en vond.

Maatschappijkritiek

Voorafgaand aan zijn relaas over Utopia legt Hythlodæus uit dat zijn ideeën te revolutionair zijn om zich daarmee aan een vorst te presenteren als adviseur; voorts zet hij zijn punten van kritiek uiteen op de bestaande samenleving. Die kritiek is naar de maatstaven van zijn tijd pittig. Het alternatief dat hij zou hebben gevonden in Utopia staat qua inrichting op allerlei punten diametraal tegenover de vroeg-16^e-eeuwse samenleving. Trouwens ook diametraal tegenover onze huidige samenleving. Ik vermeld hier de hoofdzaken.

De monarchie

Koningen zijn volgens Hythlodæus te veel uit op zelfverrijking en en het voeren van oorlogen.

Bij de Utopiërs is van erfelijk koningschap is geen sprake; elke stad heeft een (in een getrapst stelsel) democratisch gekozen vorst, die levenslang regeert, tenzij afgezet wegens tirannie.

Strafrecht

Hythlodæus besteedt veel kritische aandacht aan een aspect van het vigerende strafrecht, namelijk de toepassing van de doodstraf voor diefstal. Die vindt hij onrechtvaardig, omdat diefstal niet gelijk kan worden gesteld met moord, waarvoor dezelfde straf geldt, en omdat veel diefstallen verklaarbaar zijn uit maatschappelijke omstandigheden en ontwikkelingen in die tijd. Als More had kunnen vermoeden dat hij zelf onthoofd zou worden (nadat eerder als straf was opgelegd dat hij *hanged, drawn and quartered*¹ zou worden) dan had hij misschien ook aandacht aan de doodstraf voor andere vergrijpen besteed. Hythlodæus zegt dat voorzieningen zouden moeten worden getroffen zodat iedereen in zijn eigen levensonderhoud kan voorzien en dan niet genooddaakt is te stelen en daarvoor te sterven. Bovendien zouden allerlei dingen moeten worden afgeschaft of gesloten die de mensen verleiden tot het onnodig uitgeven van geld, zoals bordelen, bierhallen en speelgelegenheden.

In Utopia is dat allemaal geregeld: diefstal is er geen *issue*; hoe dat kan, wordt in de volgende punten duidelijker. Maar specifieke misdrijven, o.a. overspel, worden zwaar gestraft, namelijk met slavernij. Van slaven wordt een stuk van een oor afgesneden. Elk huishouden (met 10 tot 16 volwassenen; er zijn 6000 huishoudens in elk van de 54 steden) heeft twee slaven. Dat kunnen ook krijgsgevangenen zijn. Vrijkomen is na verloop van tijd mogelijk bij goed gedrag (wat er dan met het verminkte oor gebeurt, vermeldt de historie niet); zich vrijkopen is niet mogelijk, want koop en verkoop bestaan niet in het land. Ook

sociale voorzieningen zijn er, namelijk voor bejaarden en arbeidsongeschikten. Verder heeft iedereen werk en iedereen heeft te eten. Kostbare verleidingen zijn er gewoon niet.

'Kaart' van het eiland Utopia, houtsneede van Ambrosius Holbein, 1518. In het midden ligt de hoofdstad Amaurot.

Geld

Geld is voor Hythlodæus 'de wortel van alle kwaad'. More kende zijn bijbel (en bidden was een van zijn favoriete bezigheden). Wat hij Hythlodæus laat zeggen kon hij dus doen steunen op het bijbelwoord 'Want de wortel van alle kwaad is geldzucht' (1 Timoteüs 6:10).

In Utopia heeft niemand geld. Iedereen – behalve wie vrijstelling heeft voor studie, of arbeidsongeschikt of te jong of te oud is – draagt onbetaald bij aan de productie. De producten worden beschikbaar gesteld in hallen of pakhuizen, waar een ieder kan halen wat hij (m/v) nodig heeft. Er is geen prikkel om te hamsteren, want omdat praktisch iedereen meeproduceert en alles goed georganiseerd is, hoeft men niet voor schaarste te vrezen.

Ongelijkheid en eigendom

Ook al gaat het een land voor de wind, als er enkelen zijn die de rijkdom onder elkaar verdelen, vervalt de rest noodzakelijkerwijs tot behoefte, zegt de reiziger; zolang eigendom bestaat, kan er geen rechtvaardige verdeling van goederen zijn; zolang dat bestaat en geld de maatstaf van alle dingen is, kan er ook geen rechtvaardig gezag zijn.

In Utopia bestaat geen privé-eigendom. Dat slaat niet alleen op grond of (andere) productiemiddelen, maar op alles; men bezit hoogstens zijn (eenvoudige) kleren. Luxe is geen optie. Diefstal is niet nodig en er is geen aanleiding toe; je kunt nooit zonder geld komen te zitten en er zijn geen dingen van waarde om te stelen. Bij ontbreken van eigendom bestaat diefstal trouwens per definitie niet.

Bovendien is de sociale controle intens. Het algemeen belang staat voorop in wat een ieder aan inspanning levert. Er worden geen dingen voortgebracht die overbodig en ijdel zijn.

Edelmetalen en -stenen

Het is merkwaardig dat aan materialen die in het verleden vrijwel alleen voor versiering / opsmuk bruikbaar waren, toen al een hoge waarde werd toegekend. Die waarde ontleenden ze aan hun visuele aantrekkelijkheid, makkelijke bewerkbaarheid (van goud en zilver) en schaarsheid, maar niet aan onmisbaarheid. Dat is nog steeds zo, al zijn bijv. goud, zilver en diamant tegenwoordig ook bruikbaar in de technologie en bij wetenschappelijk onderzoek. Voor Hythlodæus is het duidelijk dat het nutteloze materialen zijn waaraan ten onrechte waarde wordt toegekend. Wat hij over het hoofd ziet, is de waarde van met name goud en zilver als ruilmiddel, juist omdat ze schaars zijn. Een beetje goud of zilver bij je hebben is voldoende om te kunnen betalen voor omvangrijke / waardevolle dingen. De waarde van het edelmetaal zit in wat je ermee kunt doen in een betalingssysteem.

In Utopia echter kent men geen geld; er wordt niets gekocht, niets betaald. Bij ontbreken van elke vorm van privébezit kan ook ruil niet bestaan.

¹ Zie dit lemma in de Engelstalige Wikipedia

We zien dus dat het concept 'waarde' in Utopia geen rol lijkt te spelen. Noch aan edelstenen en -metalen, noch aan andere zaken of aan arbeid wordt een geldswaarde of een ruilwaarde toegekend. (Bijna) iedereen werkt zes uur per dag zonder loon en *that's it*. Dat past bij het beeld van een eenvoudige, laag-technologische samenleving, waarin iedereen handarbeid verricht. In een samenleving waarin je zowel loempiavouwers als programmeurs als steigerbouwers als hersenchirurgen hebt, komt de *fairness* in het geding, als er geen onderscheid naar de waarde van de voortbrengselen of naar de geleverde prestatie/inspanning wordt

De adel werkt niet

"Er zijn veel edelen bij jullie [in Engeland], die net zo inactief zijn als darren (...) en leven van het werk van hun pachters (...) en veel leeglopers als entourage hebben," zegt de reiziger. Hij noemt het onteigenen van gemeenschappelijke gronden en het gebruiken van alsmar meer grond voor het fokken van alsmar meer schapen (Engeland was toen al enkele eeuwen een groot exporteur van wol en wollen kleding) als iets wat voortkomt uit de hebzucht van enkelen en wat het land zwaar zal opbreken.

In Utopia: geen probleem; adel bestaat er niet en (groot-)grondbezit evenmin.

Het boek *Utopia*, uitgave van 1518

gemaakt.

De Utopiërs zijn echter wel degelijk bekend met het concept 'waarde'. Zij weten heel goed wat hun goud en zilver etc. (waar ze véél van hebben) waard zijn in hun betrekkingen met het buitenland en in het bijzonder voor de oorlogsvoering, bijvoorbeeld voor het betalen van huursoldaten. Maar in eigen land worden goud en zilver gebruikt om sanitaire voorzieningen¹ van te maken. Slaven wordt het weglopen bemoeilijkt met gouden ketens. Edelstenen worden verwerkt in sieraden voor kinderen; die worden geacht er vanzelf hun interesse voor te verliezen als zij kind-af zijn. Alles is er dus op gericht om het idee te onderdrukken dat dingen iets waard zouden zijn.

¹ *chamber pots and close-stools* in de Engelse vertaling, dus pispotten en poepdozen

Diversen

Tot zover de door Hythlodæus expliciet genoemde misstanden en de oplossingen die daarvoor in Utopia gevonden zouden zijn. Ik noem nog een paar aspecten van de utopische samenleving, waarbij u zelf mag beoordelen of die aan een 'vrijdenkende' verbeelding zijn ontsproten.

Godsdienst

Kunnen wij More een vrijdenker noemen op het punt van het geloof, althans voor zover af te leiden uit de woorden van Hythlodæus? Welnu, er wordt gesproken over godsdienstvrijheid in Utopia, wat opmerkelijk is omdat de Reformatie, toen More het boek schreef, zich nog niet had aangediend, maar van enige twijfel aan de almacht van God is geen sprake. Het verhaal wil dat Hythlodæus en zijn metgezellen de Utopiërs (naast kennis omtrent papierproductie en boekdrukken) het christendom hebben gebracht en dat dat op vruchtbare bodem is gevallen. Maar een almachtige god hadden zij al. Ik neem gemakshalve een stukje vertaling van Wikipedia over:

Het eiland heeft een verscheidenheid van godsdiensten. Niet alleen van streek tot streek lopen die uiteen, maar zelfs binnen het bestek van één stad: er zijn Utopiërs die de zon, anderen die de

maan of een der planeten als godheid aanbidden. Er zijn er ook die een mens uit oude tijden, iemand die uitzonderlijk goed of uitzonderlijk beroemd is geweest, als een godheid vereren, zelfs wel als de hoogste god. Maar de grote meerderheid is daar veel te verstandig voor, en gelooft aan geen van deze goden, maar aan één goddelijk wezen, verborgen, eeuwig, onmetelijk, ondoorgrondelijk, dat op een wijze die boven het menselijk begrip gaat, de ganse wereld doorwoont. Trouwens ook alle anderen, hoezeer uiteenlopend van geloof, stemmen toch op dit punt met hen overeen, dat zij één godheid als de hoogste beschouwen, de werkmeester en bestierder van het heelal; hem duiden zij allen gelijkelijk in hun landstaal aan als Mithra. Het verschil is, dat de ene deze, de andere die godheid voor Mithra houdt. Maar welke godheid het ook zij die men als de hoogste beschouwt, hierin stemmen allen weer overeen, dat het in wezen zijn kracht en majesteit zijn, waaraan overal, waar ook ter wereld, de schepping wordt toegeschreven.

Atheïsten worden min of meer getoleerd, maar wel als gevaarlijk voor de staat gezien: omdat ze niet geloven in straf of beloning in het hiernamaals, hebben ze geen reden om braaf mee te draaien in het systeem en zullen ze de wetten breken voor eigen gewin. Zij moeten hun dwalingen met de priesters bespreken tot ze van hun fout overtuigd zijn. (Had More maar bedoeld: tot die van hun fout overtuigd zijn...)

Wat de priesters betreft, die worden verkozen en mogen trouwen; op beperkte schaal kunnen ook vrouwen priester worden.

Vrijheid

Op individuele vrijheid en privacy kunnen de Utopiërs nauwelijks aanspraak maken; alles is zo ingericht dat men vrijwel steeds in het zicht is van anderen; sociale controle is troef. Er zijn geen sloten op de deuren. Vrouwen zijn ondergeschikt aan hun echtgenoten. Iedereen moet een periode in het boerenbedrijf werken en daarnaast een handwerk leren. Voor reizen binnen Utopia is een paspoort vereist; twee keer betraapt zonder paspoort en slavernij is je lot.

E.e.a. overziend

Utopia is een wonderlijke combinatie van middeleeuwsheid en communisme, van gelijkheid en onvrijheid, van sociale zekerheid en saaiheid en leven als in een klooster te midden van

welvaart. Er valt nog wel meer interessants en vermakelijks over te vertellen dan hierboven gedaan is; over de 'faire' manier van oorlogvoeren door de Utopiërs hebben we het bijvoorbeeld nog niet gehad. Of over hoe verloofden naakt aan elkaar worden voorgesteld, zodat ze geen kat in de zak kopen bij hun huwelijk (voorechtelijke seks wordt bestraft met levenslang celi-baat!). We zouden ook kunnen ingaan op zaken waaraan More voorbijgaat of kennelijk niet heeft gedacht. Maar dit stuk moet zijn doel niet voorbijschieten. Ik geef u in overweging het boek, dat niet dik is, zelf te lezen. Het is in het Engels beschikbaar op de website Project Gutenberg. Het origineel in het Latijn staat op

<https://la.wikisource.org/wiki/Utopia>. Een Nederlandse vertaling heb ik op het net niet kunnen vinden; daarvoor zult u zich tot de boekhandel of de bibliotheek moeten wenden; een vertaling is o.m. verkrijgbaar als e-book, ook bij de bibliotheek (geannoteerde vertaling met aardige Harry Potter-achtige naamvertalingen door Paul Silverentand, 2014).

Het bijzondere van Thomas More is, dat hij in het Engeland van 1516 maatschappijkritische ideeën op papier durfde te zetten, zij het dan in een *science-fiction*-achtige context en zonder er verantwoordelijkheid voor te nemen. Er spreken zowel conservatieve als revolutionaire gedachten uit,

maar zijn dat ook méningen? Zijn creatie Utopia is origineel en vermakelijk, hier en daar behartenswaardig, op andere punten – zoals hij ook zelf schrijft – absurd. "In Utopia wonen is ook niet alles", schreef Leonie Breebaart in Trouw van 16 september 2016 over More's boek, en dat kan iedere moderne westerling wel meevoelen. Niettemin verdient More wat mij betreft eer als schrijver van *Utopia*. Verdient hij ook de eer een vrijdenker genoemd te worden? Dat lijkt me een stap te ver. De eer die hem toekomt is voor de stimulans die van zijn boek is uitgegaan op latere denkers over mens en maatschappij, over macht en economie, over vrijheid en moraal, over leven en laten leven.

De begrensde onbegrensdsheid

Joseph F.M. Koenraad

De Anton Constandse lezing is voor de vereniging 'De Vrije Gedachte' een jaarlijkse gebeurtenis om naar uit te kijken. De 'echte' ...vrijdenker ... wil deze jaarlijkse bijeenkomst liever niet missen. Niet alleen om bekenden en onbekenden te ontmoeten en elkaar op diverse vrijdenkthema's de nieren te proeven en de (maatschappelijke) temperatuur te meten. Geen overbodige luxe in ons huidige tijdsgewricht waar de maatschappelijke spanningen exponentieel (wereldwijd) oplopen en de parallelle samenleving meer en meer manifest is en aan terrein wint. Het politieke bedrijf verder af komt te staan van het oorspronkelijke ideaal (voor het volk) en de kloof met de burger groeit. De irrationaliteit (religie) lijkt steeds verder de publieke ruimte te vullen en te dicteren.

Tegen deze weerbarstige achtergrond is de Constandse Lezing wellicht een licht- en ijkpunt voor contemplatie en noodzakelijke afstand nemende relativering.

De voorzitter van DVG Fabian van Langevelde meldt dat het bestuur unaniem de heer Arjen Lubach heeft voorgedragen voor de eretitel vrijdenker van het jaar. Door drukke werkzaamheden kan Arjen Lubach niet aanwezig zijn. Door middel van bestaand videomateriaal zal de zaal een indruk gegeven worden van het vrijdenkersgehalte van Arjen Lubach. Artikel 23 van de grondwet is een probaat middel om het scheve en kromme van het uitgangspunt van ...scheiding tussen staat en kerk... aan te tonen. Het bijzonder onderwijs is een

zwerend en etterend gezwel dat zo spoedig als mogelijk verwijderd dient te worden uit onze wet – en regelgeving, te meer daar deze wetgeving een vorm van politiek handjeklap is geweest om het algemeen kiesrecht tot stand te laten komen in 1919. Uit het dankwoord van Arjen Lubach blijkt dat hij meer dan vereerd is door deze titel; hij roept ons op om onbegrensd te blijven vrijdenken.

Joseph F.M. Koenraad (Rotterdam, 1951) is filosoof en ex-docent.

De voorzitter geeft aan dat door de afwezigheid van Arjen Lubach ruimte vrij is in het programma voor de cabaretgroep ... ◀Voor Galg en Rad..., bestaande uit de dames Marlies van der Burgh en Alette Ouwens, zich zelf typerend ...'We zijn niet grappig, daar is het leven te tragisch voor'... De rode draad van de liedjes die ten gehore worden gebracht en de verbale intermezzo's nemen ons mee naar een droomwereld als (on)realiseerbaar ideaal dat begrensd wordt door de platitudes van alle dag. Het tegendraadse van een bestaande werkelijkheid die niet gewenst is in de droom. De muzikale omlijsting is in zekere zin prikkelend en verfrissend.

VOOR GALG EN RAD

Na de pauze verzorgt
◀ Vincent Icke de Constandse lezing. Vincent Icke is een wetenschappelijk zwaargewicht. Hoogleraar theoretische sterrenkunde. Fabian van Langeveld verhaalt dat een gat in het wolkendek op enige dag in zijn jeugd de inspiratie is geweest om zelf sterrenkunde te gaan studeren. De Utrechtse faculteit kende toen wetenschappers van naam, maar ... de

meeste indruk maakten de colleges van prof. Vincent Icke; de studenten wilden zijn voordrachten niet missen. We zijn blij dat Vincent Icke de Anton Constandse lezing dit jaar wil verzorgen.

Ik wil de lezing van Vincent Icke, die ons meeneemt naar de oneindige uitgebreidheid van het heelal stempelen tot ... het vergezicht van de begrensde onbegrensdeheid... Ook in het betoog van Icke klinkt de nietigheid van ons aardse bestaan door. De 'homo sapiens' als evolutionaire fase naar de 'homo kosmos'. De bereikbaarheid en de verkenning van de kosmos zijn nu nog begrensd door het fysieke en technische tekort. Icke neemt ons mee op een interstellaire reis om daarmee de onbeduidendheid van ons antropocentrische denken te adstrueren. De namen van Christiaan Huygens en Albert Einstein als wetenschappelijke wegbereiders ontbreken niet in het betoog van Icke. Ik moet zeggen dat de lezing meer dan interessant is geweest en onderhoudend, maar...

Icke start zijn lezing met een sociaal maatschappelijke invalshoek. Hij zegt dat de mensheid staat op een bizar punt in de ruimte en tijd ... 'Het zou voor

niemand onverwacht komen als het opgeklopte mengsel van eigen waan, nationalisme, godsdienst en andere vormen van intolerantie eensklaps ontplofte door een nieuwe vonk'...

Maar deze veelbelovende aanzet en start tot een analyse van het falende menselijke handelen krijgt eigenlijk geen vervolg.

Als Anton Constandse de verpersoonlijking is geweest van menselijke betrokkenheid, engagement, bevlogenheid, redelijkheid en rationaliteit, en daarin en daarmee een toekomstig perspectief schetste op het haalbare menselijke, zou je verwachten dat de lezing in die lijn doorzicht biedt naar de nabije toekomst voor ons mensen en onze maatschappij. Ik heb dat aspect gemist in de lezing van Icke. De begrensde onbegrensdeheid is aangegeven en door Icke schitterend verwoord en aangeetoond. De boodschap van Icke is duidelijk... het komt op termijn allemaal goed met ons huidige menselijke getob, wees geduldig, we zijn in transitie... het is natuur-noodzakelijk.

(Het is wellicht gek maar op onverklaarbare redenen schoot me dit citaat van Karl Marx te binnen (stellingen over Feuerbach): De filosofen hebben de wereld slechts verschillend *geïnterpreteerd*; het komt er op aan haar te *veranderen*. Ik verontschuldig mij voor mijn ... korte termijn denkmodus...)

UITNODIGING VOOR BOEKPRESENTATIE

L.S.,

Met groot genoegen heb ik de eer u te mogen uitnodigen voor de boekpresentatie van ***Vrijdenken en humanisme in Nederland. 40 plekken van herinnering.***

Datum en tijd: 25 november 14.30-17.15, plaats: Utrechts Centrum voor de Kunsten, Domplein 4 Utrecht.

Tijdens de middag presenteert ondergetekende in vogelvlucht – 'van de dood van Bonifatius tot de moord op Theo van Gogh' – het idee achter het boek. Een viertal auteurs die aan het boek meewerkten – Piet de Rooy, Miriam van Reijen, Elise van Alphen en Anton van Hooff – gaan kort op hun bijdrage in.

Boris van der Ham, voorzitter van het Humanistisch Verbond, heeft de mooie taak om als eerste, in de vorm van een gesproken recensie, het boek te mogen beoordelen.

Het geheel wordt omlijst met pianomuziek door Herman Beks.

Daarna is het aan u om na te borrelen en het boek te kopen.

Let wel: de toegang is gratis, maar aanmelden is verplicht via www.uvh.nl/hhc

Met vriendelijke groeten,

Drs. Bert Gasenbeek

Onderzoeker geschiedenis en systematiek van het humanisme (Universiteit voor Humanistiek)
Directeur Humanistisch Historisch Centrum en J.P. van Praag Instituut

De christelijke terreurstaat van Jantje van Leiden

Ewout Klei

De eerste utopie die werkelijkheid werd was het Nieuwe Jeruzalem van de anabaptisten in Münster. Zijn zelfbenoemde koning Jantje van Leiden voerde hier in 1534-1535 een waar schrikbewind, een voorafschaduwing van het communisme en de Islamitische Staat.

Geloof en Revolutie

Met het christendom kun je linksom en rechtsom. De Jezusbeweging aan het begin van onze jaartelling was een revolutionaire beweging voor de verworpenen der aarde. Jezus preekte een koninkrijk van gelijkheid en harmonie dat spoedig zou komen. Het waren volgens Jezus apocalyptische tijden. Voordat de nieuwe morgen zou aanbreken moest immers eerst de oude wereld ten onder gaan. De Romeinen interpreteerden deze boodschap als het begin van een opstand en nagelden 'de koning der Joden' aan het kruis. Na zijn dood leefde de beweging voort. Beroofd van hun Messias leerden de discipelen dat het Koninkrijk Gods nu niet gerealiseerd kon worden. 'Mijn Koninkrijk is niet van deze wereld', zou Jezus hebben gezegd volgens Johannes, die rond 90 na Christus zijn evangelie schreef, meer dan 50 jaar na de dood van zijn Messias. De Apocalyps was in al die tijd nog steeds niet aangebroken. Kerkvader Augustinus (354-430) werkte de gedachte van Johannes uit in de tweerijkenleer: christenen zijn burgers van twee koninkrijken, het wereldlijke en het hemelse, maar het hemelse kan pas in de (verre) toekomst – en alleen met tussenkomst van God – gerealiseerd worden. Van een marginale en vervolgde sekte was het christendom inmiddels gepromoveerd tot staatsgodsdienst. Het christelijke geloof had zijn revolutionaire veren afgeschud en verdedigde nu de status quo. Het apocalyptische denken was in de Middeleeuwen niet langer dominant, maar geenszins uitgeroeid. In het jaar 1000 dachten veel Middeleeuwers dat

de wereld zou vergaan en ook tijdens de pestepidemie van 1347-1351 geloofden velen dat het einde nabij was. Niettemin bleef de sociale orde standhouden.

Maarten Luther en Thomas Münzer

Het revolutionaire christendom kreeg begin zestiende eeuw een nieuwe kans. Nadat Maarten Luther op 31 oktober 1517 zijn 95 stellingen op de deur van de slotkapel van Wittenberg had gespijkerd, brak de pleuris uit in Europa. Dankzij de boekdrukkunst konden de ideeën van Luther, geschreven in de volkstaal, zich razendsnel verspreiden. De Katholieke Kerk was niet bereid om naar Luthers bezwaren te luisteren en besloot de hervormers te vervolgen. Hoewel Luther stevige

kritiek uitoefende op het machtsmisbruik en de corruptie van de katholieke geestelijken was hij geen revolutionair. Hij vond dat de wereldse overheden moesten worden gehoorzaamd. Ook de andere reformatoren, Ulrich Zwingli en Johannes Calvijn, waren antirevolutionair.

De revolutionairen uit de tijd van de Reformatie waren de anabaptisten, ook wel wederdopers genoemd. Hun beweging was in 1523 in Zürich ontstaan. In tegenstelling tot de protestantse leiders misten de anabaptistische predikers theologische scholing. Ze lazen

Ewout Klei (1981) is historicus en publicist. Recentste boeken: *De weg naar de macht* (over de JOVD) en *Van God los*.

de Bijbel letterlijk en kwamen tot radicale conclusies. Hun naam dankten ze aan het verzet tegen de kinderdoop, die in de Bijbel helemaal niet voorkwam. De anabaptisten waren van mening dat alleen volwassenen die 'bekeerd' waren gedoopt mochten worden. Een ander kenmerk van de anabaptisten was hun apocalyptische wereldbeschouwing. Allerlei rampen – de Turken die het Duitse Rijk bedreigden, hongersnood en de onderdrukking van de Reformatie – waren tekenen van boven. Gods Koninkrijk zou spoedig komen.

Belangrijk voor de ontwikkeling van het anabaptisme was het optreden van Thomas Münzer. Deze theoloog was aanvankelijk een aanhanger van Luther, maar radicaliseerde en geloofde dat de mensen God een handje moesten helpen in het creëren van een nieuwe wereld, waarin sociale gelijkheid zou heersen. In 1524-1525 vond in Midden- en Zuid-Duitsland de Boerenoorlog plaats. Boze boeren wilden het feodale juk afwerpen en werden bezielde door de sociale boodschap in de Bijbel. Uiteraard waren de boerenlegers geen partij voor de professionele huurlegers van de Duitse vorsten. Een naïef geloof dat de hemel hen beschermde hield Münzer en de zijnen echter op de been. Om die reden besloten ze zich niet te verdedigen tijdens de beslissende Slag bij Frankenhausen. God greep uiteraard niet in, de boeren werden bijna tot de laatste man afgeslacht en Münzer eindigde op het schavot. Vanwege zijn revolutionaire en socialistische ideeën beschouwde de Duitse Demokratische Republiek Münzer als een held. Hij was een communist avant la lettre. Jan van Leiden, de zelfbenoemde koning van Münster, was

dat ook, maar zijn reputatie was veel controversiëler.

Het Duizendjarig Rijk

In 1533 voorspelde lekenprediker Melchior Hofmann de komst van een Duizendjarig Vrederijk in de (toen nog) Duitse stad Straatsburg. De Straatsburgers zaten hier echter niet zo op te wachten en gooiden de sociale onruststoker in de gevangenis, waar hij tien jaar later zou overlijden. Twee leerlingen van Hofmann, bakker Jan Matthijs en herbergier en toneelspeler Johan Bockelson (beter bekend als Jan van Leiden ►), waren bereid om het Duizendjarig Rijk met geweld te vestigen. Aan Matthijs zou in een visioen zijn geopenbaard dat hij in de Duitse bisschopsstad Münster het Nieuwe Jeruzalem moest vestigen. In deze stad waren de anabaptisten reeds enkele jaren een macht om rekening mee te houden, dankzij de invloed van de radicale predikant Bernhard Rottmann. Ook lag Münster vlakbij de Nederlandse gewesten, waar de anabaptisten dankzij de bekeeringsactiviteiten van Hoffman en Matthijs groot in aantal waren. De Nederlandse anabaptisten trokken in januari 1534 Münster binnen. In de weken die volgden, ontvluchtten de katholieken en lutheranen de stad. Alleen de inwoners die zich hadden laten overdopen mochten blijven. Eind februari, toen de tegenstand miniem was, pleegden de anabaptisten een coup en namen het stadhuis in. De verdreven prins-bisschop, Franz von Waldeck, wilde Münster heroveren. Hij werd hierbij gesteund door de vorst van Hessen én de lutheranen. De anabaptisten gaven de protestanten immers een slechte naam. Zeventien maanden zou de belegering van het Nieuwe Jeruzalem duren. De anabaptisten werden aanvankelijk geleid door Jan Matthijs, die de fundamenteën onder de christelijke staat had gelegd. De visionaire Matthijs had bevolen om het privébezit af te schaffen. Ook moesten alle boeken, behalve de Bijbel, worden verbrand. De anabaptisten waren fel anti-intellectueel. Het verbranden van de archieven van Münster had echter een communistisch

oogmerk: ook de oorkonden, privileges en contracten werden verbrand. Mensen konden nu geen aanspraak meer maken op bezit: alles was nu van de staat, die de goederen herverdeelde. De geschiedenis werd uitgewist, het Nieuwe Jeruzalem begon met een

schone lei. Later, toen Jan van Leiden de leiding van de stad in handen had genomen, kwam er ook een nieuwe kalender en kregen de straten en gebouwen nieuwe namen. De Britse filosoof John Gray vergelijkt de anabaptisten in dit verband met de Jacobijnen, de radicale partij van de Franse Revolutie. Ook zij herschreven de geschiedenis, introduceerden een nieuwe jaartelling en verzonden nieuwe straatnamen. Jan Matthijs bleef slechts enkele weken aan het bewind. Op paaszondag kreeg hij opeens een visioen, dat hij als de Bijbelse richter Gideon met dertig getrouwen de belegerde stad zou ontzetten. Uiteraard werd de aanval met groot gemak afgeslagen. Matthijs sneuvelde en om dit te vieren werd zijn afgehakte hoofd door de bisschoppelijke troepen op een staak gezet, zichtbaar voor alle inwoners van Münster.

Koning Jan van Leiden

De dood van de profeet betekende niet het einde van de beweging. Jan van Leiden, machiavellistischer en meedogenlozer dan Jan Matthijs, trok alle macht naar zich toe en ontpopte zich tot een haast almachtige leider.

Vanwege het vrouwenoverschot – het anabaptisme was onder vrouwen veel populairder dan onder mannen – voerde Jan van Leiden in de zomer de polygamie in. Een vrouw moest trouwen met de eerste man die haar ten huwelijk vroeg; het gevolg was een wedstrijd tussen de mannen wie de meeste vrouwen scoorde. Uiteraard won Jan van Leiden, die uiteindelijk zeventien vrouwen had. De eerste vrouw waar Jan mee trouwde was de mooie en wellustige Diewertje Brouwersdochter, de voormalige minnares van Jan Matthijs. Toen de nieuwe leider zichzelf in september tot koning van het Nieuwe Jeruzalem uitriep werd Diewertje zijn koningin: Divara van Haarlem. Het Nieuwe Jeruzalem wilde uiteindelijk de hele wereld veroveren en veranderen. Hier kwam echter weinig van terecht. Het Noord-Duitse stadje Warendorf sloot zich in oktober 1534 bij Jans

koninkrijk aan, maar werd binnen een week heroverd door de bisschop. Ook in Amsterdam mislukte een anabaptistische staatsgreep. Op 10 mei 1535 bezette een groepje radicalen het stadhuis en vermoordde één van de burgemeesters, maar dit leidde niet tot de gehoopte volksopstand tegen het gezag. In plaats daarvan werden de revolutionairen gevangen genomen en na een kort proces onthoofd. Münster hield het langer vol. Dit was te danken aan het optreden van Jan van Leiden. Als toneelspeler wist de koning zijn onderdanen te boeien. Er was steeds minder brood, maar er waren spelen in overvloed. Jan organiseerde dans- en theatervoorstellingen en hield als leider ook van grote gebaren. Het verhaal gaat dat hij op een dag frontaal naakt door de straten rende en niet meer kon praten. Drie dagen later had hij zijn spraakvermogen ‘opeens’ teruggekregen en vertelde hij de mensen dat het stadsbestuur grondig hervormd moest worden. In plaats van

de raad moest er een Sanhedrin komen, geleid door twaalf apostelen. De analogie met Jezus en zijn twaalf discipelen ontging niemand natuurlijk. Naast het theater was er de terreur. Jan onderdrukte de oppositie met harde hand en voerde – net als Eddard Stark uit de televisieserie *Game of Thrones* – zelf de executies uit: *The man who passes the sentence should swing the sword*. (De rechter hoort ook de scherprechter te zijn.) Volgens de marxistische theoreticus Karl Kautsky, die de Münsterse dictatuur als proto-communistische heilstaat verdedigde, was het eigenhandig executeren van vijanden eigenlijk heel socialistisch. De koning liet op deze manier zien dat hij niet boven zijn onderdanen stond, maar bereid was om het laagste werk te doen: het beroep van beul was in vroegmoderne tijden immers niet bepaald populair.

In het Nieuwe Jeruzalem waren alle mensen gelijk, maar Jan en zijn naaste medestanders waren meer gelijk dan anderen. Terwijl de stad kampte met een hongersnood voerde Jan een extravagante hofhouding. Een van Jans vrouwen, Elisabeth Wandscherer, kon het niet langer aanzien en klaagde hem publiekelijk aan: het was toch van ratten besnuffeld dat de koning en zijn gevolg in overdaad leefden, terwijl het volk honger leed? Ze gaf hem haar sierraden terug en vroeg toestemming de stad te verlaten. Jan weigerde, sprak de doodstraf uit en onthoofdde haar vervolgens op het marktplein. Volgens het verhaal te midden van de andere vrouwen van de koning, die voor deze bijzondere gelegenheid het lied ‘De hoge God alleen zij de eer’ zongen. Kautsky doet dit verhaal van chroniqueur Herman von Kerssenbroick af als propaganda van de vijand. Hoewel eigentijdse geschiedschrijvers niet bepaald objectief zijn over Jan van Leiden schiet Kautsky in een apologetische kramp. Zijn volharding al deze misdaden te ‘nuanceren’ verradt een dichtgetimmerd, dogmatisch wereldbeeld, waarin terreur is toegestaan mits het door de juiste mensen wordt gepleegd.

Op 24 juni 1535 werd Münster heroverd door de bisschop. Rottmann wist te ontsnappen, maar Jan van Leiden, Divara en vele andere prominente anabaptisten vielen levend in handen van

de vijand. Divara deelde het lot van Elisabeth en werd op 7 juli samen met vier andere vrouwen onthoofd op het marktplein. Jan en twee van zijn getrouwen – Bernhard Krechting en Bernhard Knipperdolling – moesten nog een half jaar wachten op de voltrekking van hun vonnis. Ze werden naakt aan een paal gebonden en een uur lang bewerkt met gloeiend hete tangen die stukken vel van hun lijf scheurden. Daarna werden hun tongen uitgerukt en hun harten doorstoken met een vurige dolk. Jan van Leiden had van de hemel op aarde een hel gemaakt. Als straf mocht hij een voorsmaakje van de hel proeven. De drie lijken werden na de executie in ijzeren kooien tentoongesteld. Ze hangen nu nog steeds aan de Münsterse Sint Lambertuskerk.

Na de val

Na de val van Münster werd het anabaptisme vredelievender. Hoewel Jan van Batenburg en zijn ‘Zwaardgeesten’ radicaliseerden en de Nederlanden terroriseerden, kozen de meeste anabaptisten voor het principiële pacifisme van Menno Simons. Zijn Utopia kon alleen nog in kleine kring, zonder macht, worden gerealiseerd. De Amish in Noord-Amerika, die alle moderne techniek hebben afgezworen en zich hebben afgezonderd van de boze buitenwereld, zijn volgelingen van deze leer.

Het historische belang van Münster ligt echter elders. Het Nieuwe Jeruzalem was de eerste utopische terreurstaat en Jan van Leiden was de eerste totalitaire dictator. Doel was niet slechts het hebben van een eigen staat, maar de wereldrevolutie. De theocratische republiek van Johannes Calvijn in Genève, de Franse Revolutie, vooral tijdens de terreur van 1792-1794, de Commune van Parijs van 1871, de Russische Revolutie en de terreur van Stalin, het Derde Rijk van Hitler (dat ook duizend jaar zou moeten gaan duren), de Culturele Revolutie van Mao, de Rode Khmer in Cambodja en *last but not least* de Islamitische Staat in Irak en de Levant zijn latere incarnaties van het monsterlijke Münster. In zijn boek *Die Vorläufer des neueren Sozialismus* (1895) maakt Kautsky meerdere malen de vergelijking met de Commune van Parijs. Net als Münster

werd Parijs belegerd, wat volgens Kautsky de terreur tegen mensen met een andere mening rechtvaardigde. De Britse filosoof John Gray stelt in zijn meesterwerk *Black Mass* dat de Franse revolutionairen, de communards, de communisten en de nazi's hun eigen seculiere versie van het christelijke Eindtijddenken creëerden, waarin het goddelijke ingrijpen niet langer nodig was. De mens schiep nu zelf een nieuwe hemel en een nieuwe aarde. Het Nieuwe Jeruzalem van Jan van Leiden heeft, vanwege de haast onaardse toestanden, veel schrijvers geïnspireerd. Het meest interessante boek in dit verband is *Bockelson. Geschichte eines Massenwahns, Die Geschichte der Wiedertäufer von Münster* van de Duitse schrijver Friedrich Reck-Malleczewen. Dit boek, gepubliceerd in 1937, is in werkelijkheid één grote allegorie op Adolf Hitler en het nazisme, die immers ook een helse utopie nastreefden. De nazi's hadden de subversieve boodschap wel door en zouden Reck-Malleczewen later ook in een concentratiekamp gevangen zetten, maar zijn roman over Münster werd zeer positief gerecenseerd: de naïeve, gezagsgetrouwe lezers zouden de impliciete link tussen beide dictators nu niet meer maken.

Het verhaal van Jan van Leiden is ten slotte maar een keer goed verfilmd. In 1993 werd op de Duitse televisie de miniserie *König der letzten Tage* uitgezonden, waarin de toen nog onbekende acteur Christoph Waltz – tegenwoordig vooral bekend als Hans ‘The Jew Hunter’ Landa in *Inglourious Basterds* – de rol speelt van de beruchte toneelspeler-koning. Een Nederlandse film over misschien wel de griezeligste figuur uit onze vaderlandse geschiedenis is er helaas niet. Misschien wil Eddy Terstall die film nog een keer maken. Voor de rol van Jantje van Leiden weet ik eigenlijk maar één goede kandidaat: Barry – *crazy eyes* – Atsma.

Gelovigen zijn misosofen

Ben Warner

Filosofie is de liefde voor de wijsheid. Wijs zijn is verstandig nadenken over wat je weet en vooral ook over wat je nog niet weet. In dit laatste geval probeert een mens een zo goed mogelijk besluit te nemen tot actie zonder dat hij alles al kan overzien of verdisconteren. Filosofie is ook de liefde voor het willen weten, want hoe kun je wijs zijn zonder overzicht te hebben?

De vraag is de weg naar weten, naar kennis en naar inzicht. Geen ding, plant of dier in de natuur zoals wij die kennen stelt zich vragen. Heel misschien is er bij dieren soms iets van *waarom doet mijn baasje dit?*, maar zeker weten doen we dit allerminst.

De mens is het eerste wezen dat zich voor zover wij weten zichzelf iets afvraagt. Zijn we de enige wezens in het heelal dan zijn we ook de enigen die zich vragen stellen.

Zijn er andere wezens van wat voor constructie ook met iets dat lijkt op onze manier van denken, met onze hersenprocessen, dan kunnen zij wellicht ook tot ons soort vragen komen, maar weten doen wij dit niet. Strikt genomen weten we niet eens of je ook tot kennis kan komen zonder jezelf vragen te stellen? Pure ervaring leidt tot vaststellingen en die kun je na herhaling kennis noemen. Stel er valt een boom op iemands hoofd en die persoon laat het leven. Dan is er een eerste vaststelling dat een boom het lijf zo kan raken dat het leven definitief wordt ontnomen. Als dit meer malen gebeurt, ontstaat er een vorm van statistische kennis: pas op voor vallende bomen want die kunnen levensgevaarlijk zijn. Zo ontstaat er ook veel kennis door waarneming, want bij herhaling waargenomen gebeurtenissen maken we de gevolgtrekking dat oorzaak en gevolg in gegeven gevallen een combinatie vormen. Dat nu doen dieren ook. Bepaalde ervaringen doen hen situaties mijden of ontvluchten, zoals vuur. Maar de vraag 'waar komt dit vuur vandaan' stellen zij zich niet.

De vraag is een puur menselijke eigenschap

Wat nog veel menselijker is, is de vraag naar het waarom. Dit woord gebruiken wij als er sprake lijkt van een reden of een oorzaak. In geval van een reden is de oorzaak een bewuste activiteit. Is er sprake van een oorzaak zonder bewuste bedoeling, dan spreken we van een materiële aanleiding, een natuurkracht of een samenloop van omstandigheden waarin een mens geen rol vervulde.

Slachtoffers van de orkaan die over Haïti ► trok en mensen en huizen vernietigd heeft kennen geen menselijke dader. Als er daarentegen na de vorige orkaan geld is gegeven en daarvoor zijn huizen gebouwd die geen bescherming boden, is er hoe dan ook reden om te spreken van menselijk falen of regelrechte schuld. Mocht er ooit bewijs komen dat deze orkaankrachten het gevolg blijken van menselijk milieugedrag dan mogen we ons alvast verontschuldigen naar onze nazaten.

Maar aan het ontstaan van desastreuze kometen of opslokkende zware gaten zijn we hoe dan ook bekeken niet schuldig.

Van vele naar die ene

De vragen waarover de filosofie zich in het algemeen buigt, zijn van een bovenoorzakelijk niveau: *waarom bestaat de kosmos? Waarom bestaan wij? Wat is de zin van ons bestaan?* We kennen enige duizenden jaren deze vragerij en sinds de mens daarover begon na te denken op basis van waargenomen en beredeneerde oorzaken of redenen hebben we nog steeds

geen afdoende antwoorden.

In eerste instantie legden mensen zich erbij neer. Dat is het (nood)lot. Dat zijn natuurkrachten van te bovenmenselijk vermogen om ze tegen te gaan. Aan die krachten en onverklaarbare oorzaken dichtten mensen een bovennatuurlijke oorzaak toe, maar opvallend genoeg geen bedoelingen van

menselijke aard. Totdat men die krachten begon te verpersoonlijken. Achter die krachten schuilden goddelijke wezens. Deze kregen in sommige religies een steeds menselijker gestalte. Veel natuurvölkeren schiepen zich een scala aan wezens, voor elke kracht één. Totdat in zwang kwam dat er slechts één oppermachtig wezen verantwoordelijk was voor alle bestaande dingen en gebeurtenissen. In plaats van zich nu te onderwerpen aan het onvermijdelijke lot bracht men in sommige godsdiensten een scheiding aan. De goede gebeurtenissen kwamen van dat opperwezen, voor de slechte was de mens aansprakelijk. *En passant* werd de moraal in het leven geroepen.

Het kan geen toeval maar wel een samenloop van gebeurtenissen zijn dat die gedachte aan een opperwezen en de scheiding tussen oorzaak en schuld samenviel met het vermogen om door te denken en vragen te stellen. Wie devoot de goed bedoelende hemelkracht aanbad, nam de schuld voor kwaad en wangedrag op zich, dat wil zeggen het zwakke vlees was schuldig. Wie de mensheid zelf aansprakelijk stelde voor onrecht en misdaden en ingrijpen van hoger hand niet waarnam of regelrecht onwaarschijnlijk achtte, begon aan een ingewikkelde marsroute naar zelfverantwoordelijkheid en verbetering van menselijke zwakheden. Zo iemand nam hoe dan ook de zware weg. Hoe komen wij tot beter inzicht en handelen? Hoe scheppen wij iets dat zou kunnen worden

Ben Warner is auteur van communicatieboeken, oud directeur Gasunie / Gas Terra, oud-bekleder bijzondere leerstoel strategische communicatie UvA.

aangeduid als een hemel op aarde? Welke plaats heeft los van veel menselijk wangedrag veel schoons te bieden waarbij ook die mens tot wondermooie uitingen als bijvoorbeeld tot muziek in staat is.

Vragen zijn hersenschatten

Op de waarom-vraag *waarom bestaan wij* hebben beide richtingen geen antwoord. De seculiere zoektocht is van zins het antwoord zelf te ontdekken of in zichzelf te vinden. Het is de meer filosofische, nog onvolmaakte intellectuele tomtom. We weten het nog niet. De godsdienstige karavaan loopt de weg af die eindigt bij de hemelpoort waar de schepper of veroorzaker van dit alles het eindoordeel velt. Het is duidelijk dat waar de kennisweg van wetenschap niet anders dan bewust kan toegeven dat er nog geen zekerheid is over het antwoord en vele andere vragen, de godsdienstige route daar gebruik van maakt. Het gedrag van gelovigen en hun antwoord luiden: nou, wij weten het wel.

De liefde voor het weten is geen eigenschap van religieuzen. Zij verklaren impliciet alle filosofen, die de vraag over het

waarom van de vragen nog steeds stellen, voor nitwits. Ze zetten zich af tegen de -sophie of haten het zelfs. Het bizarre is, dat zij de mens die in hun ogen en weten is geschapen naar gelijkenis van de schepper en met het hersenvermogen dat tot filosofie en vragen leidt, die filosofen en in het verlengde van deze een groot deel van die mensheid wegzetten als idioten en verachtelijke wezens, terwijl die nu juist eerlijk en open zijn over de meest menselijke vragen van alle: *waarom bestaan wij, wat is het doel en de oorzaak van dit alles?* Terwijl de religieuzen de vraag *wat is de reden van ons bestaan* zelf niet kunnen beantwoorden, want hun maker gaf ons dat antwoord niet mee, is ondoorgrondelijk en blijft op vele aansluitende vragen elk antwoord schuldig. Daarom noem ik hen misosofen: zij hebben een grondige hekel – en dat is soms zacht uitgedrukt – aan vragenstellers. Waarom bestaan wij? Wel, om vragen te stellen en misschien wel nooit het laatste antwoord te vinden. Want waar alles geweten wordt, is overleven zinloos geworden.

Het glas heffen op de baron

Tijdens de Vrijdenkersborrel van woensdagavond 21 september 2016 in Café Heffer te Amsterdam vertelde Dr. Ewout Klei over het pamflet: ***Aan het Volk van Nederland*** uit 1781 van Baron Joan Derk van der Capellen tot den Pol.

In de nacht van 25 op 26 september 1781 werd over heel ons land het anonieme pamflet *Aan het Volk van Nederland* verspreid. Het was een felle aanklacht tegen de vriendjespolitiek van de Oranjes en de regenten, een pleidooi voor democratie en een hartstochtelijke verdediging van de vrijheid van meningsuiting en drukpers. Pas ruim honderd jaar later, in 1891, kon men onomstotelijk vaststellen dat Baron Tot den Pol (1741-1784) de auteur was van dit anonieme pamflet.

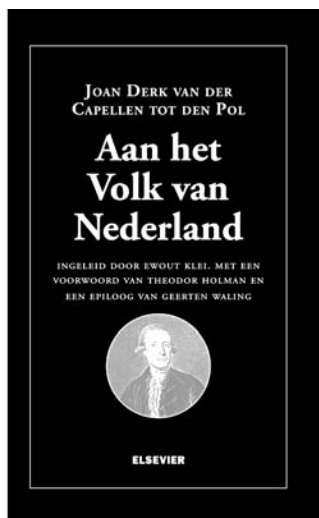
Politiek historicus Ewout Klei (1981), adjunct-hoofdredacteur bij Jalta en freelance journalist voor o.a. Elsevier, in 2015 ook redacteur geweest van De Vrijdenker, behandelde vragen als: Waarom schreef Van der Capellen zijn seditieuze libel? Wat maakt de

inhoud van *Aan het Volk van Nederland* zo explosief? En waarom inspireert het pamflet nog steeds?

Na zijn lezing werd druk gediscussieerd, niet zozeer over Tot den Pol, maar meer over populisme, de politieke partijen en hun programma's, de reële problemen van de mensen in connectie met bijv. de Brexit, complottheorieën en de vraag of 'achterkamertjespolitiek' als een vorm van complot moet worden beschouwd.

Het pamflet van Tot den Pol is recent opnieuw uitgegeven door Elsevier. Ewout Klei beschrijft in zijn inleiding het leven van de auteur en schetst de betekenis van het pamflet, dat een inspiratiebron is geweest voor onder anderen Multatuli, Pim Fortuyn en voor het Burgercomité-EU.

Historicus en publicist Geerten Waling richt zich in zijn epiloog op de vraag hoe de kijk op het pamflet in de loop der eeuwen is veranderd. Theodor Holman schreef het voorwoord.

tekst en foto: **René van Elst**

Van dystopie naar utopie: De IJzeren Hiel

René van Elst (foto zie pag. 9)

Minder ver van ons bed dan *Utopia* van Thomas More, waaraan ik elders in dit nummer aandacht heb besteed, is de wereld van *The Iron Heel* (De ijzeren hiel (of hak)) een boek van ► **Jack London** uit 1908.

London werd geboren in Californië in 1876 en overleed in dezelfde staat in 1916. Hij verwierf faam en fortuin met boeken als *The Call of the Wild* en *White Fang*. Zijn persoonlijke avonturen, onder meer tijdens de *Gold Rush* in Alaska, kwamen hem bij het schrijven goed van pas. Ook nam hij regelmatig de pen ter hand om blijk te geven van zijn socialistische maatschappijopvatting en kritiek op het kapitalistische systeem. In *The Iron Heel* gebeurt dit in een combinatie van een roman, een dystopisch *science fiction*-verhaal en een politiek pamflet. Literair is het geen sterk werk. Als roman is het niet meeslepend, alleen in het laatste deel komt het verhaal wat tot leven. Als *science fiction* stelt het de *s.f.*-liefhebber enigszins teleur omdat het volledig voorbijgaat aan ontwikkelingen op het gebied van wetenschap en techniek, vervoer, communicatie, voedsel- en andere productie, medische vernieuwingen etc.. Dat is ook wel weer verstandig van London, want gefantaseer over zulke dingen zou de aandacht afleiden van waar het hem om gaat. Aan een beklemmende dystopie als *1984* van George Orwell kan het boek niet tippen, maar als politiek pamflet is het lezenswaardig en heeft het in linkse kringen veel weerklank gevonden. Het is in tientallen talen vertaald.

Het boek is zogenaamd gepubliceerd in het jaar 2632. Dat jaar wordt in een tussentijds ingevoerde nieuwe jaartelling het jaar 419 van de *Brotherhood of Men* genoemd. De auteur/redacteur uit de toekomst, Anthony Meredith, geeft na een eigen inleiding een teruggevonden manuscript weer dat betrekking heeft op de jaren 1912-1932. Daaraan voegt hij rijkelijk voetnoten toe ten behoeve van de lezers uit zijn tijd. Die noten zijn

ook voor ons, die nu eenmaal niet alles weten van de V.S. rond 1900, nog wel eens handig.

De vrouw die het manuscript geschreven en in 1932 verstopst heeft, is Avis Cunningham, dochter van een liberaal-gezinde natuurkundige. Zij vertelt hoe zij onder de indruk raakte van lezingen door en gesprekken met een socialistische voorman, Ernest Everhard, en met hem trouwde. Everhard predikte de klassenstrijd die noodzakelijkerwijs voortvloeide uit de belangentegenstelling tussen arbeid en kapitaal. Hij wist Avis en vele anderen te overtuigen van de kwalijke kanten van het kapitalisme en van zijn theorie dat dat gedoemd was op de klippen te lopen. De kritiek van Ernest en Avis op het systeem is duidelijk London's eigen kritiek. Via Avis voorspelt London dat het ergste nog moet komen, namelijk een machtsovername door plutocraten, die in de V.S. in 1912 en 1913 stapsgewijs plaatsvindt. Dat gebeurt tegelijk met een toename van de invloed en aanhang van de socialisten. Het bewind van de *captains of industry* wordt *The Oligarchy* genoemd en ook wel *The Iron Heel*; daarbij moeten we denken aan een hiel of hak die de onderdrukten en/of tegenstanders vermorzelt. Ook in een aantal andere landen, vooral in Noord- en Zuid-Amerika, komen de plutocraten aan de macht.

Avis verborg haar manuscript kort voor een internationale revolutiepoging in samenwerking met de tot dan toe socialistische landen, die echter door de oligarchieën werd afgeslagen, waarna ook die socialistische landen onder oligarchisch bestuur kwamen. De oligarchieën blijven, socialistische revolutiepogingen ten spijt, drie eeuwen overeind, maar dan slaagt toch eindelijk een revolutiepoging (hoe, dat wordt niet verteld) en begint wereldwijd het tijdperk van de socialistische Broederschap der

Mensen. Een vrij gedetailleerde chronologie van de gebeurtenissen kunt u vinden op de engelstalige Wikipedia-pagina https://en.wikipedia.org/wiki/The_Iron_Heel. Een element in het verhaal dat er bij mij moeilijk ingaat, is dit: Ernest en Avis nemen een andere identiteit aan om uit de klauwen van het bewind te blijven, maar treden ook toe tot de gelederen daarvan om meer bewegingsvrijheid te hebben. Tot zover is het begrijpelijk, maar het is wel kras dat zij, zonder ontdekt te worden, kans zien om sommige plutocratische wangedaden te dwarsbomen en ook nog leiding te geven aan het socialistische verzet.

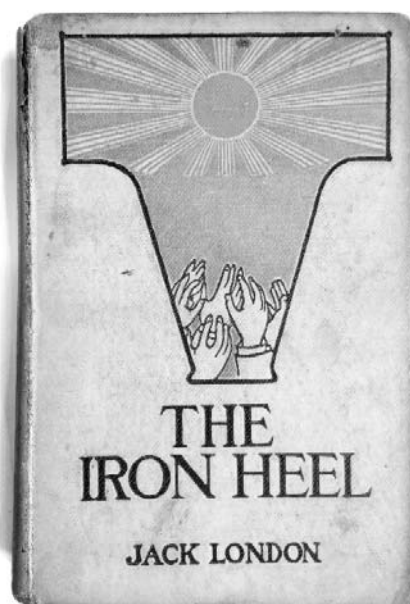
Het plutocratisch bewind is een duidelijk voorbeeld van een dystopie. Alle macht, ook over het leger en de pers, berust bij de plutocraten, onrecht is er structureel, want het grootkapitaal heeft de rechtspraak in zijn greep, laag- en ongeschoolde arbeiders zijn niet beter af dan slaven, meelopers zijn echter niet slecht af, zoals in elke dictatuur; de rest laat zich met een beetje fantasie wel invullen. Opmerkelijk is dat de Oligarchie haar overwinsten onder meer investeert in *wonder cities*, prachtige modelsteden, die uiteraard niet bestemd zijn voor de slaven maar wel door hen gebouwd worden. We zien hier enige overeenkomst met de grootse stadsvernieuwingen van de 19^e eeuw, maar ook met plannen van de nazi's (ontwerpen van Speer voor een vernieuwd Berlijn met gigantische bouwwerken). Ook op

andere punten zijn parallellen te trekken met het fascisme, dat streefde naar een machtsstaat met een elite die het bedrijfsleven (in corporaties) beheerst.

De drie eeuwen, waarin de Oligarchie heerst, komen nauwelijks ter sprake; het boek gaat vooral over de opkomst ervan en de opstanden ertegen tijdens het leven van Avis Everhard-Cunningham. In betrekkelijk korte tijd krijgen de plutocraten de macht over alles in handen. Van de dramatische gebeurtenissen waarmee dit gepaard gaat – er wordt veel bloed vergoten – wordt vrij uitvoerig verslag gedaan; de auteur verklaart de machtsstroom echter niet helemaal; hij gaat er kennelijk van uit dat het kapitaal die macht voordien al groten-deels had, zij het dan meer achter de schermen. Duidelijk is wel dat de wortels van de dystopie voor London al in zijn eigen tijd bestonden. De opkomst van het socialisme is in zijn verhaal een aanleiding voor de plutocraten om het harder te gaan spelen.

Uit de door Everhard in zijn redes gegeven voorbeelden van de macht van de kapitalisten in het Amerika van voor 1912 blijkt de kritiek van London op het bestaande systeem. Ik noem enige punten:

- Armoede: de volkstellingscijfers van 1900 lieten zien hoe groot de ongelijkheid in de V.S. was (niets nieuws onder de zon!). Kinderarbeid. Huisjesmelkerij. Commercialisme. De mens als slaaf van de machine. Reserves van verzekeringsmaatschappijen werden geplunderd door het management. "Mensen zagen, als hongerige wolven, andere mensen als prooi."ⁱ In 1906 was het boek *The Jungle* van Upton Sinclair verschenen over de sociale misstanden en slechte arbeidsomstandigheden waarin immigranten in de Amerikaanse steden, met vooral Chicago als voorbeeld, moesten leven en over de wantoestanden in de vleesverwerkende industrie aldaar. Ik moet wel aannemen dat London zich daardoor heeft laten inspireren voor het deel van zijn boek waarin Chicago als toneel van de ernstigste misstanden wordt geschilderd.

- Machtsconcentraties. Er waren *trusts* (kartels) gevormd, samenwerkingsverbanden van grote ondernemingen, zoals spoorwegbedrijven, waaraan die ondernemingen hun zeggenschap hadden overgedragen. Zo ontstonden machtige monopolies. (In de werkelijke V.S. van 1911 en later kwamen wetten tot stand die de macht van de *trusts* braken.)
- Het grootkapitaal verdrong de middenklasse en maakte de boerenstand tot een soort lijfeigenen van de banken. Het spoorwegkartel verhoogde de vervoerstarieven voor agrarische producten steeds verder en vergrootte zo de problemen voor de boeren.
- Bij arbeidsongevallen deden de werkgevers niets voor degenen die daardoor invalide raakten; de rech-

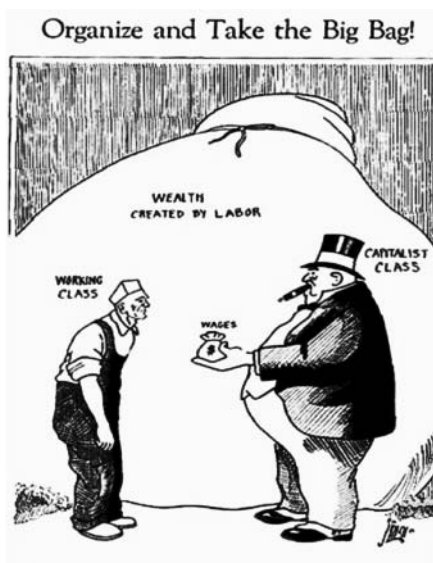
ters waren al snel geneigd om het standpunt van de werkgever te delen dat er sprake zou zijn geweest van onvoorzichtigheid van de arbeider.

London laat Everhard de theorie verkondigen dat het kapitalisme allengs ten onder moet gaan. Dat zou het resultaat kunnen zijn van de klassenstrijd, maar ook van een inherent economisch probleem, namelijk dat de kapitalisten geen bestemming meer zouden hebben voor hun overwinsten, als de hele wereld kapitalistisch zou zijn en er dus geen buitenland meer was om in te investeren. Het zou te ver voeren om de theorie hier door te lichten, maar ik heb de indruk dat London geen groot econoom was (niet dat ik dat wel ben...) en wat zaken over het hoofd zag. Hoe dan ook, London betoont zich een aanhanger van het marxistische historisch materialisme, dat leert dat er noodzakelijkerwijs een tijd komt waarin men ongeveer leeft zoals in het Utopia van Thomas More waar iedereen naar vermogen meewerkt en krijgt wat hij nodig heeft.

Het zou natuurlijk interessant zijn te vernemen hoe London zich – tegenover de dystopie van zijn eigen tijd en van het *Iron Heel*-tijdperk – zijn socialistische utopie meer concreet voorstelde. Helaas komt zijn coöperatief gemeenbest op socialistische grondslag niet uit de verf. Het manuscript van Avis Everhard loopt, zoals gezegd, tot 1932 en wat daarna is gebeurd, komt alleen aan de orde in voetnoten van Meredith, die aan zijn eigen lezerspubliek van 2632 de bestaande samenleving niet hoeft uit te leggen. Wel wordt vermeld dat in deze utopische wereld het bouwen van ‘wondersteden’ is voortgezet, maar dan door vrije mensen en voor iedereen.

Het boek is beschikbaar in het Engels op de website Project Gutenberg, naast enige andere werken van Jack London, waaronder *The Call of the Wild* (De roep van de wildernis) en *White Fang* (Wittand) en het autobiografische *John Barleycorn*.

ⁱ Een variatie op het bekende Latijnse gezegde "Homo homini lupus".

De malaise in de liberale utopie

Fons Tel

Het maatschappelijk onbehagen dat momenteel alom heerst, wordt doorgaans beschreven vanuit het perspectief van de botsing tussen de westers liberale waarden en normen en die van de islam. Ik ben van mening dat dit onbehagen veeleer te verklaren valt vanuit het (neo)liberale gedachtegoed zelf. Onderstaand een poging deze mening met argumenten te onderbouwen.

Mentaliteit vs. identiteit

In de tegenstelling van de mentaliteit van een liberale elite en de identiteit van de sociale massa ligt naar mijn mening de kern van de liberale ideologie én de kiem van het structurele

Fons Tel (Haarlem 1941) is autodidactisch vrijdenker.

onbehagen in een samenleving die door deze ideologie gedomineerd wordt. Om dat aan te tonen is het nodig nader in te gaan op het verschil tussen mentaliteit en identiteit.

Centraal in de liberale mentaliteit staat de rede die niet gevoed wordt door emoties, maar door de kennis van de natuurlijke orde waarin de mens zijn vrijheid en geluk vindt.

Anders is het gesteld met de identiteit. Die wordt gevormd en gevoed door de gemeenschapsbanden die door de eeuwen heen gevormd zijn op grond van 'bloed en bodem' en een gemeenschappelijk vijandbeeld, namelijk dat van de vreemde of de vijandige ander.

Om het kort weer te geven zou je kunnen zeggen dat de liberale mentaliteit van de elite gevormd wordt door het *vijandbeeld van de vreemde natuur* en de sociale identiteit van de massa gevormd wordt door het *vijandbeeld van de vreemde ander*. De liberale elite gaat de strijd aan met de (en zijn) natuur door deze te objectiveren en te manipuleren door middel van wetenschappelijke en technische kennis en vaardigheden. Daarmee verwerft deze elite rijkdom die hem van nature toekomt. Omdat zijn tegenstrever (de en zijn natuur) nooit te overwinnen valt en het streven zelf 'blind' of doelloos is, heeft het verwerven van rijkdom geen grenzen. Dit grenzeloos verwerven van rijkdom en welvaart, dat dus voortkomt uit het vijandbeeld van de vreemde natuur, is de grondslag van het kapitalisme. De liberale ideologie is kortom het mentale referentiekader van het kapitalisme, en de vrijheid van deze ideologie is het economische recht van het zelfbelang.

Om zich grenzeloos te kunnen verrijken is het noodzakelijk dat de natuur als een mechanisme werkt, wat zeggen wil dat ze wordt aangedreven door een blinde kracht zonder zelf doelgericht naar iets te streven. Maar niet alleen de externe natuur, ook de natuur van de sociale massa moet worden gedefinieerd in termen van een mechanistisch wereldbeeld. Net zoals de natuur wordt de massa aangedreven door blinde krachten zonder zelf redelijke doelen te kunnen stellen. 'Bloed en bodem'- banden, etno-religieuze eenheidsverlangens en

het vijandbeeld van de vreemde ander – het zijn allemaal aandoeningen, dus blinde driften die de massa beheersen. De enige die redelijke doelen kan stellen en de natuur gebruikt om die doelen te realiseren, is de liberale elite. Daarin bestaat zijn vrijheid - een vrijheid die voortvloeit uit een natuurrecht en macht vormt op grond van de kennis van de natuurlijke wetmatigheid. Wetenschap, technologie en het kapitalistische productieproces in een vrije markt zijn de vormen waar de kennis en de macht van de liberale elite zich in uitdrukken.

Samengevat komt de tegenstelling tussen de mentaliteit van de liberale elite en de identiteit van de sociale massa op het volgende neer:

- De elite heeft zijn eigen bewegingsbeginsel in de zelfhandhaving waar zijn recht op vrijheid gebaseerd is, terwijl de massa gedreven wordt door aandoeningen die van buitenaf, namelijk door de gemeenschap, bepaald worden.
- De elite strijdt tegen de natuur en vormt daarmee het vijandbeeld van de vreemde natuur. De massa strijdt tegen vijandelijke groeperingen en heeft daarmee het vijandbeeld van de vreemde ander. In hun eigen vijandbeelden vinden zij hun mentaliteit respectievelijk identiteit.
- Om de natuur en de massa te kunnen beheersen moeten zij door de elite als een mechanisme gedefinieerd kunnen worden dat onderworpen is aan de 'ijzeren noodzaak' van de causaliteit. Het doel van dit mechanistische denken is 'de leniging van de noden' of de zelfverrijking van de elite waar het kapitalisme op gebaseerd is.
- Er moet een strenge scheiding aangehouden worden tussen geloof (de kerk) en kennis (de wetenschap), tussen massa en elite, en vooral tussen natuur en cultuur. Alleen dan zijn de natuur en de massa te objectiveren en te manipuleren binnen het kader van een mechanistisch wereldbeeld.

De sociale strijd

Vanaf het begin heeft het liberalisme zijn eigen vijanden gegenereerd, en wel vanuit het werkende volk dat door de elite als een massa wordt behandeld. Samenwerking tussen beide groeperingen was steeds mogelijk en noodzakelijk, doordat ze in sociaal opzicht afhankelijk van elkaar waren en hun respectievelijke vijandbeelden complementair zijn. Immers, de elite beschouwt de massa als onderdeel van de natuur dat als zodanig onderworpen is aan de natuurlijke wetmatigheid en dus onder het vijandbeeld van de vreemde natuur valt. De massa daarentegen 'voelt' de elite 'aan' als een vreemde en vijandige ander die past in haar vijandbeeld van de vreemde ander.

In dit sociale spanningsveld van complementaire vijandbeelden is in het Westen door de eeuwen heen en tot nu toe de sociale strijd geleverd met als inzet gelijkheid en vrijheid voor alle mensen. In het kader van dit artikel ga ik niet in op alle politieke en sociale stromingen die zich in deze strijd

gevormd hebben. Vooral vanaf de negentiende eeuw is deze strijd intensief gevoerd door socialisten, communisten en anarchisten aan de linkerkant; nationalisten, fascistten en religieuze terroristen of 'occidentalisten' (1) aan de rechterkant. Naarmate de massa door deze sociale strijd meer vrijheid (wat politiek vooral wil zeggen: meer rechten) en gelijkheid voor de wet en van kansen krijgt, wordt het voor de liberale elite steeds moeilijker de massa in objectiverende en mechanistische termen te kunnen beheersen. Aan de andere kant is het voor een massa die meer en meer geïndividualiseerd en gelijkgeschakeld wordt, d.w.z. steeds meer liberaal gaat denken en doen, moeilijk, zo niet onmogelijk zijn vijandbeeld van de vreemde ander met de daarbij horende identiteitsvormen te handhaven.

Alle zekerheden van de vanzelfsprekende banden die deze vormen gaven (de standen, de klassen, de zuilen, de etnische en religieuze groeperingen, et cetera), verdwijnen en daarvoor in de plaats komt het individu steeds nader en naakter tot zichzelf te staan. Want als we allemaal hetzelfde zijn, komt de vraag op wie we zelf zijn.

Existentiële vrijheid

Fukuyama▲ had het ons aan het einde van de twintigste eeuw zozeer beloofd: de liberale democratie had het ideologische geschil beslecht. Al haar tegenstanders heeft ze in de loop der eeuwen aangetoond dat er maar één levensvatbare wereldbeschouwing is: het democratische liberalisme en het kapitalisme van de vrije markt. (2) Maar in plaats van een samenleving waarin een triomfalistische stemming heerst, leven we momenteel in een maatschappij waar niet alleen op sociaaleconomisch, maar vooral ook op sociaal-cultureel vlak een zware malaisesfeer hangt. De klassiek sociale strijd tussen links en rechts, tussen gelijkheid en vrijheid, is opgeheven in een neoliberale ideologie waarin iemand wordt gewaardeerd om wat hij *doet* en niet om wat hij *is*; wat zijn mentaliteit en niet wat zijn identiteit is.

In de negentiende eeuw had Alexis de Tocqueville► in zijn boek over de democratie in Amerika (3) al voorzien dat als gelijkheid voor de wet en van kansen is bereikt, het streven naar nog meer gelijkheid alleen op het economische vlak gerealiseerd kan worden. En die gelijkheid kan alleen maar worden gerealiseerd door een geweldig bevoogdende macht waarmee de vrijheid in en door de gelijkheid ten onder gaat. Nu weten wij dat de communistische staat zo'n bevoogdende macht is geweest, waarin de individuele vrijheid aan de sociale gelijkheid ten onder is gegaan. En ook weten wij waartoe dat heeft geleid en is die richting voor ons dus (voorlopig?) afgesloten. Maar De Tocqueville kon niet vermoeden waar meer gelijkheid wel toe leidt binnen een liberale democratie. Met het wegvallen van alle vormen van identiteit en de gelijkschakeling van de mentaliteit waarin alleen de eigen ('natuurlijke') vermogens van waarde zijn, vervallen de (onder)scheidingen tussen elite en massa, cultuur en natuur, geest

en materie, waardoor het mechanistische wereldbeeld van de liberale elite niet meer werkt. In plaats van dat één groepering (de elite) de doelen stelt en de rest (de massa) meer of minder lijdzzaam volgt, gaat nu alles en iedereen op elkaar inwerken vanuit de gedachte dat iedereen gelijk en vrij tegenover elkaar staat. Daarmee verdwijnen de gezagsverhoudingen achter de coulissen van de virtuele machtscentra middels de algoritmes van de sociale media. Wat daarbij op mentaal gebied steeds meer naar voren treedt is de existentiële keerzijde van de vrijheid, namelijk de angst. Wanneer zekerheden wegvallen, gezagsverhoudingen verdwijnen en zelfs het klimaat veranderlijk wordt, neemt het onbehagen van het angstgevoel toe. Waren de kwaliteiten vrijheid en gelijkheid voorheen van politieke en sociaaleconomische aard, momenteel worden zij steeds meer van existentiële aard. Dat wil zeggen dat deze kwaliteiten niet meer te objectiveren zijn in de vorm van status, macht en/of bezit, maar eigen zijn aan het individuele bestaan en eerder schuld en verantwoordelijkheid oproepen dan geluk en voorspoed.

Dat de sociaalliberale utopie van 'geen gezeik, allemaal rijk' eens zou kunnen omslaan in een dystopie van 'eigen schuld, dikke bult', zullen de verlichte vooruitgangsdenkens nooit voorzien hebben. De vraag is wat wij ermee aan moeten. Het antwoord ligt mijns inziens in de vorming van een andere mentaliteit die zich weliswaar langzaam aan het ontwikkelen, maar nog lang niet levensvatbaar is. Die mentaliteit zal in ieder geval moeten afrekenen met de neoliberale vrijheidsgedachte dat de natuur en wijzelf gedreven worden door blinde krachten die wij naar believen

kunnen manipuleren om onszelf daarmee te verrijken. Alleen al de desastreuze klimaatveranderingen die op ons afkomen dwingen ons deze vorm van vrijheid op te heffen in een hogere vorm van vrijheid, namelijk de existentiële vrijheid. Ook zal onze kwantitatieve en objectiverende benadering van de werkelijkheid en ons eigen leven moeten omgebogen worden in een meer kwalitatieve en verantwoorde benadering.

(Dit is een ingekorte versie van een gelijknamig artikel dat geplaatst is op mijn website. De belangstellende lezer

kan dit artikel vinden op www.fonstel.nl onder de kop 'politiek'.)

Noten

- (1) Ian Buruma en Avishai Margalit, *Occidentalism. The West and the eyes of its enemies*.
- (2) Francis Fukuyama, *Het einde van de geschiedenis en de laatste mens*.
- (3) Alexis de Tocqueville, *Over de democratie in Amerika*.

Nieuw licht op Leo Polak

René van Elst (foto zie pag. 9)

In ons vorige nummer besteedde collega Jan Bontje enige aandacht aan de rechtsfilosoof Leo Polak, die 75 jaar geleden in het concentratiekamp Sachsenhausen de dood vond. Terwijl dat nummer gedrukt werd, vond op 30 september jl. in Amsterdam de presentatie plaats van een nieuw boek over Polak, getiteld *Nieuw licht op Leo Polak (1880–1941). Filosoof van het vrije denken*, uitgebracht door Uitgeverij Verloren. De redacteuren van het boek zijn Prof. Dr. Klaas van Berkel (verbonden aan de R.U. Groningen; hoogleraar in de geschiedenis van na de Middeleeuwen en wetenschapshistoricus) en Dr. Stefan van der Poel (eveneens verbonden aan de R.U. Groningen, Universitair docent bij de sectie Eigentijdse Geschiedenis binnen de Faculteit der Letteren).

Leo Polak hield veertig jaar lang een dagboek bij, voor hem een essentieel middel om greep te krijgen op zijn leven. De zestig boekjes (met klein, hier en daar moeilijk te ontcijferen handschrift) werpen een nieuw licht op zijn ontwikkeling als jurist en filosoof, vrijdenker en humanist, seksueel- en onderwijshervormer, antifascist en verdediger van het vrije woord. Zeer nauwkeurig beschrijft hij zijn ontslag aan de Groninger universiteit, zijn arrestatie en ondervraging door de SD en zijn verblijf in de gevangenissen van Groningen en Leeuwarden. Zijn relaas wordt abrupt afgebroken op de dag dat hij naar Sachsenhausen wordt overgebracht. Op basis van het dagboek zijn in de bundel diverse aspecten van Polaks leven en werk belicht: zijn denken over schuld en vergelding, zijn verhouding tot grote filosofen als Spinoza en Heymans en zijn houding tegenover het nationaal-socialisme, maar ook zijn familielevens, zijn boekenverzameling en zijn geestelijke nalatenschap.

Onze vereniging wordt genoemd op pag. 10: 'In taloze lezingen voor volkshogescholen, wijsgerige kringen, De Vrije Gemeente, de vrijdenkersvereni-

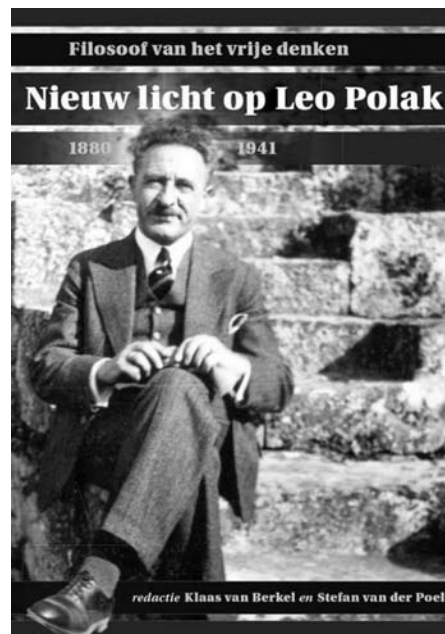
ging De Dageraad en de Vrijdenkers Radio Omroepvereniging (VRO) behandelde hij filosofische vraagstukken.' Meer informatie over de relatie tussen Polak en de vrijdenkers vinden wij het laatste hoofdstuk, geschreven door Bert Gasenbeek. Vermeldenswaard is dat Polak een passage in de statuten zo heeft weten te formuleren, dat een eerst geweigerde koninklijke goedkeuring alsnog werd verleend en hij er het ook zelf meer mee eens was. In een brief van 27 september 1927 schreef hij vervolgens aan Gerard Heymans dat hij nu zelf kon toetreden, maar door het niet meer bestaan van de lidmaatschapsarchieven staat niet vast dat hij dat ook gedaan heeft.

Het boek werd door Stefan van der Poel gepresenteerd aan vier kleinkinderen van Leo Polak, kinderen van zijn dochter Ans Samama-Polak. Leo Samama (musicoloog) kreeg het als eerste in handen ►. De hoogbejaarde mevr. Samama-Polak zou het boek zelf in ontvangst hebben genomen, maar had kort tevoren een heup gebroken.

Voorafgaand vond een gesprek plaats van Stefan van der Poel (m) met Koen Hilberdink (l) en Evelien Gans (r) ►. Dr. Koen Hilberdink is neerlandicus; hij schreef onder meer *Boekenmanie. De geboorte van Johan Polak als uitgever* (2012). Prof. Dr. Evelien Gans is bijzonder hoogleraar Hedendaags Jodendom aan de Univ. v. Amsterdam; in haar colleges behandelt zij thema's als zionisme, antisemitisme, assimilatie en de joodse identiteit; zij schreef onder meer over Jaap en Ischa Meijer. Het gesprek had als – moeilijk grijpbaar – onderwerp 'de onontkoombaarheid van het Jodendom', maar daarnaast werd veel aandacht besteed aan de uitgever en mecenas Johan Polak, die een neef van Leo Polak was; ook Jaap en Ischa Meijer kwamen ter sprake.

Als u hieruit de indruk krijgt dat er relatief weinig werd gesproken over Leo Polak zelf, dan kan ik die indruk bevestigen. Als vrijdenker kwam hij, als het mij goed herinner, niet ter sprake.

De aanwezigen (onder wie Jeroen ten Voorde, hoogleraar strafrechtsfilosofie op de Leo Polak-leerstoel in Gronin-

gen, collega Anton van Hooff en uw verslaggever/fotograaf, thans in het bezit van een door de redacteuren gesigneerd exemplaar van het nieuwe boek) konden een kleine expositie zien van Polak-memorabilia, waaronder enkele opengeslagen dagboek-exemplaren. E.e.a. vond plaats in het gebouw van de Bijzondere Collecties van de UvA; aan die afdeling zijn de dagboeken door de familie overgedragen.

Spartacus, een radicale utopie

Anton van Hooff (foto zie pag. 3)

Op 5 mei 2000 was ik op weg naar de hoofdingang van de Universiteit van Sofia om daar de studente te ontmoeten die me zou begeleiden naar Sandanski, een stad in het zuidwesten van Bulgarije. Daar was in de jaren vijftig een kolossaal beeld voor Spartacus opgericht ◀. Spartacus, die 73-71 vC de grootste slavenopstand uit de oudheid leidde, was van afkomst immers Thraciër, dus een vroege landgenoot van de Bulgaren. Dit nationalistische sentiment gecombineerd met de communistische verheerlijking van de slavenrebel was de rechtvaardiging voor het monument. Onder-

weg naar mijn afspraak moest ik door een ondergrondse passage. Een neonreclame lokte naar de homoseksuele club Spartacus ▶ daar. Uit mijn studie naar het voortleven van Spartacus begreep ik hoe hij kon staan voor zeer uiteenlopende vormen van bevrijdingsstrijd.¹

Van boeman tot held

In de oudheid was Spartacus naast Hannibal alleen de boeman waarmee Romeinse moeders dreigden om hun kinderen in bed te krijgen. Beiden hadden nota bene op Italische bodem de Romeinen in het nauw gebracht. Na zijn dood was het een dodelijke belediging om een tegenstander als een Spartacus aan te duiden. Hij bleef tot in de achttiende eeuw de aartsbandiet. In de opera *Spartaco* van Porsile, opgevoerd aan het keizerlijk hof van Wenen in 1726, is de titelheld een verwaten tiran die alle vrouwen in zijn omgeving onderdrukt: zijn eigen dochter, zijn Romeinse geliefde en zijn verstoten Thracische vrouw. Deze zingt haar Romeinse rivale toe: 'Zuster, weet dat je in handen bent van een slecht mens (*uom' cattivo*).'

34 jaar later verschijnt een heel andere Spartacus in de 'tragedie' van Saurin. Hierin is de slavenleider een edele figuur. Hij heeft gewetenswroeging over een bloedbad dat door een onderbevelhebber is aangericht. Hij verwijt de Romeinen, meesters van de wereld:

Zij zijn vergeten dat mensen broeders zijn.

Zijn geliefde, dochter van de Romeinse generaal Crassus, roept uit:

Dat men als monarch, slaaf of burger wordt geboren

Is het werk van het lot; een groot mens is meester van het zijne.

Dit treurspel, dat eindigt met de dubbele zelfdoding van het tragische paar, had een enorm succes. Zo werd het stuk 1805 in de Amsterdamse Stadsschouwburg opgevoerd in een Nederlandse vertaling.

Met Saurin begint Spartacus' triomftocht als radicaal icoon. Vrijmetselaars, die in de achttiende eeuw nog diverse maatschappelijke klassen in radicale clubs bijeenbrachten, einden zich hem toe. Tegenstanders van de slavernij op de Franse kolonies in de Caribische Zee waarschuwden voor het opstaan van een 'zwarte Spartacus'. Die verscheen ook in de persoon van Toussaint Louverture (1743-1803), leider van de grote slavenopstand op Santo Domingo rond 1800. Deze resulteerde uiteindelijk in de onafhankelijkheid van Haïti. De luchthaven van de hoofdstad Port-au-Prince is naar hem genoemd. Garibaldi (1807-1882) die met zijn marsen door Italië het land tot een politieke eenheid maakte, werd alras als een nieuwe Spartacus beschouwd. Hij schreef een voorwoord in Giovagnoli's roman *Spartaco*, die na zijn verschijning in 1874 een wereldwijd succes had. Het boek werd tot het einde van het Sovjetcommunisme in gigantische oplagen gepubliceerd. Giovagnoli's *Spartaco* streeft naar bevrijding van alle volkeren in een wereldwijde broederschap.

Beslissend voor de rol die de slavenleider in het historisch materialisme zou spelen was de avondlectuur van Karl Marx. Op 27 februari 1861 schreef hij aan Friedrich Engels: 'Daarentegen 's avonds ter ontspanning Appianus' Romeinse burgeroorlogen in het Griekse origineel. Zeer waardevol boek [...] Spartacus lijkt de geduchtste kerel (der famoseste Kerl) die de hele oudheid te

bieden heeft.'

Spartacus als dogma

Als leider van de grootste slavenopstand paste Spartacus perfect in het historisch-materialistisch geschiedbeeld dat Engels ontwierp en een communistisch dogma werd: na de klassenloze oorsamenleving was de slavenhoudersmaatschappij gekomen. Door een revolutie hadden de onderdrukte slaven de weg gebaad voor de feodale maatschappij, die op haar beurt was opgerold door de vertrapte boeren. Dit patroon zou zich onherroepelijk herhalen in het kapitalisme als arbeiders de macht zouden grijpen en een klassenloze maatschappij.

Dit model werd aan alle schoolkinderen in de communistische wereld als onwrikbare waarheid voorgeschreven. Alle geschiedenisschoolboeken voor de eerste klas middelbare school eindigden met de Spartacusopstand, als een *happy ending* van een gedoemde maatschappij.

Alle communistische partijen gaan alle terug op de *Spartakusbund* van Karl Liebknecht (1871-1919). Door zijn *Spartakusbriefe* protesteerde hij vanaf 1916 tegen de oorlog en tegen de steun die de SPD aan de Kaiser gaf. Op 11

¹ Mijn *De vonk van Spartacus* uit 1993 is alleen antiquarisch nog te koop; ik heb zelf nog enige auteursexemplaren die ik voor € 10 plus verzendkosten wel aan belangstellenden wil leveren. E-post: anton.van.hooff@online.nl

november, de dag waarop een wapenstilstand een einde maakte aan WO I, werd de *Spartakus-gruppe* omgezet in de *Spartakusbund*. Al op 31 december werd besloten tot oprichting van de *Kommunistische Partei Deutschlands (Spartakusbund)*.

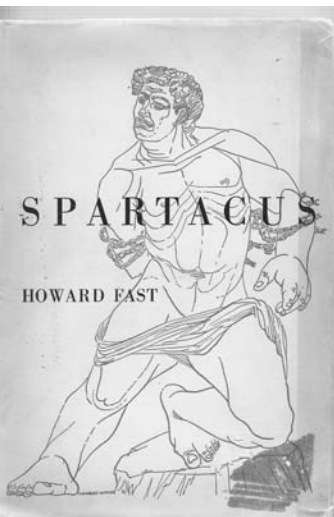
In de KPD en andere communistische partijen werd de cultus van Spartacus gevierd, vooral als symbool voor de jeugd en in de sport. *Spartakiades* moesten de arbeiders in broederlijke saamhorigheid laten sporten, heel anders dan in

de verfoeilijke kampioensjacht bij de burgerlijke Olympiades. Tot op de dag van vandaag herinnert de naam *Spartak Moskva* aan het communistische verleden. *Spartak Praag* heeft zich wijselijk omgedoopt in *Sparta Praag*.

Reeksen romans en jeugdboeken zijn aan de slavenopstand gewijd; een flink aantal hebben een plaats op mijn boekenplank *Spartacia*. Je leest ze eenmaal en dan nooit meer. Het is een en al brave utopie van internationale broederschap, solidariteit en gelijkheid: iedere dramatische spanning ontbreekt. De enige leesbare roman is Arthur Koestlers

The Gladiators. De schrijver, die ontgoocheld uit de Spaanse Burgeroorlog terugkeerde, rekent daarin af met het geloof van zijn jonge jaren. Hij beschrijft de opstand van Spartacus als 'another revolution that had gone wrong'. Als leider bedrijft Spartacus dezelfde wrede heden als de Romeinse meesters die hij bestreden heeft.

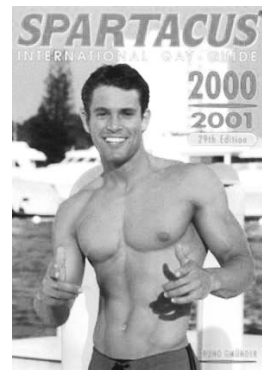
De film

Grote opgang maakte in de jaren vijftig *Spartacus* van de Amerikaanse communist Howard Fast. Het boek was uitgangspunt voor de film van 1960 met Kirk Douglas in de hoofdrol. Deze film heeft het beeld van Spartacus voor generaties bepaald, zoals in hun tijd Saurin en Giovagnoli deden. Regisseur Stanley Kubrick en script writer Dalton Trumbo brachten een film tot stand die het boek van Fast in de schaduw stelt. Ze maakten van Spartacus een combinatie van

Mozes, Jezus en Lincoln. In een scène verhindert Douglas dat gevangenen Romeinen als gladiatoren op leven en dood met elkaar moeten strijden, want hij had gezworen dat zulke gevechten voortaan taboe waren. In deze nobele gedaante was deze *Spartacus* ook voor communistische kijkers toe-

laatbaar. Het was de eerste westerse film die in het Oostblok werd vertoond. Een secretaresse van de universiteit in Riga vertelde me dat ze indertijd in de rij had gestaan om deze Spartacus te kunnen zien.

Kubricks *Spartacus* bracht een stroom van nieuwe *Spartacia* op gang: stripboeken, toneelstukken, schaaakstukken en de *Spartacus Gay Guide*, de reisgids voor de homoseksuele man. De uitgever verklaarde me per brief dat de naam gekozen was omdat ook Spartacus opkwam voor 'a

down trodden group'. Tot 2014 bestond in Rotterdam de homos sauna *Spartacus*. De firma *Spartacus Leathers* levert 'adult toys' zoals penisringen en tepelklemmen. Wereldsteden hadden – of hebben? – Spartacusclubs. Daarvoor wilde Sofia kennelijk in 2000 niet onderdoen.

Historisch gezien behoort Spartacus tot de categorie die de (marxistische) historicus Hobsbawm 'primitive rebels' heeft genoemd, bandieten en boeren, die meedogenloos wraak nemen. Spartacus' troepen moordden en plunderden volop en bij de crematie van een dame die zich na verkrachting door Spartacus' mannen van het leven had beroofd, hielden ze lijkspelen, waarbij volgens de Romeinse traditie gladiatoren in het strijdperk werden gebracht, in dit geval Romeinse gevangenen. De rolomdraaiing was dus perfect in wat alles behalve een utopische samenleving was.

Uit de film *Spartacus* (1960): Spartacus en zijn lotgenoten ontvluchten de gladiatorenschool van Lentulus Batiatus in Capua.

Rationale en irrationale getallen

Jan van der Werff

Nog nooit in mijn leven heb ik iets van Proust gelezen. Van vele, om niet te zeggen bijna alle, beroemde romanschrijvers heb ik nog nooit een letter gelezen. Ik geneer me daar een beetje voor. Ik lees vrij veel, maar dat is bijna altijd non-fictie. Sinds de dood van de toenmalige Grote Drie, Hermans, Reve en Mulisch, heb ik eigenlijk geen Nederlandse

Jan van der Werff (Groningen, 1939) is gepensioneerd omroepmedewerker en oud-hoofdredacteur van De Vrijdenker.

romanliteratuur meer tot mij genomen. Ik ben wel eens begonnen aan een boek van Arnon Grunberg, maar ik kwam er niet doorheen. Andere beroemde Nederlandse schrijvers ken ik alleen uit de krant of van De Wereld Draait Door. Van de Grote Drie heb ik (vrijwel) alles van Hermans gelezen, van Mulisch een paar boeken. Maar met zijn Compositie van de Wereld ben ik na ongeveer een kwart ervan geeuwend doorgeworsteld te hebben gestopt, en van Gerard van het Reve kon ik alleen maar de boeken waarde-

ren die hij schreef voordat hij de clown uit ging hangen. Zijn Geleerde Broer

◀Karel herlees ik overigens nog steeds met plezier.

Het is geen verdienste dat ik zo weinig fictie lees. Zoals gezegd is het zelfs enigszins genant.

Het merkwaardige is

dat bèta-mensen die weinig romans lezen zich altijd een beetje generen om hun "ongetletterdheid", terwijl nogal wat alpha-mensen zich juist op de borst lopen te kloppen omdat zij de tafel van drie niet meer kennen.

Voor deze alpha's (zo weet ik dus weer niet of het "alfa" of "alpha" is – ik heb het intussen opgezocht: het is "alfa") voor deze alfa's dus heb ik dit stukje geschreven, in de hoop dat ze ontdekken dat getallen ook kunnen boeien.

Over irrationele of imaginaire getallen zal ik het niet hebben; rationaal en irratio-

naal is voor velen al ingewikkeld genoeg.

Rationaal en irrationaal. Dus niet rationeel en irrationeel. Rationaal komt van ratio, wat verhouding of breuk bete-

kent. Een rationaal getal kun je als een breuk van twee gehele getallen aangeven: 0,5 en 0,75 zijn hetzelfde als respectievelijk $\frac{1}{2}$ en $\frac{3}{4}$ en dus rationaal. Veel breuken

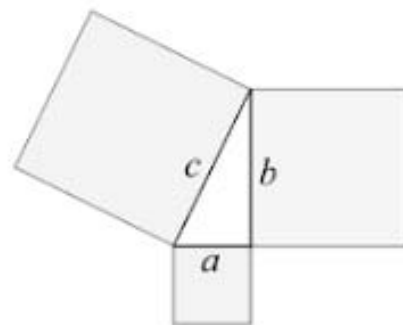
zijn niet als een eindige decimale breuk weer te geven. Een bekend voorbeeld is $\frac{1}{3}$, dat decimaal als 0,333... wordt weergegeven. Als je 1 deelt door 3 komt er aan deze reeks drieën geen eind, maar 0.333... is wel rationaal, want gelijk aan $\frac{1}{3}$. Zo is 0,666... niet het getal van Het Oneindige Beest, maar de decimale weergave van $\frac{2}{3}$.

Zelfs de meeste "ongecijferden" herkennen dat wel. Maar wat is nu de waarde van 0,1428571428...? Dat is $\frac{1}{7}$. De getallenreeks '142857' wordt steeds herhaald, tot in het oneindige. Zo'n reeks cijfers wordt het 'repetendum' (= dat wat herhaald moet worden) genoemd. Bijna alle breuken hebben in hun decimale vorm een repetendum dat oneindig lang gaat. Alleen als de noemer (voor de vergeetachtige alfa's onder u: dat is het getal onder de breukstreep) uitsluitend uit machten van 2 en/of 5 bestaat, is er geen repetendum en staat er een eindige reeks cijfers achter de komma. Zo is $\frac{1}{40}$ gelijk aan 0,025 en $\frac{3}{8}$ gelijk aan 0,375. Maar zowel de eindige decimale breuken als de decimale breuken met een repetendum zijn rationale getallen, want weer te geven als een breuk van twee gehele getallen, of beter: twee natuurlijke getallen. Natuurlijke getallen zijn positieve, gehele getallen. Nul hoort daar niet bij. Delen door nul mag nooit. Dat is voor rekenkundigen erger dan een luide godslastering tijdens de nachtmis in de Sint Pieter te Rome voor vrome katholieken.

Sommige breuken zien er decimaal heel verrassend uit. Zo is er het André

Rieu-getal, genoemd naar onze Limburgse walsenkoning. Als u op een rekenmachientje uitrekent wat 41 gedeeld door 333 is, dan ziet u 0,123123123.... André Rieu stopt na enige minuten met zijn 123, maar de breuk eindigt nooit.

Al deze breuken zijn rationale getallen, maar er zijn ook irrationale. Dat was al duizenden jaren geleden bekend.

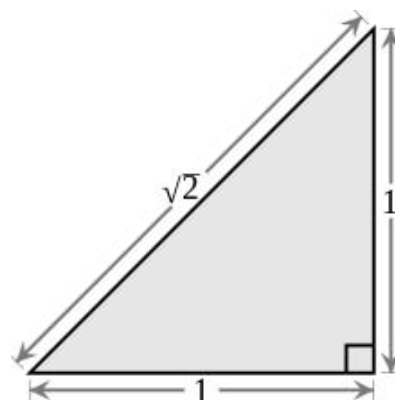
Ongetwijfeld kent u de Stelling van Pythagoras: $a^2 + b^2 = c^2$, dat wil zeggen: in een rechthoekige driehoek is de som van de kwadraten van de rechthoekszijden (a en b) gelijk aan het kwadraat van de schuine zijde of hypotenusa (c).

Stel dat a gelijk is aan 3 en b gelijk aan 4, dan geldt:

$3^2 + 4^2 = 9 + 16 = 25$. c^2 is dus 25. Dat houdt in dat c gelijk is aan de wortel van 25 ($\sqrt{25}$). En dat is 5.

Dus: als a = 3 en b = 4, dan is c gelijk aan 5.

3, 4 en 5 vormen een zogenaamd Pythagorees drietal. Er zijn meer van deze drietallen, zoals 5, 12 en 13; en 7, 24 en 25.

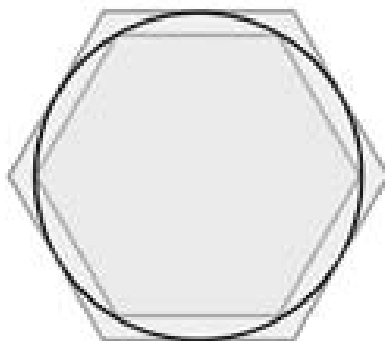
Helaas komt het niet altijd zo mooi uit. Als a en b elk gelijk zijn aan 1, dan zegt de Stelling van Pythagoras dat $1^2 + 1^2 = 2 = c^2$. C is daardoor gelijk aan de wortel van 2. Dat is ongeveer 1,414213562373095.... Dit is een irrationaal getal. Er komt geen einde aan de rij cijfers achter de komma, en er zit geen enkele regelmaat in.

De Pythagoreeërs vormden een geheim genootschap dat zich onder andere bezighield met wiskundige vraagstukken. Hoe groot is de wortel van twee? De Pythagoreeërs konden zich niet voorstellen dat er irrationale getallen bestonden, want die waren in strijd met hun idee van harmonieuze getalsverhoudingen. Toen Hippasus, een van de leerlingen van Pythagoras, wiskundig bewees dat de wortel uit twee geen rationaal getal kan zijn, werd hij volgens sommige bronnen tijdens een boottocht, in opdracht van de grote meester zelf, overboord gegooid en verdronk. Volgens andere bronnen werd Hippasus slechts verbannen. De Pythagoreeërs hielden niet van irrationaal maar waren zelf wel irrationeel.

Het beroemdste irrationale getal is π , dat is de verhouding van de omtrek van een cirkel tot zijn middellijn. Ook dit is een getal waar de Pythagoreeërs niet blij mee waren. Al duizenden jaren is er gezocht naar een oplossing. Wel waren er al vroeg schattingen. Omstreeks 2000 voor Christus (v.o.j. mag ook van mij, maar hoeft niet) hielden de Babyloniërs voor π een waarde aan van $3 \frac{1}{8}$; de Egyptenaren hielden het in diezelfde tijd op $\pi = (19/9)^2 = 3,1605$. Je kunt de waarde van π op verschillende manieren schatten. Je kunt het wiskundig proberen te benaderen of gewoon meten, bijvoorbeeld door een touw om een zuil te leggen waarvan de middellijn bekend is, waarbij je natuurlijk wel rekening met de dikte van het touw moet houden.

In de derde eeuw v.C. realiseerde Archimedes zich dat de waarde van π , dat in zijn tijd overigens nog helemaal geen π werd genoemd, niet exact berekend kon worden doch alleen maar zo dicht mogelijk benaderd. Hij deed dat als volgt.

Hij tekende een cirkel en construeerde een inwendige en een uitwendige regelmatige zeshoek in resp. om de cirkel. De omtrekken van beide zes-

hoeken zijn, zeker door een wiskundige, te berekenen. Zo heeft inwendige zeshoek een omtrek die zes maal de straal van de cirkel is, dus driemaal de middellijn. De omtrek van de cirkel is groter dan die van deze inwendige zeshoek maar kleiner dan die van de uitwendige. De omtrek van de cirkel ligt daar dus tussen in. Als je regelmatige veelhoeken maakt met twaalf hoeken kom je al wat dichterbij de omtrek van de cirkel. Uiteindelijk benaderde Archimedes de omtrek van de cirkel met behulp van twee regelmatige 96-hoeken. Volgens Archimedes ligt de waarde van π tussen $3 \frac{10}{71}$ en $3 \frac{1}{7}$. Dat is zeer nauwkeurig. Decimaal komt dat neer op 3,14163...

Yes, I want a drink alcoholic of course after the heavy chapters involving quantum mechanics. Dat is de manier waarop ik de waarde van π op 14 decimalen nauwkeurig kan onthouden. Het aantal letters van de woorden geeft het cijfer aan. Dus $\pi = 3,14159265358979....$

Sommige wiskundigen en computerontwerpers stellen er een eer in steeds meer decimalen van π te berekenen. Het aantal bekende decimalen loopt al in de miljoenen. Maar in de praktijk heb je daar niets aan. Met de veertien decimalen die ik ken zou je, als je exact de middellijn van de aarde kent, de omtrek op 100 nanometer (= 0,0001 millimeter) nauwkeurig kunnen berekenen, wat natuurlijk onzin is. De aarde is geen perfecte bol. Welke middellijn neem je trouwens? Op de evenaar is die groter dan van pool tot

pool. Wat doe je met de gebergten en de getijden en golven op de oceanen? In de quantummechanica wordt aangenomen dat er een kleinst mogelijke afstand, de zogenaamde Plancklengte, bestaat, te weten 10^{35} meter. Een kleinere afstand kan niet bestaan. De straal van het waarneembare heelal ligt in de buurt van 10^{27} meter. Dat is een verschil van 62 machten van 10. Dus van af de 63e decimaal hebben al die berekende cijfers geen enkele fysieke betekenis meer, al is de methode om die te vinden wel interessant. Vooral om de rekenkracht van nieuwe computers te testen.

Wat zegt God over dit alles?

In 1 Koningen VII, vers 23 staat: *Verder maakte hij de gegotene zee; van tien ellen was zij van haar enen rand tot haar anderen rand, rondom rond, en van vijf ellen in haar hoogte, en een meetsnoer van dertig ellen omving ze rondom.*

Dus de middellijn is 10 ellen en de omtrek is 30 ellen. Volgens de Bijbel is π dus gelijk aan 3. Daar heeft Archimedes nu al die moeite voor gedaan: π is gewoon drie! God zegt het zelf. Ook al is dat volgens wiskundigen niet juist, de π uit de bijbel heeft in elk geval het voordeel dat het veel makkelijker rekent. Maar hoe kan God er zo naast zitten?

De quantumfysicus Niels Bohr ▲ – en in navolging van hem Wim Kan – heeft ooit gezegd: "Voorspellen is heel moeilijk, vooral als het om de toekomst gaat." Zelfs God blijkt er moeite mee te hebben.

Zoals mij ooit door de jezuïeten is uitgelegd, is de Bijbel geïnspireerd door de Heilige Geest. Het boek Koningen dicteerde Hij omstreeks 500 voor Christus. Archimedes berekende π in de derde eeuw voor Christus. Dus de Heilige Geest kon dat toen nog niet weten.

Hiermee is dunkt mij afdoende bewezen dat de alwetendheid van God zich niet over de toekomst uitstrekt.

Een geruststellende gedachte.

Over de rol van de vrouw wordt veel geschreven, ook in dit blad. Ik durf mij niet te wagen aan voorspellingen, raadgevingen &c. Wel ben ik eens nagegaan hoe sommige vrouwen in de loop der historie zich een plaats wisten te veroveren die duidelijk niet in de eerste plaats voor hen bedoeld was, om het voorzichtig uit te drukken. Het gaat om enkele succesverhalen, op diverse terreinen. Tegenover deze succesverhalen staan natuurlijk vele pechverhalen en ook zijn er vanzelfsprekend velen geweest die het niet eens geprobeerd hebben. Alle reden daarom om lof te spreken over de geslaagden.

Op het gebied van de wetenschap neem ik als eerste voorbeeld:

Maria Skłodowska. Als deze naam U niets zegt is dat begrijpelijk, want zij is algemeen bekend als Madame Curie. Bekend dus onder haar mans naam! Curie – zal ik nu verder maar zeggen – werd geboren in 1867 in Polen, dat toen bij het Russische rijk hoorde. Studeren aan de universiteit was voor vrouwen geen mogelijkheid. Gelukkig kon haar vader, zelf leraar, haar lesgeven en later ging zij naar Parijs, waar toen aan de Sorbonne vrouwen werden toegelaten. Hoewel: zij liet haar oudere zuster voorgaan en volgde haar later. De inkomsten van de familie Skłodowski (neem ik aan) lieten niet toe dat de zusters tegelijk gingen. In Parijs steeg haar roem snel, ook door samenwerking met haar man, Pierre Curie. Curie - Marie dus (zij had haar voornaam verfranst) - heeft twee Nobelprijzen gekregen, al was er een probleem bij de tweede. Na het overlijden van Pierre Curie ontstond er een liefdesrelatie van Curie met de natuurkundige Paul Langevin. Mevrouw Langevin had daar bezwaar tegen en liet dit duidelijk in het openbaar blijken. Het comité voor de Nobelprijzen, dat juist Curie de (tweede) prijs had toegekend werd hierdoor zo verrast, dat dat comité verzocht Curie (die in de publieke opinie natuurlijk de schuldige was) de prijs te weigeren. Curie antwoordde duidelijk: mijn persoonlijk leven en de wetenschap hebben niets met elkaar te maken. Zo ontving zij dus de Nobelprijs, maar wel werden en ruiten ingegooid en de pers publiceerde “smakelijke” verhalen.

Een tweede voorbeeld: Sonja Kowalevsky►, geboren in ongeveer 1850 in Moskou. Zij was duidelijk een genie in de wiskunde, maar alweer: geen vrouwen op de universiteit. Naar het buitenland gaan was toen in Rusland voor alleenstaande vrouwen geen mogelijkheid, want zij hadden geen recht op een paspoort. De oplossing was een huwelijk en gelukkig was er wel een bereidwillige man te vinden. Zo kwam Sonja in Berlijn terecht, maar opnieuw: geen vrouwelijke studenten! De leidende wiskundige Karl Weier-

strass was gelukkig bereid haar privés te geven. Na enige omzwervingen kwam zij in Zweden, waar zij, na veel gedoe, een post kreeg aan de universiteit van Stockholm.

Nu volgt een anecdote die maar een beetje met dit onderwerp te maken heeft, maar die te mooi is om onvermeld te blijven. Waarom bestaat er geen Nobelprijs voor wiskunde? De waarheid van het verhaal wordt door sommigen fanatiek verdedigd en door anderen even fanatiek ontkend. Sonja had een tijdje een relatie met Nobel. Later met de wiskundige Mittag-Leffler. Toen Nobel zijn prijzen wilde instellen dacht hij ook over een Nobelprijs voor wiskunde. Bij navraag wie eventueel die prijs zou

kunnen krijgen werd o.a. de naam Mittag-Leffler genoemd. “Dan gaat het niet door!”

Nu naar de kunsten. Eerst de muziek. Het aantal vrouwelijke dirigenten stijgt snel, maar een dirigente is nog steeds uitzonderlijk. Zo is in de biografie over Frieda Belinfante (1904–1995), zij was celliste en dirigente, te lezen dat toen zij na de bezettingstijd (gelukkig was zij, jodin, ontsnapt naar Zwitserland) naar Nederland terugkeerde en solliciteerde als dirigente van het AVRO-kamerorkest te horen kreeg: Nee, Frieda, geen vrouw!

Van vrouwelijke componisten merk je nog steeds weinig. De liefhebbers van wat men gemeenlijk “klassieke” muziek noemt (dit kan overigens muziek gecomponeerd in 2016 zijn!) noemen dan vaak Clara Schumann en soms Fanny Mendelssohn, maar dit is dan weer “vrouw van” resp. “zuster van”. Voorts – maar dit is een kwestie van smaak – ken ik wel interessantere voorbeelden: Amy Beach (1867–1944), Vítězslava Kaprálová (1915–1940), Sofia Goebajdoelina (1931) en Louise Farrenc (1804–1875). Goebajdoelina is algemeen gewaardeerd en terecht, want zij schrijft fantastische muziek. Luistert U maar eens naar “De Profundis”, voor accordeon. De anderen zijn vrijwel onbekend voor de gewone muziekliefhebber en zeer onterecht. Als ik iemand een van de pianokwintetten van Farrenc liet horen was de reactie steeds: geweldige muziek, waarom ken ik die niet!

Voor ons onderwerp is het meest interessant Amy Beach. Zij was een pianovirtuoze, aan wie na haar huwelijk door haar echtgenoot slechts één optreden per jaar werd toegestaan. “Gelukkig” was die man veel ouder en toen hij stierf kon zij weer haar gang gaan. De tijd daarvoor was niet ongebruikt voorbijgegaan, want componeren mocht wel en zo hebben wij nu pianoconcerten, symfonieën, &c. van haar hand.

Vrouwenemancipatie – iets historisch

Hans Klein

Hans Klein (81) is gewezen leraar wiskunde, muziekliefhebber, lid van de Partij voor de Dieren en donateur van Skepsis.

Overigens ken ik wel voorbeelden van vrouwendiscriminatie in onze tijd. Het is namelijk gewoonte geworden de altpartijen in bijvoorbeeld cantates van Bach door mannen - altus ofwel counter-tenor - te laten zingen. In de tijd van Bach was dit namelijk ook zo, is dan de rechtvaardiging. Hoewel ik niets wil inbrengen tegen de voortreffelijke altzang van vele mannen vind ik dit een voorbeeld van discriminatie. Wie zou er gehoord hebben van de kunst van Kathleen Ferrier en Aafje Heynis als dit beginsel in de jaren 50 en 60 van de vorige eeuw had gegolden? Als ik dan zeg dat bij Bach er ook geen sopranen zongen (dat waren vaak jongenssopranen) terwijl dat tegenwoordig wel gebruikelijk is, volgt er meestal een wat bedrukt zwijgen!

Over beeldende kunsten durf ik niet veel te zeggen. Wel dat het mij is opgevallen dat bijvoorbeeld bij Gabriele Münter en Marianne von Werefkin altijd wordt aangegeven dat zij een relatie hadden met respectievelijk Wassily Kandinsky en Alexej Jawlensky. Omgekeerd is zo'n aanduiding kennelijk niet zo belangrijk. Dit speelt een eeuw geleden.

Nu ja, niet teveel gemopperd. De tijden veranderen, althans in dit deel van de wereld, en wij zijn daar blij om.

Ik wil graag vermelden dat vooral op het gebied van de muziek - maar daar niet alleen - ik op vele goede ideeën ben gebracht door het eenvoudig uitgevoerde, maar onvolprezen tijdschrift "De Rode Leeuw".

Vrijheid van meningsuiting in... Den Haag

De organisatoren van de Haagse Verlichtingsborrels kunnen weer voldaan terugzien op een geslaagd evenement met een flinke opkomst, namelijk de borrel van maandag 10 oktober jl.. Spreker in de Stadsbrasserie De Ooievaer was deze keer Jeroen ten Voorde, ons bekend van de Vrijdenkersdag 2015. Hij is hoogleraar strafrecht en strafvordering in Leiden en bijzonder hoogleraar strafrechtfilosofie in Groningen; in die laatste functie bekleedt hij de Leo Polak-leerstoel; ook geeft hij colleges in Hasselt.

V.l.n.r. Jeroen ten Voorde en de organisatoren Lex Sip, John Tsoutsanis en Shirley Verschuren

Vanuit de Stadsbrasserie heeft men door een glazen wand zicht op de kolossale hal van het Stadsdeelkantoor Centrum; de aandacht van sommige toehoorders werd af en toe even afgeleid door een muisje dat zich daar onbespied waande bij zijn pogingen in zijn

levensonderhoud te voorzien. Maar afgezien daarvan had de nog jonge hoogleraar (*1977) geen moeite om iedereen bij de les te houden. Zijn betoog over de vrijheid van meningsuiting was een oefening in het op een systematische manier benaderen van zo'n onderwerp. Ik vermeld hier de hoofdlijnen.

Wat speelt er, vooral in het parlement, op het gebied van de vrije meningsuiting en hoe kun je daarover denken? Er is discussie over bestaande wetsartikelen inzake majesteitsschennis en belediging van bevriende staatshoofden. Al jaren ligt bij de Kamer een wetsvoorstel tot strafbaarstelling van ontkenning van de Holocaust. Ook zijn er voorstellen betreffende afschaffing/inkorting van bepaalde discriminatieverboden en strafbaarstelling van verheerlijking van terrorisme. De Hoge Raad heeft een zaak behandeld van een politicus die gezegd had dat homofilie in strijd is met de christelijke waarden. De HR zei hierover dat het niet alleen de vraag was of er sprake was van discriminatie maar ook of het ging om het oproepen tot onverdraagzaamheid; over dat laatste staat echter niets in de wet. Dan is er nog de afschaffing van de 'smalende godslastering'.

In de discussies gaat het deels over uitbreiding van de vrijheid van meningsuiting (**vvm**), deels over aanscherping ervan. Er is discussie over 1. *wat* als mening wordt uitgesproken: mogen we alles zeggen wat we denken of moet de vvm worden beperkt? en over 2. *hoe* het gezegd mag worden, met welke woorden. De vvm houdt verband met twee vrijheden: a. de 'klassieke' vrijheid om je mening te uiten in het publieke/politieke debat, waarbij de overheid zich terughoudend opstelt en zo min mogelijk beperkingen oplegt en b. de vrijheid *tot* het geven van je mening, waarbij het vooral gaat om de manier waarop je dingen zegt en waarbij aan de overheid een bepaalde rol wordt toegedacht: die zou burgers

kunnen aansporen en *tools* kunnen geven om hun mening te geven en zou ook spelregels voor het debat kunnen opstellen. De keuze die de overheid inzake al of niet reguleren en beperken maakt, houdt sterk verband met hoe zij kijkt naar haar rol t.o.v. die burgers en naar de positie van die burgers in de samenleving. Er zijn drie klassieke burgerschapsvisies:

1. de **liberale**: de overheid houdt zich buiten de grote private sfeer van de burgers; de burgers bepalen zelf hoe het met de meningsuiting gaat. Er zijn weinig beperkingen ten aanzien van wat je zegt – *zolang je geen schade toebrengt* – en hoe je iets zegt.
2. de **republikeinse**: de staat als een natie-staat met eigen waarden, waar de burgers zich aan hebben te houden en die door het leger worden beschermd (bijv. Frankrijk). Je ziet daar discussie over meningsuitingen in het licht van zulke waarden, maar ook over de manier waarop dingen worden gezegd.
3. de **communautaristische**: hierbij zijn de waarden van bepaalde (met name) etnische groepen belangrijk. De groep bepaalt wat je mag zeggen en hoe.

Ad 1: wanneer is er sprake van *schade*? De Hoge Raad zegt dat een uitspraak niet *onnodig grievend* mag zijn, maar... wanneer is een uitspraak dat? Men zegt vaak dat het niet bepalend is wat het 'slachtoffer' daarover zegt, maar dat het objectief getoetst moet worden. Afgezien van de vraag wat precies 'objectief' is, worden zo via een achterdeur beperkingen op de vvm ingevoerd. Zo geeft een liberaal niet per definitie de grootste ruimte aan de vvm.

De actuele voorstellen voor uitbreiding van de vvm, bijv. voor schrappen van het verbod op majesteitschennis, passen het best in de liberale visie. Voorstellen die er zijn tot beperking van de vvm, zoals betreffende strafbaarstelling van verheerlijking van terrorisme, lijken beter bij de communautaristische of republikeinse visie te passen. Dat laatste voorbeeld heeft trouwens veel te maken met *hoe* dingen gezegd worden.

In de discussie over uitspraken van Rutte op de tv, waarin hij o.m. de woorden 'pleur op' gebruikte, praatten Rutte en Buma langs elkaar heen en vanuit verschillende uitgangspunten. Rutte vond zijn woorden niet schadelijk en ging ervan uit dat de overheid zich niet moet bemoeien met hoe hij iets zegt; Buma viel over hoe het verhaal werd verpakt. De hele kamerdiscussie over de vvm is beter te begrijpen vanuit de wetenschap dat die loopt langs de lijnen van de verschillende burgerschapsvisies.

Jeroen ten Voorde beantwoordt vragen uit het publiek

Niet alleen in de liberale burgerschapsvisie, maar ook binnen de visies 2 en 3 kan de vvm een belangrijke plaats hebben. In 2 en 3 is er wel meer kans dat men in een bepaald keurslijf wordt gedrongen. Hoeveel ruimte er is, hangt af van de invulling van de waarden die gekoesterd worden. Wilders is vóór vvm, maar niet zozeer vanuit een liberale invalshoek. Zijn boodschap is veeleer 'Zó doen we dat in Nederland! Het behoort tot onze waarden dat we het zo mogen zeggen.' Het doet enigszins denken aan Rousseau: gedwongen worden om vrij te zijn. Opgedrongen krijgen wat we zeggen en hoe. Er zit wat absolutisme in. Zo is ook in de voorliggende voorstellen voor verruiming van de vvm iets van een neiging tot inperking te bespeuren.

Tekst en foto's: **René van Elst**

Kort voor het ter perse gaan van dit nummer liet collega-redacteur Paul Hopster ons weten dat hij zijn functie ter beschikking stelt om redenen van leeftijd en gezondheid. Paul heeft sinds 1974 functies vervuld als bestuurslid, hoofdredacteur en redactielid. De Vrije Gedachte heeft veel aan hem te danken voor zijn bestuurswerk, zijn brochures en zijn vele artikelen. Als redactie betuigen wij graag onze dank voor zijn bijdragen aan ons werk. Paul heeft laten weten dat hij hoopt nog af en toe een stuk voor ons blad in te zenden en dat hij de evenementen van de vereniging wil blijven bijwonen. Het doet ons genoeg zo contact met hem te kunnen blijven houden.

De Redactie

Reactie op Peter de Valença

Rik Min

Peter de Valença schrijft in ons blad: "Bestaan er racisten en anti-semieten"? [no. 2016-07, p. 9 - 10]. Zijn stelling van wat hij wil aantonen, klopt niet. Een eindje verder op p. 18 - 20 gaat hij op die foute stelling door. Dus vijf pagina's lang probeert hij aan te tonen dat kritiek op Israel en de huidige joodse staat

alleen voor joden - het zionistische gedachtegoed - anti-semitisme is. Hij komt er dan ook niet uit. Hij valt zelfs de voormalige voorzitter van onze beweging aan. Hij zegt over hem: "als dat geen anti-semitisme is wat is het dan wel"?

Het antwoord op de eerste vraag: bestaan er racisten en anti-semieten, is ja. Er bestaan enorm veel racisten en ja er zijn antisemieten. Als communist weten we dat uit ervaring. Je hebt altijd mensen die mensen en groepen mensen haten. De CPN in oorlogstijd heeft bewezen de strijd met dat soort mensen aan te gaan. Het antwoord op de tweede vraag: als kritiek op Israel en het zionisme geen anti-semitisme is wat is het dan wel, is nee. Want het zionisme is geen oplossing voor het racisme of het anti-semitisme! Dat is inmiddels wel bewezen. [Zie mijn eBook op internet: '60 jaar Leugens en Bedrog'.]

Hij ontkent in de Vrijdenker dat Israel zich schuldig heeft gemaakt (of maakt) aan etnische zuivering en eigenlijk zelfs de enige democratie - gelijke rechten voor iedereen - in het Midden Oosten is. Dat is niet waar. Israel gaat zelfs tot de dag van vandaag door met etnische zuivering. Israel is - derhalve - slechts een democratie voor joden. Niet-joden zijn tweederangs burgers en worden in Israel al 68 jaar gediscrimineerd. Ook christenen en anders-gelovigen. Dat is racisme. Er zijn 24 discriminerende wetten waarin niet-joden van bepaalde rechten worden uitgesloten [1]. En dat weet ik omdat ik al 45 jaar actief lid ben van het Nederlands Palestina komitee. Een grondwet bestaat in Israel niet. Dan ben je (dus) geen beschaafd land. En dat is Israel dan ook niet. Israel is een racistisch land met apartheid en systematische uitsluiting van anderen tot in de kleinste uithoeken van dat land. De Palestijnen zijn de dupe van deze mensonterende politiek. Joden trouwens ook. Derhalve is het zionisme ook een beweging die

Rik Min (Bergen 1946) was actief in Pax Christi, in de CPN en de NCPN. Was verbonden aan de R.U. Limburg en de Univ. Twente als docent educatieve software engineering, multimedia en ICT.

de emancipatie van de joden over de hele wereld tegenhoudt. En de joden in een verkeerd daglicht zet. Dus een giftige vorm van anti-semitisme.

Niets is na de Tweede Wereldoorlog zo'n foute beslissing van de wereldgemeenschap geweest als de oprichting van een staat voor joden, de staat Israël.

Niet alleen werden zeer grote aantallen oorspronkelijke bewoners van Palestina slachtoffer van deze koloniale oplossing, maar ook theoretisch en volkenrechtelijk deugde er niet veel van. Het was een oplossing vanuit het koloniale denken van eeuwen geleden. Een ramp voor het jodendom.

Dat proberen op te richten en in te richten van een joodse staat heeft met democratie - d.w.z. gelijke rechten voor iedereen - en de emancipatie van joden niets te maken. Dat is wel gebleken.

Er is door de westerse oogkleppen-politiek met z'n pappen en nathouden meer dan 70 jaar ellende voortgekomen. Ook voor de bewoners van Palestina (het 'joodse' deel, de Westbank en Gaza) zelf. Het steunen van de politiek van Israel en de zionistische beweging kost de wereldgemeenschap - los van al die zinloze oorlogen daar ten gevolge van - geld als water. Miljarden en miljarden per jaar en onze nachtrust.

[1] Israel is de laatste racistische staat in de wereld. En wel hierom:

De vijf belangrijkste discriminerende basiswetten van de staat Israel zijn de Wet op de Terugkeer en de Wet op de Nationaliteit, die beide op ondubbelzinnige wijze vastleggen dat de staat Israel er op de eerste plaats is voor zijn joodse inwoners. Verder zijn er de Wet op de grond; de Wet op Landonteigening; de Wet op het Bezit van Afwezigen.

Al deze wetten maken onderscheid tussen joden en niet-joden en geven joden haast alle rechten; en niet-joden bijna geen. Al de genoemde wetten zijn dus racistisch.

1. De Israelische Wet op de Terugkeer is de wettelijke bekroning van het zionistische streven naar een zuiver joodse staat als oplossing van het joodse probleem. Krachtens deze wet heeft iedere jood ter wereld, ook al spreekt hij geen woord Hebreeuws en heeft hij het land nog nooit gezien, recht op toelating in Israel en op automatisch staatsburgerschap. De Arabieren die in 1948 hebben moeten vluchten of simpelweg verdreven zijn, hebben dat recht niet. In de Israëlische Onafhankelijkheidsverklaring (1948) en de Wet op de Terugkeer wordt 'het joodse volk' als begrip juridisch verbonden met de rechten en plichten van de staat Israël. Om tot het joodse volk te kunnen behoren moet je tot jood verklaard zijn, waarbij voornamelijk afgegaan wordt op het feit dat iemand de joodse godsdienst aanhangt, of dat zijn (voor)ouders dat deden. Omdat de joodse staat Israël het begrip nationaliteit in zijn wetgeving verbindt met zaken als 'ras' en/of godsdienst, strekt dit begrip zich niet alleen uit tot zijn eigen bevolking,

maar ook tot miljoenen mensen buiten de staat, die gemanipuleerd en behandeld worden alsof ze Israeli's zijn. Het is wettelijk vastgelegd dat ze zullen kunnen profiteren van de privileges die gelden voor die joden die in het omstreden gebied zelf wonen. Een zeer bijzonder aspect van deze apartheidswetgeving wordt nog gevormd door de huwelijks-wetgeving, waardoor het in Israël (voor Palestijnen) onmogelijk is een burgerlijk huwelijk te sluiten.

2. Via deze Israelische wetgeving is bepaald dat alle grond van deze instelling het onvervreemdbaar eigendom is van het joodse volk, hetgeen er in gewoon Nederlands op neer komt dat de grond niet aan niet-joden verkocht of verpacht mag worden. Bovendien mogen op deze grond geen niet-joden in loondienst tewerkgesteld worden (al wordt daar door gebrek aan goedkope arbeidskrachten voor de kibboets de hand mee gelicht). De dingen die uit de zionistische ideologie voortkomen, komen slechts ten goede aan de joodse inwoners van de staat. Daarom wordt er zo vaak gesproken over 'joodse landbouw', 'joodse huisvesting', 'joods onderwijs', en nog meer: sociale diensten in de zionistische staat die er alleen voor joden zijn. Met tegenzin laat de staat iets van zijn opbrengsten aan zijn niet-joodse inwoners toekomen.

3. In de Wet op het Bezit van Afwezig en de Wet op de land-onteigening wordt geregeld hoe grond in beslag wordt genomen. Arabieren wordt een aandeel - in enigerlei vorm - in grond die in joods bezit is, ontzegd. Onderdelen van die wetten zijn de status van 'de Landbouw-nederzettingen', de status van de persoon die 'landbouwgrond bezit of daartoe gerechtigd is', of 'de gebruiker voor wie een watertoewijzing is vastgesteld' en die 'onwettig gebruik' maakt van grond of water. De overtreder stelt zich bloot aan "beëindiging van zijn rechten op die landbouwgrond en van zijn persoonlijke toewijzing van irrigatiewater". "Onwettig gebruik" van landbouwgrond regelt dat de pachter de genoemde rechten kunnen worden ontnomen.

In het kader van deze wettelijke structuur vinden de landont-eigeningen, de verdrijving en de onderdrukking van niet-joodse burgers plaats. Daarom zijn - volgens deze zionistische ideologie, deze Israëlische wetten - de 'niet-joodse' Palestijnse Arabieren in Israël en op de Westbank tweederangs burgers. Daarom ook kunnen gevluchte Palestijnen in Libanon, Syrië, Egypte en Jordanië niet terugkeren naar hun vaderland.

Relevante Israelische wetgeving en wetsvoorstellen

Wetten (acts):

1. Law of Return (1950)
2. Citizenship Law (1952)
3. Covenant between the Government of Israel and the Zionist Executive (1952)
4. World Zionist Organization-Jewish Agency (Status) Law (1952)
5. Keren Kayemeth le-Israel Law (1953)
6. Covenant with Zionist Executive (1954, 1971)
7. The Chief Rabbinate of Israel Law (1980)
8. The Flag and Emblem Law (1949)
9. The State Education Law (1953) and its 2000 amendment
10. Absentee Property Law (1950)
11. The Land Acquisition Law (1953)
12. Basic Law: Israel Lands [The People's Lands] (1960)
13. Agricultural Settlement Law (1967)
14. Basic Law: The Knesset (1958), Amendment 9 (1985)
15. The Israel Land Administration (ILA) Law (2009)

16. Amendment (2010) to The Land (Acquisition for Public Purposes) Ordinance (1943)
17. The Admissions Committees Law (2011)
18. The Israel Lands Law (Amendment No. 3) (2011)
19. The Economic Efficiency Law (Legislative Amendments for Implementing the Economic Plan)
20. Absorption of Discharged Soldiers Law (1994) [2008 amendment]
21. Absorption of Discharged Soldiers Law (1994) (Amendment No. 12) (2010)
22. Law (2011) to Amend to the Budgets Foundations Law, Amendment No. 40 (The "Nakba Law")
23. The Regional Councils Law (Date of General Elections) (1994) Special Amendment No. 6 (2009)
24. Duty of Disclosure for Recipients of Support from a Foreign Political Entity Law (2011) ("NGO Foreign Government Funding Law")

Wetsvoorstellen (bills):

1. Bill to amend the Citizenship Law (1952) imposing loyalty oath for persons seeking naturalization in Israel and Israeli citizens seeking first ID cards
2. Bill (2009) to amend the Basic Law: Human Dignity and Liberty and limit the judicial review powers of the Supreme Court to rule on matters of citizenship
3. Bill Granting Preference in Civil Service Appointments to Former Soldiers
4. Bill Awarding Preferences in Services to Former Soldiers
5. Bill to Prohibit Imposing a Boycott (2010) ("Ban on BDS Bill")
6. The Associations (Amutot) Law (Amendment - Exceptions to the Registration and Activity of an Association) (2010) ("Universal Jurisdiction Bill")
7. Bill to Protect the Values of the State of Israel (Amendment Legislation) (2009) ("Jewish and Democratic State Bill")
8. The new cinema bill - would regulate and condition that any state funds would be given to film makers only after they have signed a loyalty declaration to Israel and its institutions as 'a Jewish state'.

Israel is de laatste racistische staat (I). En wel omdat Israel zich zelden of nooit aan VN-resoluties houdt (behalve aan die van 1947). De 11 belangrijkste verklaringen en resoluties (van de VN en anderen):

1. De 'Balfour Declaration' (1917): De bezetters van Palestina, de Britten, 'geven' joden 'een joods tehuis' (geen staat). (Palestijnen gaan niet akkoord.)
2. Het 'plan Dalet' (1948): Een verdelingsplan. (Palestijnen gaan niet akkoord.)
3. VN Resolutie 181 (1947): Verdelingsplan voor Palestina. (Palestijnen gaan niet akkoord.)
4. VN Resolutie 194 (1948): Recht op terugkeer Palestijnse vluchtelingen. (Palestijnen deels akkoord.)
5. VN Resolutie 242 (Naar aanleiding van de juni-oorlog; 1967): De Palestijnse vraagstuk wordt gereduceerd tot vluchtelingenvraagstuk. (Palestijnen gaan niet akkoord.)
6. VN Resolutie 338 (Naar aanleiding van de oktober-oorlog; 1973): Een staakt-het-vuren-oproep en een oproep om te gaan onderhandelen. (Palestijnen gaan deels akkoord.)
7. VN Resolutie 3237 (1974). De Palestijnen krijgen een waarnemer-status in de VN.
8. VN Resolutie 3246 (1974). De Palestijnen krijgen recht op gewapend verzet.
9. Oslo-akkoorden (1993 - 1995). Akkoorden Israel/USA en de PLO. (Palestijnen gaan uiteindelijk niet akkoord.)
10. Slotverklaring Camp David (2000). Akkoorden Israel en de PLO. (Palestijnen gaan uiteindelijk niet akkoord.)
11. VN Resolutie 1397 (2002). Palestijnen krijgen recht op 'Palestijnse staat'. (Palestijnen en Israëliërs niet akkoord, want de meeste Palestijnse bevrijdingsbewegingen zien 'een Palestijnse staat' hooguit als eerste fase in de bevrijding van Palestina)

BRON: Robert Soeterik (Red.), 'De verwoesting van Palestina', Stichting Palestina Publicaties. 2008. ISBN 978-90-804293-2-1

Reactie van **Peter de Valença** op Enno Nuy, die in het vorige nummer (p. 14) reageerde op De Valença's vraag of Anton van Hooff antisemitisch is.

Verrassend genoeg was het niet Anton van Hooff die reageerde op mijn kritiek. En dat terwijl ik toch zeer bewust juist hem de handschoenen had toegeworpen met mijn afsluitende zin: *"Daarom de vraag aan Anton van Hooff: Als het geen antisemitisme is, wat is het dan?"* Nu wierp Enno Nuy een aantal handschoenen mijn richting op. Hoe graag ik ook wil reageren (over de status van antizionisme, over de Nakba, enzovoort), er is twijfel bij mij of dat nu wel de juiste weg is om te gaan. Immers, het zou toch Anton van Hooff hebben moeten zijn die had gereageerd, zijnde degene die ik de handschoenen toewierp? Een van de kritieken die Enno heeft is dat ik niet echt geïnteresseerd zou zijn in een reactie op de bovenstaande vraag. Dat moet ik echt tegenspreken; het was een echte uitnodiging om een ander licht op zijn uitspraken te werpen dan het licht dat ik erop wierp. Een andere kritiek van Enno is dat het (vrij vertaald) ongepast is om een lid van De Vrije Gedachte zo te beschuldigen. Is dat zo? Ik vind van niet, want wat kwaakt als een eend en er ook nog eens zo uitziet mag ook een eend worden genoemd. Doen we dat desondanks niet, dan is er wellicht sprake van een vorm van politieke correctheid en daarop zit deze vereniging niet te wachten, mag ik hopen. Verder meen ik op een integere manier de kritiek te hebben geuit, dus met argumentatie en ook nog eens met de uitnodiging om het te weerspreken. Verder was Enno de mening toegedaan dat ik - vrij vertaald - aan het godwinnen geslagen was en daarmee de discussie dood sloeg. Niets is minder waar; lees anders mijn artikel nogmaals, want de tweede wereldoorlog is zo goed als afwezig in de argumentatie. Sterker, die is ook zo goed als afwezig in de argumentatie omtrent de bestaansredenen voor de staat Israël, simpelweg omdat ik meen dat die staat er ook had moeten komen (was gekomen?) zonder die oorlog. Al met al vond Enno dat ik te grote woorden had gebruikt. Vrij vertaald: Dat ik een grove beschuldiging had geuit zonder goede onderbouwing. Ik sta natuurlijk op het standpunt dat er wel degelijk is onderbouwd en dat de door mij getrokken conclusie er logisch uit voortvloeit. Anderen kunnen natuurlijk zaken anders wegen en zo tot andere conclusies komen, maar ik ben ervan overtuigd dat ik de mening heb vertolkt van menig ander. Het gaat in het sociale leven niet alleen om de waarheid, maar ook wel degelijk om de werkelijkheid, om hoe mensen anderen percipiëren. Anton van Hooff heeft hoe dan ook een - zelfgeschapen - imagoprobleem en daarmee de hele DVG, gezien zijn grote invloed, eerst als voorzitter en nu als veelschrijvend redactielid. Zeker, de waarheid kan een andere zijn en dat imago kan dus onterecht zijn, maar enig initiatief om daaraan wat te doen zal dan toch echt van Van Hooff zelf moeten komen. *Dus nogmaals de vraag aan Anton van Hooff: Als het geen antisemitisme is, wat is het dan?*

Met de reacties van de heren Min en De Valença sluiten wij de discussie over ▲ dit onderwerp af.

'Godwinnen' wil zeggen: vergelijken met Nazisme of Hitler bij gebrek aan betere argumenten.

De Redactie.

VAN ONZE WEBSITE

Zwarte Piet mag wat mij betreft verdwijnen. De ombudsvrouw Margrite Kalverboer bekritiseert deze achterhaalde figuur. Zij schrijft: 'In dit rapport stel ik vast dat Zwarte Piet in zijn huidige vorm kan bijdragen aan discriminatie en pesten en daarom in strijd is met het Kinderrechtenverdrag (van de VN)'. Meteen komen populistten in actie met hun befaamde dreigmails om ons nationale erfgoed te verdedigen. Gekleurde kinderen hebben er last van en voelen in de sinterklaasperiode het discriminerende karakter van deze bedenkelijke Piet, zo stelt de ombudsvrouw. Populisten zijn er als de kippen bij om voor de Hollandse traditie op te komen. De witgekuifde leider reageert in zijn eigen stijl: 'Pleur op Kinderombudsman met je Zwarte Piet onzin. Alsof er geen echte problemen zijn in Nederland'. Natuurlijk zijn er echte problemen. Daar is discriminatie er nu juist een van. Populisten en nationalistten hebben de neiging voortdurend de zwarte piet alleen toe te spelen aan de Islam. Israël wordt verdedigd en geen kwaad woord over die dominante joods-christelijke cultuur. Veel publicisten doen laconiek en relativerend over de christelijke kerken. Reden daartoe lijkt dat pastoors, dominees en doorsnee gelovigen geen dreiging vormen voor ongelovigen. Maar eerlijk is eerlijk; de burgemeester van Rotterdam en doorsnee islamieten vormen ook geen gevaar voor godloochenars. Dat zou aanleiding kunnen zijn de Islam met rust te laten. Dat doen we terecht niet. Elke godsdienst is een aperte leugen met rampzalige gevolgen. Het lijkt niet fair om slechts één godsdienst altijd de zwarte piet toe te spelen. Terecht nemen we afstand van christelijke tradities nu we ook steeds kritischer gaan denken over bij voorbeeld feestdagen als hemelvaart en pinksteren? Ik vermoed dat populistten en eenzijdige islamcritici bij moslims juist radicalisme oproepen en aanwakkeren. Ik vind dat wij als vrijdenkers de zwarte piet consequent en alleen moeten toespelen aan het geloof in welk bovennatuurlijk wezen dan ook, of dat nu Jahweh, Allah of Jezus heet. In datzelfde kader mogen we achter de van oorsprong christelijke traditie van Sinterklaas een vetgedrukt vraagteken zetten. Is het niet mogelijk een alternatief kinderfeest te bedenken met smurfen, of met een Bert en Ernie? Dan zijn ouders ook meteen af van dat rare gedoe van wel of niet in sinterklaas gelovende kinderen. Ik doe nog gewoon een schietgebedje: van Klaas en Piet, verlos ons, heer.

Anton Mullink, 3 oktober 2016

P.S. Wat een verrassing te merken dat leuke smurfen of Bert en Ernie op de deur kloppen.

Op naar een ééntalige wereld

Leon Korteweg

Jarenlang was ik een vurig nationalist, waarvan een groot deel als een verwoed taalpurist. Het Nederlands was voor mij de mooiste en beste taal ter wereld en deze moest van vreemde smetten vrij blijven. Die oprukkende verengelsing vormde maar een bedreiging voor ‘onze eigen cultuur’, die te allen prijze verdedigd moest worden. Wat mij betreft was taal het belangrijkste element dat een ‘volk’ vormde en in mijn ideale wereld had ieder volk op de wereld een eigen staat en zuivere taal, maar wel een lingua franca om onderling te kunnen communiceren en handelen. Keer op keer stuitte ik echter op problemen en ik kwam erachter dat dit ideaal onbereikbaar was, uiteindelijk nergens op sloeg en zelfs slecht is voor de wereld.

Ik voelde mij gesterkt door radicaal-rechtse rockmuziek van Brigade M en Standrecht, die met rauwe stem teksten brulden zoals ‘Spreek Nederlands, LUL!’ of, iets meer poëtisch: ‘Nationaal songfestival / Engelstalig allemaal / Kutmuziek maakt toch geen kans / Zing maar in het Nederlands’. Tegelijk kon ik niet ontkennen dat er zo veel mooie anderstalige muziek bestond en het was onzin om te beweren dat die ‘geen kans maakt’, want die is razend populair in ons land. En als iemand die niet zonder muziek kan en houdt van enige variatie, was ik ook toen snel verveeld door het Nederlandstalige aanbod: naast aardig wat popmuziek word je al gauw veroordeeld tot Frans Bauer-achtige schlagers (de Gelderse metalband Heidevolk, die bovendien aansloot bij mijn groeiende afkeer van religie en herwaardering voor ons ‘heidens Germaans’ verleden, was een zeldzame uitzondering). En Brigade M en Standrecht zelf waren, los van de politieke boodschap die ik destijds aanhing, eigenlijk van belabberde kwaliteit, zowel qua zang als instrumentaal.

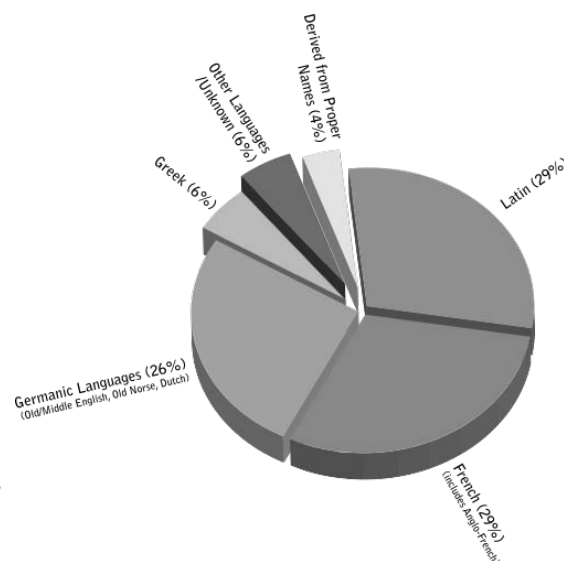

Leon Korteweg (1990) studeerde geschiedenis in Nijmegen, is bestuurslid van De Vrije Gedachte en teamleider bij Guerrilla Skepticism op Wikipedia. (Gshow)

In een latere fase radicaliseerde ik als het ging om het Nederlandse taalgebruik zelf. Onze taal kan niet overleven als die steeds verkeerd wordt gebruikt (ik werd een strontvervelende *grammar nazi* die iedereen ging corrigeren, bijvoorbeeld als men ‘groter als’ i.p.v. ‘groter dan’ of ‘een meisje die’ i.p.v. ‘een meisje dat’ zei of schreef) en bovendien wordt bezoedeld door (slecht vertaalde) buitenlandse zegswijzen en leenwoorden. Eerst trok ik ten strijde tegen alle Engelstalige woorden waar een prima Nederlands alternatief voor bestaat, later kwamen daar woorden van Franse, Duitse, Latijnse, Griekse etc. oorsprong bij. Voor alle woorden waarvoor nog geen gangbaar alternatief bestond, vond ik zelf nieuwe woorden uit en ging daar heel ver in, vooral toen ik de woordenlijst van de Bond Tegen Leenwoorden (BTL) ontdekte die precies hetzelfde beoogde. Verder liet ik mij inspireren door de beroemde 16^e-eeuwse wetenschapper Simon Stevin, die de woorden *wiskunde*, *wijsbegeerte* en *evenwijdig* had uitgevonden ter vervanging van *mathematica*, *filosofie* en *parallel*. (Toen ik echter las dat hij beweerde dat het Nederlands zo superieur is dat alle andere talen ter wereld er wel van af moesten stammen en dat Adam en Eva in het paradijs wel Nederlands moesten hebben gesproken, haakte ik lachend af).

Als je daar lang genoeg op oefent, kun je meestal alle leenwoorden in een tekst spotten en eruit vissen om vervolgens de hele tekst in zuiver Nederlands te herschrijven. Maar ook dat lukte zelfs de BTL niet altijd: het stak me bijvoorbeeld enorm dat zij geen woord hadden voor ‘olifant’ behalve *elp*, wat gewoon een oudere Nederlandse ontleening van het

Griekse woord *elephantes* was. Bovendien krijg je een verhaal waar een normale Nederlander geen bal van begrijpt: ‘De gevolgtrekking van de b-post van de leerbedrijfsleider is dat de taluws in de tussennetwerkruimte in de rusttijd niet mogen worden gebruikt.’ Dus in mijn spreek- en schrijftaal moest ik nog steeds met leenwoorden uitleggen wat ik bedoelde, tot irritatie van zowel mijn

SEQ Figuur 1* ARABIC1: oorsprong moderne Engelse woordenschat.

gesprekspartners als mijzelf. Bovendien leek ik er niemand echt een plezier mee te doen, laat staan hen te bekeren tot taalzuiveraar. En aangezien zo’n 26 miljoen mensen ter wereld Nederlands spreken en onze literatuur vol leenwoorden zit, werd het wel erg moeilijk om iets te bereiken.

Als ik bovendien consistent was, dan zou ik ook in het Engels alleen maar Germaanse woorden moeten gebruiken, wat het nóg lastiger maakte: het Engels is zó sterk verfranst en verlatijnt dat het nauwelijks nog een Germaanse taal te noemen is, en wat er nog wel Germaans aan is, komt voor een groot deel uit het Nederlands, Duits en Scandinavische talen, niet het Oudengels. En er zijn wel ietsje meer dan 26 miljoen mensen die Engels als

eerste of tweede taal spreken; moest ik de halve wereld gaan voorschrijven hoe zij hun taal moesten gebruiken?

We weten allemaal dat zeker de Fransen en IJslanders hard hun best doen om hun taal zuiver te houden, maar een hoop andere volkeren boeit het eigenlijk niet of men is niet consequent. Ik was ooit bij een lezing van oud-premier Dries van Agt, die klaagde dat *kaartjes* zijn vervangen door *tickets*; tijdens het vragenronde kon ik het niet laten om hem erop te wijzen dat *kaartje* van het Griekse *charta* kwam en het dus niet genoeg is om ons alleen tegen het Engels te verweren (hij vond van niet 'omdat andere talen ons momenteel niet bedreigen'). Er bleken zoals Van Agt tal van Nederlanders en vooral Vlamingen te zijn die nog wel eens willen klagen, maar m.i. zelden echt de daad bij woord voegden. Men was conservatief, maar niet regressief, d.w.z. men accepteerde leenwoorden die vóór een arbitrair moment in de geschiedenis onze taal in waren geslopen, maar al het nieuwe moest eruit. Ik vond dat een onhoudbare, weinig principiële positie.

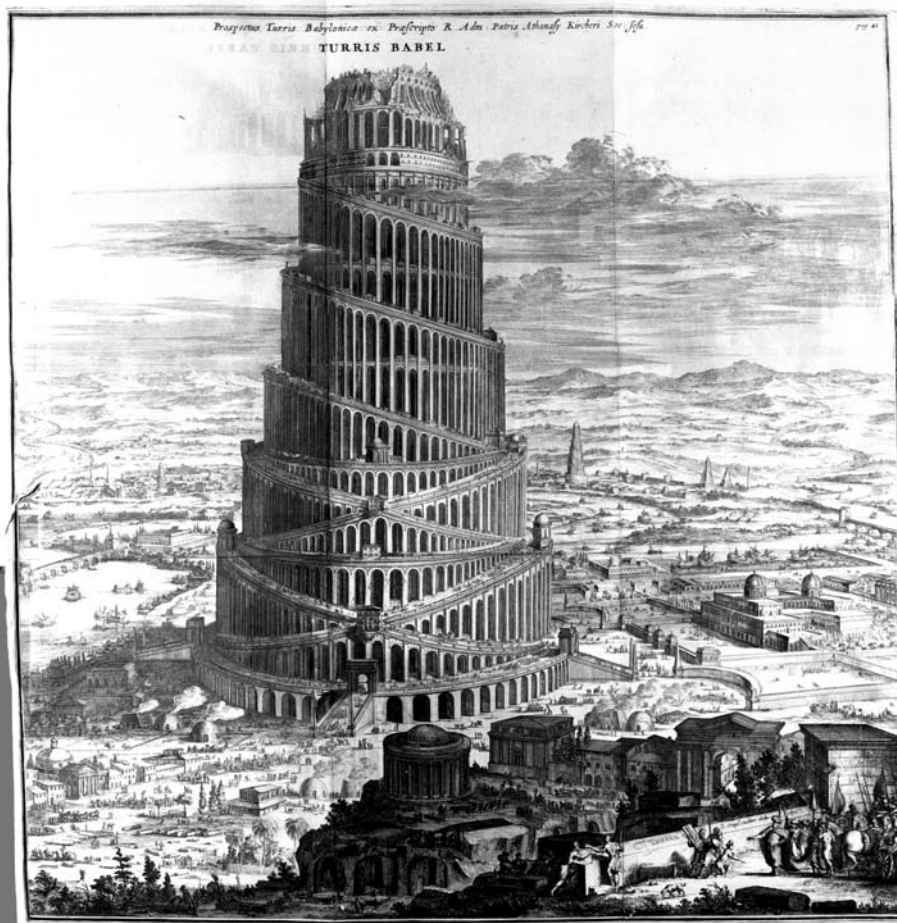
In Vlaanderen leeft het purisme vanwege de taalstrijd wél meer dan bij ons; het Nederlands in België is namelijk sterker verfranst en men doet daarom ook harder zijn best om de eigen taal te 'herstellen'. Alleen gaat het vaak om heel andere woorden dan bij ons: zij hebben onthaal waar wij nog gewoon het Franse *receptie* hebben, terwijl wij *koffer* zeggen en zij het Franse *valies*. Gevolg: Nederlanders en Vlamingen begrijpen elkaar slechter in plaats van beter.

Ik besepte steeds meer dat het onbegonnen werk was; zo las ik in de *Schrijfwijzer* van Jan Remkema dat het dikwijls, ondanks verwoede pogingen, onmogelijk is om een Nederlands woord te verzinnen voor een nieuw begrip. Zijn voorbeeld is treffend: men heeft in de jaren '70 maar liefst 6 alternatieven geopperd voor het Zweedse 'ombudsman', maar geen daarvan sloeg aan en het is onverbiddelijk ingeburgerd. Voorts sterven er constant Nederlandse woorden uit omdat anderstalige woorden nu eenmaal gangbaarder zijn geworden. Ook werd het mij op het gymnasium, waar ik zes talen leerde (Nederlands, Engels,

Duits, Frans, Latijn en Oudgrieks) steeds duidelijker dat het begrijpen van elkaars taal een stuk makkelijker werd als men dezelfde woorden en uitdrukkingen gebruikte (enkele zogeheten 'valse vrienden' daargelaten). Het taalpuristische project werd steeds onrealistischer en met het verdwijnen van mijn nationalisme ca. 2011-12 ook overbodig (over deze 'ontkering' zal ik nog een andere keer schrijven).

Ook besepte ik steeds meer hoeveel tijd ik de afgelopen jaren had besteed aan het domweg vertalen van informatie die ik beschikbaar wilde maken in het Nederlands, vooral artikelen op Wikipedia en ondertiteling op YouTube. Als iedereen nou gewoon Engels kende (en dat kennen de meeste Nederlanders al wel, tot op zekere hoogte), dan had ik me niet zo hoeven uitsloven. Deze realisatie werd vooral gevoed door een TEDtalk van Mark Pagel, 'How Language Changed Humanity' die taal verklaarde vanuit een evolutionair perspectief. Hij stelde onder meer dat talen worden ontwikkeld voor communicatie in een *ingroup* en om te voorkomen dat een *outgroup* ideeën van ons steelt. Ik betwijfel of talen zo intentioneel los van elkaar zijn gekomen (zeker verwante talen zoals Duits en Nederlands zullen eerder geleidelijk zijn gesplitst zonder zich expres tegen elkaar af te zetten), maar in de praktijk is het waar dat de vrije stroom van informatie wordt tegengehouden taalbarrières. Pagels treffende voorbeeld is de EU: we hebben 23 officiële talen en een leger van tolken nodig om alleen maar met elkaar te kunnen praten. En dan hebben we het nog niet over alle geschreven documenten. Vooral kleinere taalgroepen kunnen dat niet aan: Malta heeft onvoldoende tolken om de rest van Europa te begrijpen.

De noodzaak tot een lingua franca die iedereen op Aarde begrijpt wordt steeds duidelijker in een globaliserende wereld, waarin meer samenwerking leidt tot een beter welzijn voor ons allemaal. De wetenschap heeft hier altijd het voorbeeld gegeven: eeuwenlang was dat het Latijn, vooral vanaf de Verlichting werd het Frans belang-

Gravure uit een boek van Athanasius Kircher over de Toren van Babel, 1679

rijker, in de 19^e en 20^e eeuw hebben de nationale talen de kans gekregen, maar nu is het Engels de wereldwijde standaard geworden. Zelfs Nederlandse wetenschappelijke tijdschriften zoals *De Economist* staan vol Engelstalige artikelen en uiteraard worden aan onze universiteiten de meeste vakken in het Engels gegeven (Nederlands, geschiedenis en enkele andere alfa-gamma-vakken uitgezonderd). Als je meedoet aan internationale projecten of conferenties, bijvoorbeeld de European Humanist Youth Days in Utrecht afgelopen juli, dan is de voertaal alleen aan

de titel al te raden. Is een toerist of recente immigrant onze taal nog niet machtig en vraagt je op straat de weg, dan schakelen de meesten van ons moeiteloos over naar het Engels om het uit te leggen. En ook onderling praten Nederlanders, vooral jongeren zoals ik, steeds vaker met Engelse woorden, uitdrukkingen of citaten ontleend aan populaire films of muziek, beroemde historische toespraken etc. omdat die sneller of op een leukere manier duidelijk maken wat we bedoelen. Op sociale media zoals Facebook praten we vaak Engels tegen elkaar voor het geval dat er iemand zit mee te lezen die ons anders niet begrijpt. Ook voor De Vrije Gedachte wordt deze kwestie dringender: toen Herman Philipse ▲ in 2012 werd uitgeroepen tot Vrijdenker van het Jaar, stelde hij dat onze vereniging zich meer zou moeten uiten in het Engels als wij effectief willen zijn tegen de demografische druk die uitgaat van veel religieuzere landen waar het geboortecijfer hoger ligt en dus een atheïstisch geluid harder nodig is, terwijl in Nederland ons werk al grotendeels af is.

Dit proces van verengelsing lijkt onomkeerbaar. Talen sterven net zoals religies uit als ze hun sociale functie verliezen. Wat dat betreft is er een evolutionaire wapenwedloop bezig die pas zal eindigen als er één zegeviert boven alle anderen. De vraag rijst welke meerwaarde het blijven gebruiken van al die verschillende talen zoals het Nederlands nog heeft als er een universeel alternatief beschikbaar is dat we kunnen overnemen als dagelijkse voertaal en uiteindelijk zelfs moedertaal, onderwijstaal en overheidstaal. Ik ga hierover graag in discussie met mensen, inclusief vrijdenkers. Gezien mijn verhaal hierboven, kan niet bepaald gesteld worden dat ik mijn best niet heb gedaan om het Nederlands te redden; ik deed dat waarschijnlijk beter dan jullie allemaal. Waarom krampachtig vasthouden als het op lange termijn toch zinloos is en op de korte termijn communicatieproblemen oplevert en ons onnodig veel tijd en geld kost om informatie te vertalen die ons of anderen daardoor soms laat, in slechte staat of helemaal niet bereikt?

Een bekende tegenwerping is dat we dan maar allemaal Chinees moeten leren omdat het Mandarijn de meeste moedertaalsprekers heeft, dan hoeven zo min mogelijk mensen zich aan te passen. Dat laatste is waar, maar er zijn principiële en pragmatische redenen om dat niet te doen. Het Latijnse alfabet is veel simpeler te leren en gebruiken dan de honderdduizenden karakters van de Chinese kalligrafie (die passen bij lange na niet eens op een toetsenbord!). Het Engels daarentegen komt uit de wereldwijd dominante Indo-Europese taalfamilie en heeft een zeer adaptieve aard: het leent moeiteloos wat beter werkt uit andere talen. Bovendien is het door geopolitieke factoren nu verreweg de dominante tweede taal ter wereld. Een andere geliefde tegenwerping is Esperanto of een andere kunsttaal die makkelijk te leren is en bovendien los

staat van historische politieke macht. Dat eerste is misschien waar, maar dan moeten mensen dat ook willen; de glorie van de glo-rijetijd ervan is echter voorbij en er zijn anno 2016 naar schatting nog maar 16 miljoen esperantisten ter wereld. Het tweede is nog waar, maar stel dat een bepaalde staat het Esperanto verplicht stelt en mensen die het niet spreken gaat vervolgen, krijg je dezelfde negatieve connotaties als alle andere talen die een imperialistisch stempel hebben gekregen door deze of gene onderdrukte groep. Uit pragmatisme oordeel ik dat dit een mislukt project is.

Het populairste tegenargument is: ja maar, onze cultuur dan?! Zij lijken niet te beseffen dat taal een cultuurdrager is en dat zodra die cultuur is overgebracht op een andere taal, deze bewaard kan blijven. Vertaal al onze belangrijkste literatuur (in feite zijn we daar al mee bezig; de hele wereld kent bijvoorbeeld het dagboek van Anne Frank) en toekomstige generaties hoeven niets te missen.

Tot slot: het Nederlands zal voortbestaan in het Engels. Anton van Hooff betoogde ooit dat het Nederlands moet blijven bestaan omdat buitenlanders niet weten wat een vialicker is (hij laat

op reis door Europa graag mensen raden wat het is). Het is onmiskenbaar een symbool van de Nederlandse cultuur, dat echter niet hoeft te verdwijnen wanneer wij collectief zijn overgeschakeld naar een andere moedertaal. Ik zie het zo voor me dat, in 2071 in The Hague, John aan Emma vraagt: 'Can you pass me the vialicker, dear?'

De dierenconferentie, een fabel

Sander Brouwer

Volgens Simon Vestdijks "De toekomst van de religie" dromen/streven wij allen naar een paradijs, een Hof van Eden, waar leeuw en lam vredig naast elkaar liggen. Daarom schrijf ik hier de fabel over de conferentie, die plofkip, melkkoe en het mestvarken samen belegden in het heilige land, met diverse "observatoren" uit verschillende diergroepen, waaronder het schaap, de loonslaaf aan de lopende band, de huisdieren e.a.. Het gaat er om het leed te beperken en elkaar geen leed toe te voegen, waar wij volgens de utilistische filosofen (b.v. Jeremy Bentham en John Stuart Mill), de wereld een stuk gelukkiger mee kunnen maken.

ALDUS:

Plofkip was uit een ei gekomen en na een eenvoudige gelukkige jeugd stevig gegroeid en had veel, zelfs overvloedig, smakelijk te eten gekregen. Ze had wat moeite zich te bewegen, maar aan de andere kant werd het eten haar gebracht en de service was voortreffelijk. Over een oude dag hoefde ze zich geen zorgen te maken, was haar verzekerd.

Melkkoe was na kalf en vaars te zijn geweest, zwanger geworden, ze wist niet hoe en de boer had haar voortreffelijk geholpen bij het baren. Waar het kalf gebleven was, wist ze niet, maar ze werd heerlijk gemolken door vader robot, wanneer ze maar wilde en kon zich vrij bewegen in loopstal of weide. Van seks

had ze geen begrip, maar bij de inseminatie werd ze prettig gekieteld in de buurt van haar baarmoeder. Ook voor haar was de oude dag geregeld en zij hoefde zich daar geen zorgen over te maken.

Het mestvarken was een beetje ontevreden over zijn naam, maar zijn vriend Churchill had gezegd dat de hond naar hem opkeek, de kat op hem neer, maar dat

het varken hem als zijn gelijke had beschouwd, geheel terecht trouwens zoals alleseters onder elkaar. Verder had hij geen klachten over zijn moeder, de zeug, die door een big vriendelijke afscheiding de biggen niet dood kon

liggen en ze lag er altijd zo zogensbereid bij. Over het eten geen klagen. Het was smakelijk en overvloedig, van alles wat.

De observatoren waren een beetje sceptisch: de beesten weten niet beter, het is voor hen een kwestie van het zijn of niet-zijn, een ontologische zaak, volgens Shakespeare "to be or not to be". De hond vond dattie te veel aan het lijntje werd gehouden en als een hond behandeld. De kat dattie 's nachts de deur niet uit mocht. De schapen waren ontevreden over de herder en de schaareshond en vonden de ram autoritaire trekjes hebben. Hun lammeren werden door alle godsdiensten opgegeten met of zonder knoflook.

Voor wie is er een utopie - en welke ?

Filmfoto's: Babe (links); Shaun the Sheep (boven).

Sander Brouwer
(Amsterdam, 1940) is
gepensioneerd leraar
psychological and
social science

Dominee, pastoor of rabbi? (5)

VERVOLG VAN HOOFDSTUK VIII.

In hunne jeugd leerden ze van de hel. Later hebben de moderne dominees ons wel verteld dat we voor die eeuwigdurende marteling niet bang behoeften te wezen, omdat God een liefderijk Vader is, maar we zien hier op aarde zulke rare voorbeelden van die "liefderijke vaderlijkheid", dat we de zaak toch maar half vertrouwen en nooit geheel gerust worden, zolang we geloovig blijven.

Och, beste menschen, als ge eens wist, wat een rustig en kalm idee de dood is voor den werkelijk overtuigten ongeloovige. Wat zoudt ge den schrijver dezer regelen benijden, als gij wist, hoe prettig kalm hij aan den dood kan denken!

Maar de goddienerij heeft meer op haren kerfstok. Na bijna 19 eeuwen van Christendom hebben we 't nu zoover gebracht dat er, als in eene maatschappij van verscheurende dieren, overal en overal wetten en weer wetten voor noodig zijn. 't Heele jaar door zijn de regeeringen bezig met wetten maken. Wetten hiervoor, wetten daarvoor; wetten hiertegen, wetten daartegen; steeds meer wetten, wetten, wetten. Als de godsdienst werkelijk veredelend en verheffend werkte, zouden we hoe langer hoe minder wetten noodig hebben. In een fatsoenlijk gezelschap zijn wetten overbodig, ieder weet hoe hij zich gedragen moet en handelt daarnaar. Maar in onze Christelijke maatschappij moet alles als 't ware gedwongen en verboden worden, en er bestaat bijna niets waar geene wet over gemaakt is. Waren er naar evenredigheid zoovele wetten voor de natuur als voor de maatschappij, onzen lieven Heer zelf zou ze niet uit elkaar kunnen houden (*Börne.*)

Helpen doen die wetten en hunne heirlegers van uitvoerders per slot van rekening nog maar weinig. Moorden, stelen, tappen zonder vergunning en dergelijke kunnen ze gedeeltelijk beletten, maar tot het aankweeken van deugden zijn ze al even onmachtig als de godsdienst zelve. Christelijke deugden! 't Spreekt zich zelf tegen. De eenige Christelijke deugd is, andersdenkenden te verbranden. Waar is de eerlijkheid en goede trouw in den handel? Afgenomen, naarmate 't Christendom toenam. Waar de gastvrijheid, die bij alle heidenen haast zonder uitzondering zoo in eere werd gehouden? Deze aanklacht geldt niet alleen den christelijken godsdienst, maar ook andere. Het Mohamedanisme b.v. is er in geslaagd, van de eertijds trouwe, eerlijke en gastvrije Arabieren bedriegende, valsche kooplieden, en wreede slavendrijvers te maken.

Eenige jaren geleden wandelde de directeur van een zendingsgenootschap met een Australiër door Londen, en toonde den "heiden" allerlei gebouwen om hem een hoogen dunk te doen krijgen van Engeland's grootheid en beschaving. Ook instellingen van weldadigheid werden bezocht, de reusachtige wees- en armhuizen, oude-mannenhuizen enz., en er werd heel wat gezegd over de Christelijke liefdadigheid, die zich zulke groote opofferingen getroostte. — De Oosterling toonde duidelijk zijne verbazing, maar zeide geen woord. Eindelijk werd het hem te machtig, en barstte hij los: Zijn werkelijk al die gebouwen en instellingen hier noodig? Zoude men anders die weezen en oude mannen en vrouwen laten verhongeren?

Met zó'n vraag, of liever met het antwoord er op is onze liefdadigheid veroordeeld. Heidensche Oosterlingen vinden het wreed, de kinderen van familieleden en burens door bezoldigde en gehuurde vaders en moeders te laten opvoeden, en wij Christenen pochen er op, dat we zóo liefdadig zijn! 't Pleit niet

vóór al die gestichten, niet vóór onze diaconiën, dat juist onze beste armen er zoo bang voor zijn. Het "aan de diaconie komen" is een schrikbeeld, dat niet toevalig de ziel van een ouder en zwakker wordenden arbeider met angst vervult, en geen toeval is het dat zij zoo lang mogelijk, levende van aardappelen, roggenbrood en water, den drempel van die gestichten vermijden.

Ja, brave heidenen, die gebouwen zijn hier noodig. Beoordeel ons niet te hard, bedenk dat we sedert eeuwen *Christenen* zijn. Juist in onzen tijd zijn we druk bezig dat Christendom weg te schuiven, en gelukt het, dan zullen wellicht over eene eeuw die gestichten hier evenmin noodig zijn als thans bij u. Wellicht zal dan wederom liefde wonen in de harten waar thans slechts geloof, godsvrucht en sjacherlust aanwezig is.

Gegroet, brave Oosterling! Voorloopig zal 't nog wel steeds makkelijker zijn geld bijeen te krijgen voor feesten en illuminaties, dan voor 't voeden en

kleeden van onze arme "broeders en zusters" zooals die hongerijsers, huichelachtig genoeg, genoemd worden. Menige rijke die jaarlijks geen *f* 100 aan de armen schenkt, geeft elken winter eenige partijen die 't stuk meer dan *f* 1000 kosten. Dominee of pastoor past wel op daar niets van te zeggen, doch komt den volgenden dag de kiekjes opeten.

HOOFDSTUK IX.

Waar sprake is van geloof en godsdienst is er ééne vraag, die alle andere vragen eigenlijk overbodig maakt, namelijk deze: Is er een God?

De eerlijke waarheidzoeker zal in den regel op deze vraag niet met een direct ja of neen kunnen antwoorden, en tenzij wij een der vele "heilige" boeken voor waar houden, zullen we wel nooit volle zekerheid krijgen. Willen wij het ons geschonken verstand gebruiken, dan moeten we erkennen, nergens een God te zien of te bespeuren, maar we zullen nooit met absolute zekerheid kunnen zeggen, dat hij niet bestaat. 't Is bv. mogelijk, al is 't dan zeer onwaarschijnlijk, dat in de nog nooit door menschen betreden diepten van den Oceaan duidelijke bewijzen voor 't bestaan van God aanwezig zijn; zolang Hij zich echter niet aan ons kenbaar maakt, zal hij 't nooit kwalijk kunnen nemen, dat we doen alsof hij er niet is.

Sommige menschen, o. a. onze modernen, en vooral zij die een broodje vinden bij de gelooverij, bewezen*] dat God zich erg duidelijk in de natuur heeft geopenbaard. 't Is mogelijk, doch dan is het toch vreemd, dat juist zij die de natuur het meest bestudeeren, onze natuur-onderzoekers en sterrekundigen, bijna zonder uitzondering ongeloovig zijn.

Dominee, pastoor of rabbi? is de titel van een boekje, zonder auteursnaam uitgegeven, maar geschreven door J.G. ten Bokkel, dat in 1890 door de vereniging De Dageraad werd uitgegeven. Het was een groot succes, dat ook veel reacties en polemieken uitlokte. Meer drukken volgden; 47.000 exemplaren werden verkocht. Jan Gerhard ten Bokkel (1856-1932) was jarenlang lid van De Dageraad en is ook auteur voor en redacteur van het gelijknamige tijdschrift geweest. In een nog onvoorspelbaar aantal afleveringen biedt de Redactie u dit grootste succesnummer van onze vereniging ter lezing aan. Hier en daar heb ik eigen noten toegevoegd.

René van Elst, hoofdredacteur

'k Heb den geheelen sterrenhemel doorzocht, zeide de wereldberoemde LALANDE, maar van een God heb ik nergens een spoor ontdekt. En toen NAPOLEON aan den niet minder beroemden LAPLACE vroeg, waarom hij in zijn "Systeem van den sterrenhemel" geene melding maakte van God, was het antwoord: Dien heb ik er niet bij nodig.

't Is allervermakelijkst om te zien, met welke meer dan oppervlakkige praatjes men het bestaan van God tracht te bewijzen. Zelfs de scherpzinnige VOLTAIRE bv. beweert, dat hij zich geen horloge kan denken zonder horlogemaker, met andere woorden, geene wereld zonder schepper. Zou hij zich zooveel makkelijker een horlogemaker of wereldschepper kunnen voorstellen zonder vader?

Niemand zal tegenspreken, dat door het aannemen van een almachtig God het bestaan van het overige verklaarbaar wordt, terwijl het zonder dien God een raadsel blijft. Maar ook zal niemand kunnen ontkennen, dat wij dan onmiddellijk voor de vraag staan: Waar is God vandaan gekomen?

Hij is eeuwig, luidt het antwoord, doch met evenveel en meer recht kan beweerd worden, dat het heelal eeuwig is. Ieder zal bij eenig nadenken moeten toestemmen, dat het aannemen van een God niets anders is dan het verschuiven der moeielijkheid; we kunnen ons precies net zoo min een horlogemaker denken zonder vader, als een horloge zonder horlogemaker.

In oude Indische volkssprookjes werd verteld, dat de aarde rustte op een reusachtigen olifant. Als iemand vroeg, waar dan die olifant op rustte, werd hij uitgescholden voor een lastig, neuswijs en ongelooovig mensch.

Dat het mogelijk is, over het al- of niet-bestaan van God te twisten, bewijst mijns inziens al tamelijk zeker, dat hij er niet is. Als ik tenminste God was, zou ik wel zorgen, dat mij die schande niet kon worden aangedaan. — Domme praatjes van een bekrompen menschenverstand, zegt Dominee. Och ja, eerwaarde heer, werkelijk slechts menschenverstand. We hebben nu eenmaal geen ander dan menschenverstand en hopen dat te gebruiken, het aan engelen en dieren overlatende, om engelen en dieren-verstand te gebruiken. Men moet roeien met de riemen die men heeft! De dienaar uit het evangelie, wien slechts één talent was toevertrouwd, behoefde er ook slechts één te verantwoorden.

Zooals hierboven reeds werd gezegd, zijn bijna zonder uitzondering alle natuur-onderzoekers en sterrekundigen beslist ongelooovig. Zij begrijpen evenmin het heelal als wij, maar toch begrijpen zij er meer van, en eenparig verklaren zij: er is in 't heelal geen *plaats* en geen *werk* voor een God. Als hij bestaat, is hij veroordeeld tot niets-doen.

De wijsgeer KANT ►, die eerst duidelijk aantoonde, dat God in de natuur eene overtolligheid en ongerijmdheid zoude zijn, maar toch zich van 't godsgeloof niet geheel los durfde maken, trachtte zich te redden door de stelling dat God "in den beginne" zulke krachten en wetten in de stof heeft gelegd, dat deze zonder verder ingrijpen van zijne zijde zich tot een geregeld saamgestelde wereld kon en moest ontwikkelen. Na die daad zou hij voortdurend rusten. Een mooi bestaan!

De maan draait om de aarde; deze om de zon, en de zon met het heele planetenstelsel draait weer om eene centraalzon, en deze waarschijnlijk weer om nóg eene andere zon, en zóó tot in 't oneindige, en dat alles gebeurt krachtens vaste en onveranderlijke natuurwetten. De noodzakelijkheid is bij al dit gedraai de eenigste horlogemaker. Aantrekking en afstooting, zwaartekracht en volhardingsvermogen, ziedaar de goden die de wereld besturen.

Of wij dat alles volkomen begrijpen? Och beste menschen, goed beschouwd begrijpen wij niets. Begrijpt ge waarom of een kind, tenminste soms, op zijn vader gelijkt? En dat het karaktertrekken vertoont die u duidelijk aan zijn grootvader herinneren? Begrijpt ge hoe een graankorrel ontkiemt?

Waarom koemelk menschevleesch vormt als wij ze aan een kind geven, en rundvleesch als wij er een kalf meê voeren? Nog minder begrijpen we 't heelal. Maar wèl kunnen we door studie en nadenken veel dieper in alle wetten en verschijnselen doordringen dan den onkundige gegeven is, en het althans zoover brengen, dat wij er meer van begrijpen dan we doen zouden van een bovennatuurlijk, ergo onnatuurlijk God. Zoudt ge er u ook maar eenigszins een begrip van kunnen vormen wat God deed in de eeuwigheid vóór de schepping? Bovendien, in het "théâtre mécanique" op de kermis begrijpen de meesten onzer ook niet veel van al die draaiende en glijdende en door elkaar warrelende figuren, en toch komt het niet in ons op den onbekenden vervaardiger van al dat moois te gaan aanbidden, of zijn agent de kermisman eene jaarlijksche contributie te betalen. Ook hier hetzelfde verschijnsel als in de groote wereld: hoe meer studie van werktuigkunde en aanverwante vakken, hoe minder verbazing.

't Niet begrijpen is alleen een gevolg van ons kleine verstand. 't Staat bij mij vast, dat er een tijd zal komen waarin niemand meer gelooft in een God. Hoe meer de wetenschap vooruitgaat, hoe meer het Godsgeloof verdwijnt. Ook het gaslicht en het electrische licht zijn ongunstig voor hen die van Zijn bestaan eene broodwinning maken. Duisternis, onkunde en vrees zijn de vaders der verschillende goden, door licht en wetenschap zullen ze verdwijnen, even zeker als duivels, spoken en weerwolven voor de meesten onzer reeds verdwenen zijn. Een Boschjesman zoude waarschijnlijk thans nog zoo'n toestel als men aan de stations vindt met chocolaadjes enz. voor een God of Geest houden.

't Beste bewijs, dat de verschillende goden eenvoudig gewrochten zijn van de menschelijke verbeelding, ligt in het feit dat de God van elk volk in karakter, gewoonten en liefhebberijen geheel overeenstemt met dat volk. Niet God schiep den mensch naar Zijn beeld en gelijkenis, doch de mensch schiep God naar zijn beeld en gelijkenis. De God der Noren is een dapper strijder; die der Grieken een grillige, wel lustige en vroolijke oude heer; die der Germanen een stevige bierdrinker en liefhebber van dobbelspel; die der Joden een wraakgierige en bloeddorstige grompot, die alleen plezier heeft in straffen en uitroeien en zich bij gelegenheid van een hongersnood liet afkopen door eenige menschenoffers. (Zie 2 Samuel 21:1 à 9); die der Indianen een onverschrokken jager, en die der moderne dominees een zeurende, nietsdoende lobbies. Als de bruine beer, zegt HEINE, zich een God voorstelt, dan is 't zeker onder de gedaante van een mooien grooten ijsbeer.

*] De gedrukte tekst is "bewezen", aannemelijk is echter dat hier "beweren" is bedoeld (noot RvE).

WORDT VERVOLGD

Sinds 1856

Atheïstisch-Humanistische Vereniging

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel:

het bevorderen van het vrijdenken.

Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een regiokring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatieblad in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijegedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatieblad in dit blad.

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-
pagina

